

Som veľmi rada, že vám môžeme ponúknuť publikáciu z novej knižnej edície Úradu splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti s názvom Participácia. Sériu publikácií vám predstaví to najlepšie z národného projektu „Podpora partnerstva a dialógu v oblasti participatívnej tvorby verejných politík“, podporeného z prostriedkov Európskeho sociálneho fondu cez Operačný program Efektívna verejná správa.

Národný projekt začal v apríli 2017 a bol fascinujúcou odbornou expedíciou, ktorá trvala do konca augusta 2020. Jej cieľom bolo rozšírenie znalostí o funkčnosti a nefunkčnosti participatívnych mechanizmov v každodennom živote na úrovni štátu, samosprávnych krajov, mikroregiónov, ako aj miest a obcí. Na našej ceste nás sprevádzalo viac ako dvesto expertov z prostredia mimovládnych organizácií, akademického sektora a subjektov štátnej, regionálnej a miestnej územnej samosprávy. Bola to dlhá a vzrušujúca cesta, ktorá priniesla mnoho nečakaných výziev, odborných dobrodružstiev, výskumných interakcií, ale aj osviežujúcu prácu a pobyt v teréne.

Choreografie zmeny: v ozvenách reality, alebo kam kráčaš Slovensko? predstavovali cyklus panelových diskusií expertov, ktoré sme realizovali po celom Slovensku. Snahou bolo ponúknuť reflexiu doby, ktorej sme súčasťou. Publikácia ponúka sumariáciu rozhovorov, do ktorých boli zapojení experti z rôznych sfér života, pôsobiaci v oblasti sociológie, sociálnej psychológie, práva, verejnej správy, tretieho sektora, lokálnej politiky, etnografie, pedagogiky, rozvojových stratégií a sociálneho podnikania, ako aj umenia – spisovatelia, fotografi, divadelníci.

Rozhovory predstavujú svojskú topografiu „zraniteľných a zerodovaných“ území výkonu verejných politík, ako aj pozitívnych a uskutočnených zmien snažiacich sa pomenovať kde sme ako krajina zlyhali, kde sme uspeli, čo sme pokazili, čo sa nám podarilo, ale hlavne aké výzvy pred nami stoja.

Tematicky rozhovory zachytávajú problematiku inklúzie Rómov, naše postoje k zraniteľným skupinám, fenomén sociálnej ekonomiky a sociálnych podnikov, ako aj problematiku dôvery verejnosti v štát a vo verejné inštitúcie. Knižka ponúka päť plus jeden bonusový rozhovor. Prvý z rozhovorov sa realizoval v októbri 2017 a posledný vznikol na záverečnej konferencii v auguste 2020. Choreografie zmeny sú určené mnohopočetnému nehomogénnemu súhvezdiu čitateľov: od tvorcov politík až po širokú verejnosť a každého z vás.

Barbara Gindlová, odborná garantka národného projektu „Podpora partnerstva a dialógu v oblasti participatívnej tvorby verejných politík“

ISBN 978-80-89051-58-8

9 788089 051588

CHOREOGRAFIE ZMENY

CHOREOGRAFIE ZMENY

v ozvenách reality,
alebo kam kráčaš
Slovensko?

Barbara Gindlová (ed.)

Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti

ÚRAD SPLNOMOCNENCA
VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY
PRE ROZVOJ OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI

Operačný program
**Efektívna
verejná správa**

Európska únia
Európsky sociálny fond

MINISTERSTVO
VNÚTRA
SLOVENSKEJ REPUBLIKY

CHOREOGRAFIE ZMENY
v ozvenách reality, alebo kam kráčaš Slovensko?

Vydalo: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky/Úrad splnomocnenca vlády SR
pre rozvoj občianskej spoločnosti

Texty vznikli spracovaním diskusií, ktoré sa pod názvom Choreografie zmeny konali
v rokoch 2017 – 2020 v rámci národného projektu Podpora partnerstva a dialógu
v oblasti participatívnej tvorby verejných politík vo viacerých mestách na Slovensku:
v Banskej Štiavnici, v Bardejove, v Bratislave, v Liptovskom Mikuláši a v Košiciach.

Editorka: Barbara Gindlová
Účastníkmi diskusií boli: Pavol Celuch, Laura Dittel, Elena Gallová Kriglerová,
Fedor Gál, Martin Giertl, Barbara Gindlová, Roman Hofreiter, Stanislav Horník,
Libuše Jarcovjáčková, Daniel Klimovský, Bruno Konečný, Zuzana Kumanová,
Klára Orgovánová, Peter Paľa, Dagmar Plančárová, Jana Plichtová, Ján Púček,
Michal Smetanka, Anton Šulík
Text úvodu: Radoslav Kovács
Jazyková korektúra: Alexandra Tomeková a Radoslav Kovács
Obálka a grafický dizajn: Zuzana Chmelová

Bratislava 2020

Publikácia je súčasťou národného projektu Podpora partnerstva
a dialógu v oblasti participatívnej tvorby verejných politík,
ktorý je podporený z Európskeho sociálneho fondu prostredníctvom
operačného programu Efektívna verejná správa.

ISBN 978-80-89051-58-8

Zdieľaním a šírením informácií z tejto publikácie podporíte participatívnu
tvorbu verejných politík a rozvoj občianskej spoločnosti. Ďakujeme.

CHOREOGRAFIE ZMENY

**v ozvenách reality,
alebo kam kráčaš
Slovensko?**

Barbara Gindlová (ed.)

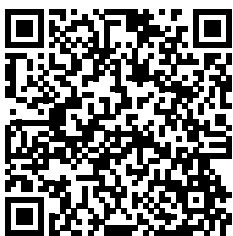

Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti

„Boli sme vychovávaní v príbehoch a hodnotách „starého sveta“ a súčasne sme konfrontovaní s globálnym svetom, ktorý je diametrálne iný.“

Martin Gierl, splnomocnenec vlády SR
pre rozvoj občianskej spoločnosti

Všetky informácie,
ktoré sústredil národný
projekt o budovaní
kapacít a vzdelávaní pre
participáciu nájdete na:

ÚSV SR ROS

Splnomocnenec vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti má postavenie poradného orgánu vlády Slovenskej republiky. Prostredníctvom akčných plánov, schvaľovaných uzneseniami vlády SR, splnomocnenec manažuje dve základné agendy – „Iniciatíva pre otvorené vládnutie“ a „Konceptia rozvoja občianskej spoločnosti na Slovensku“.

Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rozvoj občianskej spoločnosti prispieva k lepšiemu porozumeniu významu občianskej spoločnosti a činnosti mimovládnych neziskových organizácií. Cieľom úradu je budovať a podporovať transparentnosť a partnerstvo medzi verejnou správou, občanmi a mimovládnyimi neziskovými organizáciami. Jeho základnou aktivitou je participatívna tvorba verejných politík, ktorá sa zameriava na posilnenie aktérov občianskej spoločnosti a mimovládnych neziskových organizácií. Úrad v spolupráci s ministerstvami a ostatnými ústrednými orgánmi štátnej správy, samosprávou a občianskou spoločnosťou reaguje na aktuálne výzvy a prináša nástroje, ktoré podporujú a posilňujú princípy otvoreného vládnutia.

OBSAH

Úvod // 8

CHOREOGRAFIE ZMENY I.

Evolúcia nemusí ísť pozitívnu cestou // 11

CHOREOGRAFIE ZMENY II.

My a oni – zraniteľné skupiny vo verejnom diskurze // 23

CHOREOGRAFIE ZMENY III.

Nie je pevné, čo je bez chvenia // 41

CHOREOGRAFIE ZMENY IV.

Sociálny podnik je nutnosť, nie ukážka toho, akí sme moderní // 57

CHOREOGRAFIE ZMENY V.

Inklúzia Rómov – politika nemá kopírovať záujmy elity // 69

CHOREOGRAFIE ZMENY VI.

Nedôvera občanov má svoju racionalitu // 87

CHOREOGRAFIE ZMENY VII.

Byť slušným človekom celý život je hrdinstvo // 101

O EXPERTOCH // 127

O NÁRODNOM PROJEKTE PARTICIPÁCIA // 140

TOTO NIE JE KONIEC, JE TO LEN ZAČIATOK... // 142

Úvod

Rytmus, tempo, súhra, synchronicita, uveriteľnosť, kreativita, autenticita, nadväznosť. Zapamätateľná architektúra formy, efektívna kompozícia obsahu. Ingrediencie choreografie – k tomu, vďaka čomu sa dokážeme posunúť k ešte donedávna nepredstaviteľnému. K pohybu, ktorým obnovujeme ľudskosť.

Táto kniha je práve o takomto pohybe.

Rozhovory v nej – mimochodom, ideálna forma na zdôraznenie pohybu v myslení smerom k cizelovaniu formulácií, v nastavovaní zrkadiel vlastným názorom a presvedčeniam, pohybu, ktorý nesmie skončiť skôr, než v momente konsenzu a hneď nato pokračovať ďalej na ceste ku konsenzom ďalším, spravodlivejším, lepším – sú pre nás v tejto chvíli nenahraditeľné.

V čase ultimátnych a zároveň tekutých hraníc, prekročenie ktorých často ani nedokážeme zaregistrovať, a na druhej strane, ktoré existujú v tej istej chvíli na viacerých miestach len ako jednosmerky, v takomto čase potrebujeme tento typ dialógu.

Ten je totiž jedným z kľúčov k pochopeniu choreografie zmien v našej krajine. Pretože áno, táto krajina je naša – spoločná so všetkými ostatnými, deprivovanými, vylúčenými, marginalizovanými a hendikepovanými. Dialóg medzi nami, obyvateľmi tých najrôznejších (slobodných i vynútených) bublín je, povedané gálovsky, normálna vec. A spolu s ním pokračujeme: Svet bude patriť pútnikom medzi týmito bublinami. Žijeme na cestách medzi nimi, budeme teda aj nositeľmi dialógu.

Keď hovoríme o zmenách, majme možno na mysli skôr postupné premeny, často nepostrehnuteľné či bagatelizované. Každá zmena ich totiž predpokladá, a my vieme, že sú esenciou každého zmysluplného dialógu. Budme ešte chvíľu s Fedorom Gálom: Ak budeme vnímať dialóg ako spôsob postihovať problémy v ich celistvosti, teda zákonite prostredníctvom rôznych optík, budeme na jeho konci iní, ako na začiatku. A zároveň si dávajme pozor, aby bol stále bez konca.

Ďalším kľúčom je dôvera. Snáď sa pomaly končia časy „druhých šancí“ pre vylúčených a marginalizovaných. Takéto „šance“ totiž v skutočnosti žiadnymi šancami nie sú, sú oveľa viac ospravedlnením nerovnosti, efektívne vyvinutým tlakom z pozície moci, ktorá sa rozhodla ukázať, že systémové,

štrukturálne nerovnosti, na povrchu ktorých sú už akoby samozrejme predsudky, fóbie a drobné, no o to intenzívnejšie nenávisti a strachy, že takéto nerovnosti sú prirodzené, a preto potrebné.

Veď žijeme v tom najlepšom zo všetkých možných svetov.

Druhé a posledné šance, rovnako ako napríklad princíp „trikrát a dost“, tento priam neuveriteľný príspevok tejto smutnej krajiny k starozákonnej aktualizácii dneška, nech sa stanú skôr odstrašujúcim príkladom, kontrastným podloží, na ktorom bude možné sledovať prirodzené pohyby dôvery. Kontinuálnej, permanentnej, kritickej, uvedomovanej, cielenej.

A pokračujeme: participácia je v prvom rade legitimizovanie rovnocennosti, potom rešpektujúce začleňovanie, inklúzia na partnerskej báze. Nie je nutné popierať abstraktnú moc v jej foucaultovskom význame, skôr sa vyhraňme voči najrôznejším podobám nadvlády, ovládania a manipulácie, ktoré krivia náš pohľad na inakosť (Inakosť). Citlivosť totiž znamená „byť citlivý“ i „scitlivovať (sa)“.

Na úplnom počiatku je však možno zvedavosť. Možno trochu naivná radosť z toho, ako vieme a chceme komunikovať, tešiť sa a objavovať to nové, čo tu každý deň (z)rodí. Mať pri tom poruke jednu z podôb choreografie pohybu ľudskosti, to nie je vôbec na zahodenie.

Držme si palce, sme všetci pútnikmi, na ktorých záleží.

Radoslav Kovács

CHOREOGRAFIE ZMENY

Evolúcia
nemusí ísť
pozitívnu
cestou

Prečo kvalita života na Slovensku znepokojuje mnohých obyvateľov a občania sa dožadujú zmeny? Aká je úloha občana v procese zmeny? Je občan v procese zmeny kľúčovým prvkom, alebo je zmena mimo dosahu občana a verejnosti? Čo je príčinou klesajúcej dôvery v štát a nízkej občianskej angažovanosti? Prečo štát vnímame ako cudziu štruktúru, s ktorou nemáme spojenie? Čo je príčinou nedôvery vo verejné inštitúcie a kto pracoval na tom, aby sa kultivovala nová pozícia občana v spoločnosti? Diskusnú jazdu za účasti sociálnej psychologičky Jany Plichtovej, sociologičky Eleny Gallovej Kriglerovej, divadelného režiséra Antona Šulíka, splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti Martina Giertla, ako aj prísediaceho právnik a odborníka na miestnu samosprávu Bruna Konečného. Diskusiu viedla divadelná dramaturgička Barbara Gindlová, ktorá pôsobí ako odborná garantka na Úrade splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti.

BARBARA GINDLOVÁ: Dnešný večer je začiatkom série diskusií, ktoré budeme realizovať na rôznych miestach po celom Slovensku. Spoločným menovateľom a hlavnou témou sú „choreografie zmeny“. Pozvaní hostia a experti sa budú vyjadrovať k rôznym témam a súčasne hľadať a definovať ingrediencie, ktoré sú súčasťou potrebných zmien. Nachádzame sa v období, ktoré je poznačené veľkou nedôverou občanov v inštitúcie štátu, ako aj politikov, ktorí z ich rozhodnutia zodpovedajú za výkon správy vecí verejných. Kvalita života na Slovensku znepokojuje mnohých obyvateľov a občania sa dožadujú zmeny. Aká je úloha občana v procese zmeny? Je v procese zmeny občan kľúčovým prvkom, alebo je zmena mimo dosahu občana a verejnosti?

MARTIN GIERTL: Adresátom zmeny musí byť občan. Občan je a musí byť v procese zmeny kľúčovým hráčom.

BARBARA GINDLOVÁ: Nálada v spoločnosti, ako aj výskumy ukazujú, že miera dôvery občana v inštitúcie, ktoré majú riadiť krajinu a dizajnováť zmeny, klesá... Čo spôsobilo, že ľudia neveria inštitúciám, neveria štátu a majú pocit, že štát zlyháva, nechráni ich záujmy a potreby obyčajných ľudí nie sú dostatočne saturované.

O DEDIČSTVE SOCIALIZMU A VZÁJOMNEJ (NE)DÔVERE

MARTIN GIERTL: Problém je v tom, že ľudia nevedia, čo je štát a aké základné funkcie majú ako klienti štátu od štátu očakávať a vyžadovať. Svet sa mení, žijeme v globálnom svete, ktorý v nás vyvoláva nádej i obavy. Štát vnímame ako cudziu štruktúru, s ktorou nemáme spojenie.

BARBARA GINDLOVÁ: Znamená to, že ľudia sa nevedia identifikovať so štátom aj preto, že nechápu, čo je štát a čo štát pre nich robí?

MARTIN GIERTL: Áno, obávam sa, že nerozmysľame a nerozprávame sa o tom primárnom: čo je štát a ako budovať základné vzťahy medzi občanom a štátom. Ľudia nerozumejú spôsobu spravovania štátu, vzťahom medzi štátom, jeho inštitúciami a občanmi, ako aj tomu, aké sú ich povinnosti a práva. Vychádzam zo skúseností nadobudnutých z praxe právnik a pôsobiaceho v mimovládke, ktorý dvadsať rokov zastupoval ľudí v zložitých prípadoch ľudských práv, ale aj z praxe splnomocnenca vlády pre rozvoj občianskej spoločnosti. Súčasne situáciu, v ktorej sme sa ocitli, vnímam aj ako rodič troch detí a dedo jedného vnúččaťa. Sme krajinou, ktorá neprešla kompletnou transformáciou, a súčasne sme dedičmi histórie, ktorá je síce zaujímavá, ale zložitá. Ovplyvňuje nás dedičstvo minulosti. Mnohí sú už narodení v novom režime, ale do svojej každodennosti si prenášajú genetický odkaz, postoje a skúsenosť presakujúcu zo starého

systemu. Boli sme vychovávaní v príbehoch a hodnotách „starého sveta“ a súčasne sme konfrontovaní s globálnym svetom, ktorý je diametrálne iný.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Už počas socializmu sa naštrbila dôvera medzi ľuďmi a nedôvera k inštitúciám je naším dedičstvom. Ľudia nemohli dôverovať štátu, lebo ste nevedeli, kto, kde, kedy vás kontroluje alebo prípadne rovno udá. Čítala som štúdiu, ktorá ukazuje, že dôvera medzi ľuďmi a dôvera v inštitúcie je oveľa vyššia v západoeurópskych štátoch ako v postsocialistických krajinách. V socializme vládol silný paternalizmus štátu a ľudia neboli naučení preberať zodpovednosť za svoj život. Súčasne sa nedalo dôverovať štátu a vytvorila sa veľká medzera.

BARBARA GINDLOVÁ: Nedošlo k stotožneniu sa s novým systémom a hlavne k osvojeniu si úlohy občana.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Presne tak. Nikto nepracoval na tom, aby sa vytvárala dôvera medzi štátom a občanom, aby sa budovala reálna demokracia, v ktorej občan má nielen povinnosti, ale aj práva. Politický diskurz pri niesol témy, ako vstup do EÚ, eurofondy a ako sa stať novým ekonomickým tigrom v regióne. Nikto nezadefinoval novú pozíciu občana a vzťahy občanov s inštitúciami, presnejšie „nových“ inštitúcií s občanom. V tomto sme ako spoločnosť úplne zlyhali.

BARBARA GINDLOVÁ: Zlyhanie je jedna strana mince. Čo je na druhej strane?

ANTON ŠULÍK: Je nám tak dobre, že nevieme v tej добрote, ktorú žijeme, ani žiť. Nemáme sa na čo sťažovať. Sme šťastní ľudia, len si to neuvedomujeme. Naše deti otvárajú chladničky, neriešia žiaden existenciálny problém, nedajbože ešte nedostatok slobody. Trh je presýtený kvalitnými potravinami, kvalitným oblečením, dostupnosťou čokoliek. Môžeme cestovať, čokoľvek riešiť, k čomkoľvek sa vyjadriť, a tak strácame potrebu venovať sa téme spravovania štátu. Problémom ostáva vyselektovať si podstatu toho, čo nás robí šťastnými.

JANA PLICHTOVÁ: Mám jednu zásadnú poznámku: individuálna úroveň uspokojovania potrieb jednotlivcov je niečo iné ako občan, ktorý je aktívnou súčasťou spoločnosti. Spoločnosti, ktorá vie pomenovať, čo sa nám páči-nepáči, ako by sme to riešili, alebo ako budeme rozhodovať o širších otázkach spravovania štátu. Pretože, to je už vec politická, nie individuálna. Politické nastavenie v spoločnosti nie je dostatočne kultivované a cit pre politiku, občiansku zodpovednosť a dohľad nekultivujeme ani v škole, ani v rodinách. A veľkým problémom je, že spoločnosť sa veľmi rýchlo mení. Rovnako aj očakávania, ktoré má spoločnosť voči občanom, ale aj očakávania, ktoré má občan voči štátu. Očakávania na oboch stranách sa menia tak rýchlo, že sa ako spoločnosť nevieme zorientovať a na nové spoločenské výzvy adekvátne reagovať.

BARBARA GINDLOVÁ: Čo je ďalšou príčinou klesajúcej dôvery v štát a nízkej občianskej angažovanosti? Zatiaľ máme na zozname tieto body: štát vnímame

ako cudziu štruktúru, s ktorou nemáme spojenie, nedôvera vo verejné inštitúcie je dedičstvom socializmu, žijeme v globálnom a dynamicky sa rozvíjajúcom svete, plnom meniacich sa očakávaní, a za tridsať rokov nikto nepracoval na tom, aby sa zadefinovala a kultivovala nová pozícia občana v spoločnosti... Takže čo je ďalšou príčinou klesajúcej dôvery v štát a nízkej občianskej angažovanosti?

JANA PLICHTOVÁ: Orientácia jednotlivca na seba samého. Kapitalistický systém neuveriteľne podporuje individuálny prístup a súťaž. Spolupráca, ako aj ponímanie spoločného, chýba. Ľudia sa nevedia identifikovať s celkom, komunitou, spoločenstvom, spoločnosťou, a teda aj štátom. Na škole som v rámci cvičenia dala študentom generovať asociácie na pojmy, ako štát a spoločnosť. Vzďialenosť medzi JA a spoločnosťou bola obrovská. So spojením „JA, OBČAN“ sa taktiež nevedeli identifikovať, pretože čo to vlastne občan je? Občan je člen polis, spoločnosti, spoločenstva. A pocit spolupatričnosti jednotlivca k celku sme ako spoločnosť nekultivovali.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Nabehli sme na nový systém, spojený s budovaním demokratických inštitúcií, ale zároveň sme neurobili nič, aby sa ľudia stotožnili so svojou novou úlohou občana a jeho miestom v demokratickom systéme.

JANA PLICHTOVÁ: Pamätám si vlastné očakávania, ktoré pramenili z Nežnej revolúcie. Prvé roky som bola veľmi frustrovaná, že sú vo vláde noví ľudia, mnohí úžasní, ale vládnu po starom. Nerozprávajú sa s ľuďmi, nepýtajú sa ľudí, nie sú zvedaví, maximálne k ľuďom niečo deklarujú, ale spoločne s verejnosťou neriešia nič. Správali sa, ako keby mali všetok rozum vo vlastníctve a mnohí ľudia im hovorili, nerobte elitársku politiku, zle sa to skončí, ľudia sa odvrátia a už ich nikdy nedostanete späť.

O POLITICKEJ PARTICIPÁCII, OBČIANSKEJ KONTROLE A DEMOKRATICKEJ EVOLÚCII

BARBARA GINDLOVÁ: Žijeme v zastupiteľskej demokracii, máme šancu voliť si svojich predstaviteľov, ktorí nás reprezentujú v rôznych štruktúrach verejnej správy, od tej najvyššej štátnej úrovne až po tú lokálnu. Prečo sme sklamaní z politikov, ktorí z nášho vlastného rozhodnutia zodpovedajú za výkon správy vecí verejných?

ANTON ŠULÍK: Prečo si ľudia vo voľbách zvolia to isté – najsilnejšieho samca, ktorý vedie stádo?

MARTIN GIERTL: Je v tom viac otázok. Volíme si svojich zástupcov s tým, že chceme mať účasť na tom, ako budú vládnuť? Volíme si svojich zástupcov s očakávaním, že budeme s nimi participovať na správe vecí verejných? Vôbec nie. Nie sme naučení takto o spravovaní štátu a krajiny rozmýšľať. Myslíme si, že

sme zobrali moc do svojich rúk, ale nie je to pravda, odovzdali sme ju politikom, rovnako ako sme to robili v bývalom režime. Áno, vyberáme si z ľavicových a pravicových strán, konzervatívnych a liberálnych postojov, prípadne si vyberáme na základe ekonomických či priateľských vzťahov, ale sme pripravení na to, že budeme s nimi participovať na vládnutí?

JANA PLICHTOVÁ: Ja sa cítim pripravená participovať, ale mala som sedem pokusov a vždy som bola poslaná preč. Politickí reprezentanti sú schopní hovoriť a sadnúť si s človekom za jeden stôl pred voľbami, po voľbách už nie.

ANTON ŠULÍK: Trinásť rokov som bol mestským poslancom v Žiline. Nechal som sa nahovoriť, lebo sme sa hanbili, že primátorom v našom meste je Ján Slot. Naoko to vyzeralo, že Žilina prosperuje, ale v podstate sa rozpredával majetok mesta veľmi neokrôchaným spôsobom. Dotýkalo sa nás to a bolo to nedôstojné. Urbanistický systém mesta, ktorý bol krásne vymyslený múdrymi ľuďmi pred nami, rozhodnutiami nových politikov trpel. Prišli za mnou kamaráti, že či nechcem kandidovať. Vôbec som regionálnej politike nerozumel, iba som vnútorne vedel, že nesúhlasím s tým, čo sa v našom meste deje. V roku 1999 som sa stal poslancom a „nepopísaný“ som vstúpil do vnútra komunálnej politiky. Nič lepšie sa mi nemohlo stať, ako sa stretnúť zoči-voči s Jánom Slotom, ktorý mi podáva ruku a robí zo mňa poslanca. A zrazu som začal sledovať, čo to je za mašineria, ktorá tu už desať rokov funguje, ako je nastavená a akým spôsobom sa rozdáva karty. Zistil som, že desať rokov sme spali na štartovacej čiare. Dodnes sa pýtam, kto boli tí ľudia, ktorí dokázali ihneď vyštartovať z blokov a obsadiť priestor? Kto ich pripravil, aby zvládli prevziať moc? Ako je možné, že tieto štruktúry boli pripravené a my nie?

JANA PLICHTOVÁ: Boli to štruktúry, ktoré boli vychované v rámci „vyvolených“ rodín alebo vypestované po funkcionárskej linke. Mali väčší kapitál – sociálny, politický a aj ekonomický.

ANTON ŠULÍK: Chlapci mali veľmi dobre porozdávané karty. Vstúpil som do systému a rozmýšľal nad tým, ako deštruovať systém, v ktorom sme boli dvaja opoziční poslanci a štyridsaťtri poslancov boli „Slotovi ľudia“. Prvé štyri roky sme to museli na mestských zastupiteľstvách pretrpieť. Vedeli sme, že nič nezmeníme. Po ďalších voľbách sme už boli ôsmi. Prvým naším víťazstvom bol grantový systém. Ale až po šesťnástich rokoch sa ľudia unavili, vyčerpali a ako voliči pochopili, že so „slotovcami“ nechcú mať nič spoločné. V '89 sme boli naivní. Fedor Gál to povedal hneď: „*Toto nie je zmena pre nás či pre naše deti, ale možno pre našich vnukov a ich deti.*“ Viem, že sme nervózni, lebo nám odteká náš vlastný život. My si to už neužijeme, ale budme trpezliví a doprajme to tým, čo prídu po nás. Zmena je vec evolúcie.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Ale ideme dobrým smerom?

ANTON ŠULÍK: Nevie. Verím, že ideme. Toto je evolúcia.

MARTIN GIERTL: Je to vec evolúcie. Sme v štádiu, keď by sa to malo zmeniť. Už máme skúsenosti a vieme, že je čas na to, aby sme od politikov očakávali nielen to, že oni budú vládnuť, ale že oni budú vládnuť spôsobom, kde my na ich vládnutí participujeme. To znamená, že nás politika zaujíma a budeme v pozícii občana aktívni. Budeme žiadať výsledky, viac kontrolovať tých, ktorým sme dali do rúk dočasne moc a starať sa o to, ako vládnu. Politici sa musia priblížiť ľuďom a naučiť sa počúvať hlasy, ktoré idú zdola. Dialóg s občanom musí byť zvnútornený, nemôže fungovať v deklaratívnej rovine, alebo preto, že nám to povedala EÚ.

ANTON ŠULÍK: Pokiaľ chápeme vládu ako skupinu ľudí, ktorá nám ide vládnuť, tak sme svoje šance nevyužili.

BARBARA GINDLOVÁ: Budme realistickí. Tóno, po trinástich rokoch v mestskom zastupiteľstve, povedz, prosím, ako často ti volali ľudia, ktorí ťa volili a bol si ich poslancom? Bolo to bežné, občasné, boli to kamaráti alebo cudzí ľudia?

ANTON ŠULÍK: Za trinásť rokov som mal dokopy asi sedem, osem telefonátov. Väčšinou sa to týkalo parkovania a chodníka pri cintoríne. To boli problémy, ktoré chceli riešiť. Tie sa ich dotýkali priamo, lebo chodník bol rozbitý, nevedeli zaparkovať a vyjsť z auta...

BARBARA GINDLOVÁ: A nedostávame sa k tomu, že strata dôvery je spôsobená aj tým, že sme stratili záujem, ale aj dôveru v samých seba? Že ako občania sme zneisteli a nevedomujeme si, že aj na našom hlase a názore záleží?

MARTIN GIERTL: Treba si uvedomiť, že sme prežili dynamické obdobie – obdobie plné rýchlych a nečakaných zmien. Uvedomte si, na čo všetko sme ako jednotlivci, rodiny a spoločnosť museli reagovať. Neboli sme pripravení, vôbec sme nemysleli na to, že máme od politikov niečo žiadať a kontrolovať ich. Boli sme radi, že sa to v čase Nežnej revolúcie nezvrhlo, že skončil mečiarizmus atď. Na jednej strane sme boli a stále sme súčasťou niečoho fantastického, ale to, čo západná civilizácia kultivovala stáročia, sme museli absorbovať v krátkom čase a rýchlym tempe.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Ako zvládnuť demokratickú evolúciu za dvadsať rokov, keď nevieme participovať a nikto nás k tomu nevedol?

O PARTICIPÁCII, SEBAZMOCNENÍ A DOSPIEVANÍ

BARBARA GINDLOVÁ: Skúsme, prosím, vysvetliť, čo vlastne znamená participovať?

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Zaujímať sa o verejný priestor, zaujímať sa o život, ktorý sa ma bezprostredne týka, prevziať zodpovednosť a...

JANA PLICHTOVÁ: ... prísť s iniciatívou, poďme to robiť inak, poďme to robiť takto.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Nedá sa čakať, že ak umožníme ľuďom participovať, zrazu sa to bude diať. Nebude. Pozrime sa, ako funguje vzdelávací systém, žiacke školské rady na základných a stredných školách. Ľudí musíme naučiť už od malička, že si majú spolu tvoriť školský poriadok. Učiť ich spolupracovať a prevziať zodpovednosť. Vo Svidníku máme projekt zameraný na zapájanie ľudí do tvorby verejnej politiky. Konkrétne stratégie inklúzie, ktorej sme dali názov Svidník – mesto pre všetkých. Ľudia nevedia, čo je verejná politika. Nechápú, čo majú od mesta chcieť. Žijú s pocitom, že primátor je tam preto, aby zabezpečil prácu pre ľudí. Nikdy sa ich nikto na ich názor nepýtal tak, aby rozumeli, pochopili a vedeli sa vyjadriť. Pretože ich skúsenosť je, že ak sa dobre nevyjadria v prvej vete, tak ich nikto nepočúva. Keď sa s ľuďmi rozprávate, objaví sa extrémne veľa vecí, ktoré ich zaujímajú a cítia ich ako potrebné a dôležité.

JANA PLICHTOVÁ: Najkvalitnejší politici v histórii sú tí, ktorí začínali a robili politiku na lokálnej úrovni, kde nechali priestor ľuďom, aby hovorili, čo chcú, aby sa rozhodli nielen o témach, ale aj o pravidlách. V procese obyčajní ľudia dospeli k sebazmocneniu a sebaúčinnosti.

BARBARA GINDLOVÁ: Chceš povedať, že...

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: ... mechanizmus zapájania ľudí do vecí verejných musí byť oveľa intenzívnejší. Komunikácia musí byť zrozumiteľná a tak vedená, aby sa naozaj cítili vypočutí. A nehovorím o tých, ktorí už vedia, kedy a za kým treba ísť, lebo tí si to, čo potrebovali, vedeli vybaviť už za socializmu.

Divák: My sme obyčajní ľudia, ktorí sa zaujímame o Rómov. Pracujeme s komunitou v Svätom Antone. Našou úlohou nie je za Rómov orodovať, ale naučiť ich, aby dokázali bojovať sami za seba. Najšikovnejšiu Rómku z osady pripravujeme, aby sa stala poslankyňou a vedela zastupovať komunitu a v komunite spätne odkomunikovať to, čím žije obec.

ANTON ŠULÍK: Kto ste? Aktivisti? Bežní ľudia? Zástupcovia organizácie?

Divák: Sme z neziskovej organizácie Šukač vipen a kolegyňa pracuje ako komunitná organizátorka v Centre komunitného organizovania.

ANTON ŠULÍK: Začali ste sa zoskupovať, rozprávať o sebe, hľadať riešenia, ako sa dá niečo urobiť. Všetko je to o ľuďoch, teda len a len o nás.

BARBARA GINDLOVÁ: V komunite majú ľudia k sebe bližšie. A my sme sa od štátu dostali na miestnu úroveň – priamo do komunitného centra v Svätom Antone. Súčasne sme dospeli k zásadnému bodu v diskusii, že zmena je možná. Kde vidíte šance na zmenu? Tóno hovorí, že za všetkým sú ľudia. Pýtam sa, je participácia možná aj vo veľkom formáte štátu, alebo sa jej viac darí v malom spoločenstve a konkrétnej komunite ľudí?

ANTON ŠULÍK: Kedy si schopná niečo urobiť? Keď ťa to baví, keď máš chuť, keď máš osobný vzťah k téme. Prečo títo dvaja ľudia vykonávajú aktivity a činnosť, do ktorej by zo Slovenska išlo veľmi málo ľudí?

MARTIN GIERTL: Si dotlačený k múru a už ti nič iné nezostáva.

JANA PLICHTOVÁ: (Smerom k aktivistom zo Sv. Antona.) To, čo robíte, je proces zmocnenia. Zmocnenie je dôležité, bez neho je spoločnosť frustrovaná, bezmocná a ľahko manipulovateľná. Potrebujeme, aby občania boli aktívni a dospeli k pocitu, že môžu a majú právo veci meniť. Keď sa do zmeny pustí jednotlivec, tak je to neuveriteľne frustrujúce, dlho to trvá, nič sa neudeje, ale keď sa ľudia dokážu zorganizovať, zosieťovať, vymyslieť stratégie, tak to má aj výsledok.

ANTON ŠULÍK: Možnosti sieťovania nám nechýbajú, máme študentov na námestiach, ale ich hlas ostáva bez odozvy. Moc je už v takom štádiu sebavedomia, spupnosti a arogancie, že...

BARBARA GINDLOVÁ: ... sa hnev, frustrácia a strach nahromadia ako para v kuchte, až kuchta vybuchne.

MARTIN GIERTL: Nielen občan dospieva, ale aj štát. Štát vie, že musí spolupracovať a keď chce niečo v tejto krajine urobiť a zmeniť, musí participovať. Netvárame sa, že na druhej strane, strane verejnej správy, táto požiadavka nie je. Som splnomocnenec vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti, mohol by som pre svoj úrad vymyslieť agendu bez spolupráce, pokojne by som mohol budovať inštitúciu bez spolupráce a participácie, ale vždy je to o ľuďoch. Ako krajina sme dospeli do štádia, že nemôžeme meniť spoločnosť bez toho, aby sme participovali. Či to robíme dobre, alebo len dostatočne, o tom môžeme polemizovať. Môžeme diskutovať, či to ide lepšie štátu, krajom alebo mestám, ale požiadavka a spoločenská objednávka tu je nie len „zdola“, ale aj „zhora“.

BARBARA GINDLOVÁ: Evolúcia predpokladá, že sa nemení len občan, občianska spoločnosť, ale aj ekosystém verejnej správy. Nikto netvrdí, že štátna správa, alebo verejná správa ako taká, chce ostať taká, aká je a nechce sa meniť. Otázka je, či byť trpezlivý a ponechať zmenu procesu prirodzenej evolúcie...

MARTIN GIERTL: Nie, treba byť netrpezlivý a nenechať to prirodzenému procesu.

JANA PLICHTOVÁ: Pozor, evolúcia nemusí ísť vždy pozitívnou cestou...

BARBARA GINDLOVÁ: Sme si istí tým, že občan chce byť spolutvorcom zmeny?

JANA PLICHTOVÁ: Politický model spoločnosti je založený na tom, že občan je spolutvorca toho, v čom on a jeho spoluobčania žijú. V starom Grécku nazývali ľudí, čo sa otočili chrbtom k politike, idiotmi, pretože sa pripravili o veľa dôležitých životných skúseností a úžasných vecí. Aj Hannah Arendtová napísala, že človek sa stáva úplne plnohodnotnou bytosťou, až keď je zaangažovaný na utváraní spoločného.

O INGREDIENCIÁCH ZMENY A VÝZNAME ĽUDSKÝCH PRÍBEHOV

BARBARA GINDLOVÁ: Všetci, ako tu sedíme, veríme v zmenu k lepšiemu. Nikto z nás nepovedal, že zmena je nemožná. Naopak, poznáme veľké množstvo ľudí, ktorí sa snažili niečo urobiť, ale ich hlas nebol vypočutý. Deje sa to rovnako na lokálnej úrovni, ako aj regionálnej či národnej úrovni. Dnes hovoríme o choreografiách zmeny, takže otázkou zostáva, ako nájsť správnu cestu, ktorá nás dovedie ku zmene a inej kultúre vládnutia. Pretože, nezabúdajme, že naše hlasy dali správu vecí verejných do rúk konkrétnych ľudí a konkrétnych politikov...

ANTON ŠULÍK: Najzásadnejší problém v tejto spoločnosti je obyčajná komunikácia. Začnime od svojich detí. Začnime sami od seba. Pozrime sa do zrkadla, ako komunikujeme so svojim partnerom, veľmi intímny, blízkym človekom, na ktorom by nám malo záležať, a ako často sme v tejto komunikácii necitliví. Preto si vážim tých, ktorí majú chuť komunikovať, idú za ľuďmi, majú trpezlivosť, počúvajú a vysvetľujú. Zmena je v tom, že z toho stranického a partajného vnímania reality začneme svet vidieť občiansky. To je nesmierne dôležitá cesta a jediná cesta, ako môžeme dôjsť k zmene. Neexistuje iný systém, len začať sami od seba.

BARBARA GINDLOVÁ: Všetci tu sedíme a premýšľame o tom, ako prepojiť dva vzdialené svety – príbehy jednotlivcov a ich rodín s ekosystémom, ktorý spoločnosť riadi a spravuje?

JANA PLICHTOVÁ: Chýba nám komunikácia, ktorá je realizovaná s rešpektom a úctou, dokáže akceptovať rozmanitosť, rôznosť, opačné pohľady a konflikty. Musíme sa naučiť postaviť sa ku konfliktom zoči-voči a riešiť ich čestne. Musíme nájsť odvahu pomenovať problém a veriť v to, že to, čo vyzerá ako neriešiteľný konflikt, je riešiteľné. Niekedy je to veľmi ťažké, ale najhoršie konflikty sú tie, ktoré sa nepomenujú.

ANTON ŠULÍK: Vzájomná komunikácia v konflikte je dôležitá, ale chýba nám mediátor. Chodíme a organizujeme protikorupčné mítingy alebo mítingy proti rasizmu. Môj kamarát Mišo Kaščák mi napríklad hovorí, že s fašistami sa nerozpráva, ale ja mám pocit, že je veľmi dôležité rozprávať sa s ľuďmi o tom, čo je fašizmus a kto je fašista. Nesplošťovať veci len do nebezpečného vzorca – my a oni.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Navyše, pri konfliktoch žijeme s pocitom, že jedna strana musí vyhrať.

MARTIN GIERTL: Nemusí! Pravdou je, že nevieme prijať a odkomunikovať prehru. Prestali sme sa spolu rozprávať a ľudsky komunikovať. Ospravedlniť sa za chybné kroky, ktoré urobíme – od najvyššej politickej špičky až po bežných ľudí.

Stále delíme svet na víťazov a porazených a spoločnosť je nastavená na výkon. Ak chceme zmeniť spoločnosť, nerobme to tak, že kľúčovým kritériom zmeny bude výkon. Myslíme si, že dôležitý je veľký cieľ, napríklad reforma a jej výkonnostné ukazovatele. Zabudli sme vnímať jednotlivca – aký je, z čoho sa skladá jeho príbeh a akým dielom pristupuje k „spoločnému“. Nie je to tak! Dôležitá je cesta k zmene, pretože tá nás, ako spoločnosť i jednotlivcov, naučí najviac.

ANTON ŠULÍK: Prosím vás, povedzte mi, čo je prehra...

MARTIN GIERTL: Prehra je poučenie.

ANTON ŠULÍK: Presne tak, posunutie ďalej. Keď naši futbalisti prehrávajú so Škótskom, my sa nepozerať na to, že chlapci podali fantastický výkon, ale na to, že nepostúpia! Krásne nám to ukazuje Peter Sagan, akým spôsobom pristupovať k tomu, čo robíme. Nerozmýšľať o víťazstve, ale o jazde, teda o našej ceste ku zmene.

BRUNO KONEČNÝ: Ale kto má facilitovať proces zmeny? Kto má byť ten, kto ťahá diskusiu a prispieva k dynamike evolúcie? Jednotlivec? Spoločenstvo? Spoločnosť? Štát by sa mal začať odhaľovať, aby mohol byť v prístupnej forme spoznaný a pochopený. Ale ako sprístupniť mechanizmy vládnucej entity (obce, kraja, štátu) tým, ktorí ich nechápu? Až keď mi štát umožní spoznať ho (ako rozmýšľa, kam smeruje, čo ho trápi), tak až vtedy ho ako občan môžem začať spoznávať a diskutovať o tom, aký je môj príbeh, čo ma trápi a v akej krajine by som chcel žiť.

ANTON ŠULÍK: Mám adoptovanú Rómku, čo znamená, že do môjho života vstúpil nový človek. To, čo si hovoril, absolútne funguje. Musel som o ňu bojovať, rozmýšľať a spoznávať ju. Ona si v sebe niesla vnútornú plachosť, ostych a nedôveru. Musel som začať od slovíčka dôvera. A jediné, čo som jej ponúkol a ponúkam dodnes, je, že nikdy v živote som jej nič neprikázal, nezakázal a nikdy som jej neklamal. Vždy som s ňou komunikoval ako s rovnocenným partnerom. Počúval som, čo mi hovorí, čo chce, a jediné, čo som jej mohol ponúknuť, bol priestor na sebarealizáciu.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Teraz ste podrobne opísali participáciu.

BRUNO KONEČNÝ: Je možné tvoju skúsenosť preniesť do kontextu štátu a spoločnosti?

ANTON ŠULÍK: Prečo sa skrývať za štát a spoločnosť? Začnime každý od seba.

Rozhovor pripravila: Barbara Gindlová

Realizované 7. októbra 2017 v Art Café v Banskej Štiavnici v rámci cyklu panelových diskusií **Choreografie zmeny: V ozvenách reality, alebo kam kráčaš Slovensko?**, ktoré zastrelil Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti.

CHOREOGRAFIE ZMENY

2

My a oni
—
zraniteľné
skupiny
vo verejnom
diskurze

Diskusnú jazdu za účasti etnografky Zuzana Kumanovej, sociologičky Eleny Gallovej Kríglerovej, fotografky Libuše Jarcovjákovej, splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti Martina Giertla. Spoločne, ako aj právnika a odborníka na miestnu samosprávu Bruna Konečného na tému: zapájanie zraniteľných skupín, alebo prečo sú niektorí ľudia a skupiny ľudí vytláčané na okraj spoločnosti a záujmu? Dozviete sa o rozmanitosti sveta, neviditeľných ľuďoch, nálepkovaní inakosti a nových getách, ako aj politikoch, ktorí nespájajú, ale rozdeľujú spoločnosť. Diskusiu viedla divadelná dramaturgička Barbara Gindlová, ktorá pôsobí ako odborná garantka na Úrade splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti.

BARBARA GINDLOVÁ: Témou dnešného večera je zapájanie zraniteľných skupín do vecí verejných. Používame rôzne názvy: zraniteľné, znevýhodnené, segregované, ostrakizované, marginalizované skupiny. Povedzme si, kto sú títo ľudia a aké príbehy ich spájajú?

BRUNO KONEČNÝ: Skúsím ja. Možno začnem formálne, ale z pohľadu nášho právneho poriadku sú to určite všetci tí, ktorí zapadajú do rámca nediskriminácie a rovnakého zaobchádzania. Náš právny poriadok totiž ustanovuje prostriedky právnej ochrany v prípade ich porušovania a súčasne garantuje všetkým osobám rovnaké a spravodlivé možnosti na prístup k dostupným príležitostiam v spoločnosti. To je asi taká najvšeobecnejšia definícia. Potom sú to všetci ľudia, ktorým zákon garantuje špecifické práva. Na ilustráciu použijem tento príklad: sú zákonom upravené služby zamestnanosti, kde sú vymedzené osoby, ktoré sú zraniteľnejšie, lebo sa z dôvodu svojich špecifických charakteristík oveľa ťažšie uplatňujú na trhu práce. Obdobné definície nájdeme v ďalších zákonoch. V podstate celá sociálna politika je o vyvažovaní šancí.

Prečo to tak je? Osobne si myslím, že je to večná snaha o akýsi étos spravodlivosti, aj keď sa to tak v praxi možno nejaví, ale boj za spravodlivosť patrí k zdravej demokratickej spoločnosti. V praxi fungujú dva základné mechanizmy. Jeden je ochrana práv a druhý je kompenzovanie, alebo vyvažovanie znevýhodnení. To vyvažovanie práv sa deje prostredníctvom antidiskriminačnej legislatívy, kde je určitým spôsobom ošetrovaná ochrana práv osôb, ktoré sa cítia diskriminované. Potom existuje celý rad zákonov, ktoré kompenzujú dôsledky toho, že niekto je znevýhodnený, resp. nemá rovnaké šance uspieť v bežnom živote, či už ide o zdravotné postihnutie, vek, alebo iné znevýhodnenie...

BARBARA GINDLOVÁ: Zuzana, kto sú z tvojho pohľadu zraniteľné skupiny? Prečo sa spoločnosť často správa tak, že tieto skupiny ani neexistujú, ich problémy sa nás netýkajú, alebo by sme ich radšej nevideli? Prečo dochádza k deleniu na my a oni?

ZUZANA KUMANOVÁ: To nie je jednoduchá otázka. My s tým termínom „vylúčené“, alebo „marginalizované skupiny“ pracujeme automaticky. Každý má pred očami inú a veľmi konkrétnu skupinu ľudí, ktorej sa nedostáva rovnakých príležitostí. Bruno hovoril o právnom rámci nediskriminácie, ale spoločnosť je veľmi rôznorodá, a ak nedokáže saturovať potreby maličkých alebo okrajových, tak ich problémy často nedokáže vyriešiť ani zákonom alebo právnou úpravou. Pre mňa sú to príslušníci národnostných menšín a hlavne Rómovia. Nielen Rómovia ako príslušníci národnostnej menšiny, ale hlavne vylúčení Rómovia, ktorí žijú vo viacgeneračnej chudobe s ťažkým uplatnením sa v každodennom živote. A to sú „moje“ marginalizované skupiny, čím chcem povedať, že pohľadov a prístupov k identifikácii zraniteľných skupín môže byť veľa.

O NEVIDITEĽNOM BOHATSTVE, ĽUĎOCH NA OKRAJI A ZANEDBANÝCH POLITIKÁCH

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Keď si sa pýtala, prečo sú niektoré skupiny vyčlenené alebo vnímané ako marginalizované, tak odpoveď je jednoduchá. Zadefinovali sme si ich tak. Dám konkrétny príklad, premiér tejto krajiny povedal, že náš štát nebol založený pre menšiny, a že oni iba naťahujú ruky a stále niečo požadujú. Na porovnanie, nórsky kráľ minulý rok povedal, že Nórom je každý, kto žije v Nórsku, a nemyslel tým iba etnické menšiny alebo migrantov, prispieva k bohatstvu krajiny. Na Slovensku nikdy verejne neodznalo, že všetci, ktorí tu žijú, prispievajú k bohatstvu našej krajiny. Práve naopak. My už aj v preambule Ústavy máme zadefinované, že my – národ slovenský a potom dlho, dlho nikto, a potom spolu s menšinami a ďalšími „tými“, a už sme si vytvorili skupinu marginalizovaných. Sami sme ich tak zadefinovali. Nemôžeme sa čudovať, že máme niekoho na okraji spoločnosti, keď používame vymedzujúce pojmy. Jednoducho, táto krajina je mimoriadne rozmanitá a to, že niekto má zdravotné znevýhodnenie, alebo je vo vyššom veku (nakoniec každá spoločnosť má ľudí vo vyššom veku), z nich nerobí ani vylúčených, ani zraniteľných, ani marginalizovaných...

BARBARA GINDLOVÁ: Marginalizovaný znamená okrajový. V synonymickom rade slov by už nasledovalo slovo nepodstatný, alebo zanedbateľný.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Byť chorý či starý nie je definíciou vylúčenia a ani dôvodom na marginalizáciu. Podstatné je, ako my vnímame túto krajinu. My všetci. Už to, že o niekom takto hovoríme, nás rozdeľuje. V diskurze o zraniteľných skupinách to musíme neuveriteľným spôsobom prekopať celé. Aj v zákonoch, aj v politikách, ale musíme dávať pozor, aby sme nenarobili ešte viac škody. Povieme, že nediskriminačný prístup a ku každému sa budeme správať rovnako. V praxi to znamená, že keď príde vietnamské dieťa do školy, tak sa vzdeláva podľa takých istých podmienok ako slovenské dieťa. Má dvanásť rokov, ocitne sa na Slovensku, príde do školy a učiteľka naňho hovorí po slovensky rovnako ako na všetky ostatné deti. A navyše ešte v sebe živíme dobrý pocit, že nediskriminujeme, lebo sme vytvorili rovnaké podmienky pre všetkých.

BARBARA GINDLOVÁ: Na jednej strane hovoríme o tom, že samotné označovanie určitých skupín ako znevýhodnených, marginalizovaných a zraniteľných komunit ich dopredu stigmatizuje, pretože už v ich pomenovaní sme odmietli šancu na rovnaký prístup. Na druhej strane sme si vedomí, že medzi

nami sú skupiny ľudí, ktoré sú slabšie alebo sú v menšine a nemajú politickú reprezentáciu. Nemajú taký mocný hlas, aby mohli vstúpiť do diskusie, do verejného diskurzu, do procesov, v ktorých majú šancu ovplyvňovať politiky. Chceme im pomôcť a musíme ich identifikovať a pomenovať. A do toho všetkého sme ešte svedkami mocenských, často populistických politických hier, ktoré robia zo zraniteľných skupín rukojemníkov politických ambícií strán a jednotlivcov a ešte viac umocňujú princíp vymedzovania a delenia spoločnosti. Ako si s tým všetkým poradiť?

MARTIN GIERTL: V prvom rade, už tu odznelo veľa múdreho. Tému vnímam v dvoch rovinách. Jedna predstavuje to stereotypné, čo máme nastavené a čoho sa musíme zbaviť. Ide o postoj, ktorý určuje vzťah „silnejšieho voči slabšiemu“. Všetky nastavenia od právnych, až po to, ako sa k téme zraniteľných skupín vyjadrujeme, či ako k nej pristupujeme a tvoríme základné nastavenia a realizujeme verejné politiky, sme urobili a robíme z pozície silnejšieho voči slabšiemu. Pritom ochrana slabšieho je základným princípom, ktorý nás oddeľuje od zvieracej ríše a robí ľudí ľuďmi. Príklad s nórskym kráľom je veľmi dobrým návodom, ako budovať krajinu a nerozdeľovať ľudí. Štát, spoločnosť, pospolitosť musí byť založená na princípe, že každý, kto žije na tomto území, prispieva k bohatstvu krajiny.

Pokiaľ nepovieme, že aj slabší sú dôležitou súčasťou príbehu, ktorý žijeme a budeme k tomu pristupovať z pozície „silnejšieho voči slabšiemu“, tak ideme zlou cestou. To je základný problém. A ide skutočne o to, aby sme zmenili toto primárne nastavenie. Pokiaľ ho nezmeníme, tak budeme stále hľadať čiastkové riešenia. Raz sa nám to podarí lepšie, raz horšie. Teraz sú akútne Rómovia, lebo nevieme, čo máme robiť s narastajúcim problémom viacgeneračnej chudoby, potom budeme hľadať riešenia, lebo demografická krivka je už veľmi zlá a nakoniec sa posunieme ešte o kúsok ďalej a budeme riešiť aktuálne témy. Je to prístup tých, ktorí si neuvedomujú, ako tento problém vlastne vyzerá, nepomenovali si ho, ale v rámci politických riešení si vyberajú problémy, ktoré horia. A to by bolo treba zmeniť. Primárne a základné, čo treba v tejto veci urobiť, je nastaviť k tejto téme novú paradigmu diskurzu a nové pravidlá dialógu slabších so silnejšími.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Mne napadol ešte tretí aspekt. Aspekt moci. Všetky verejné politiky máme nastavené tak, že ideme ochraňovať a zachraňovať slabších. Z tejto pozície moci vytvárame závislosť jednotlivých skupín na tých „silnejších“. Ale, keď ich neustále budeme držať v závislosti, tak potom nemôžeme očakávať, že budú participovať na fungovaní spoločnosti. Napríklad vo vzťahu k cudzincom, ktorí žijú na Slovensku – nielen, že im neumožňujeme, aby oni sami mohli participovať na verejných politikách, ktoré

sa ich týkajú, ale my im ani neumožníme participovať na normálnom fungovaní spoločnosti. Neustále im dávame nejakú podporu a pomoc, ktorá im má „akože“ nahradiť to, že nemôžu participovať. Ľudská dôstojnosť je primárny nástroj a kompas, s ktorým by sme mali k tomuto celému pristúpiť.

ZUZANA KUMANOVÁ: Spoločnosť nie je homogénna, naopak je veľmi rôznorodá a vytvára koncepty „tých iných“, ktorých potom vyčlení, zaoberá sa nimi a hľadá pre nich riešenia. Vrátim sa k Rómom. Ak porovnáваме situáciu pred rokom 1989 a teraz, tak nemôžeme povedať, že sa vo vzťahu k Rómom nič neurobilo. Otázka je, s kým a čo porovnáваме. Nemôžeme sa porovnávať so západnými krajinami, lebo v ich prípade ide o niekoľkogeneračný proces a my sme niekde na začiatku.

O INAKOSTI A MENŠINOVÝCH POLITIKÁCH V TEÓRII I PRAXI

BARBARA GINDLOVÁ: Prečo je dôležité, aby hlas slabších, ktorý nie je dostatočne silný, ozvučili iní, či už rôzne občianske združenia, ľudskoprávni aktivisti alebo aj umelci či iní tvorcovia? Umelcov inakosť a práve tá rôznorodosť, pestrosť priťahovala a priťahuje. Práve to, čo je špecifické, čo sa vymedzuje voči klasickému mainstreamovému vzorcu a nastaveniu väčšinovej spoločnosti, je príbeh, ktorý v sebe nesie napätie aj emóciu. Prečo je dôležité zviditeľniť ich príbehy, hoci sa zdá, že väčšinová spoločnosť o ne nemá záujem?

LIBUŠE JARCOVJÁKOVÁ: Ako prebieha táto diskusia, počúvam názory, spájajúce sa mi s najrôznejšími a úplne konkrétnymi zážitkami, ktoré som zažila počas práce fotografky alebo počas svojho života. Nie je to ani päť rokov, čo som mala doma ochrnutú, nemohúcu mamičku. Zistila som, ako strašne obtiažne je bojovať so sociálnym systémom, získať základné veci ako invalidný vozík či rehabilitáciu. Narazila som na neskutočné problémy. Väčšinou sa mi podarilo schválne ironicky poviem – „infiltrovať“ do rôznych skupín natoľko, že som sa mohla cítiť trošku ako oni. Niekoľko rokov som učila češtinu vo vietnamskej skupine. V podstate som s nimi bývala a z „prvého radu“ zažívala neuveriteľný rasizmus, ktorý napríklad dospel do bodu, že som prišla do normálnej českej krčmy a tam mi niekto povedal: „nesadaj si vedľa mňa, ty pracuješ s tými Vietnamcami – rákosníkmi, ktorí majú červy, takže ty tu proste nesed.“ Idem do veľmi konkrétnej roviny. Zhodou okolností som strávila pomerne veľa času s Rómami a zažívala som viac-menej to, čo zažívajú oni. Pre mňa bolo fascinujúce, ako môže mať rómske dieťa nejakú šancu, keď v domácnosti nie je jediný

kus papiera, žiadna ceruzka a v podstate ani posteľ pre to dieťa. Ako sa potom môže dobre učiť? Ako také dieťa môže niečo dosiahnuť? Ja, samozrejme, nepoznám žiadne riešenia, len som zažívala ten intenzívny pocit neriešiteľnosti a nespravodlivosti, ako aj vnímala tú neviditeľnú stenu, ktorá ich od nás delí. Vždy a znova som to videla ako niečo, čo je takmer neriešiteľné.

BARBARA GINDLOVÁ: Špecifický prístup. Hovorili sme o vzdelávaní vietnamských detí, otvorili sme tému viacgeneračnej chudoby a budúcnosti rómskych detí, ako aj pohľad na starých a chorých rodičov, odkázaných na pomoc ich vlastných detí. Všetko originálne a individuálne príbehy, ktoré existujú v rôznych mutáciách, kombinujúc rôzne typy problémov. Ich spoločným menovateľom je, že si vyžadujú špecifický prístup a riešenia. Ako je možné tému slabších, ktoré vychádzajú z nekonečného množstva ľudských osudov, riešiť na úrovni „veľkej spoločnosti“ a „veľkej politiky“? Dá sa vôbec taká pestrofarebná mozaika príbehov uchopiť, spracovať, vyhodnotiť a zapracovať do opatrení a politik štátu?

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: To je presne dôvod, prečo sa v CVEK-u snažíme pôsobiť na lokálnej úrovni. Na centrálnej úrovni sa dajú nastaviť základné rámce a pravidlá fungovania, ale sociálna politika, zákon o sociálnych službách alebo o sociálnej pomoci je nastavený tak, ako keby sa snažili nájsť každého jednotlivca a obsiahnuť jeho problém. A potom sa tam stovky a tisíce ľudí nenájdu a z nastaveného rámca pomoci jednoducho vypadnú. Nedá sa im pomôcť, lebo chýba paragraf. Mne príde úplne zvrátené, keď sa na centrálnej úrovni snažíme postihnúť všetko – tu máme Rómov, tu máme nejaké vylúčene komunity, integrovaných Rómov, takých Rómov, potom máme cudzincov s trvalým pobytom, prechodným pobytom, tí sú tu legálne, tí nelegálne... To sme jednoducho my. Iste musí existovať „veľký“ zákon, ktorý zafinuje základný rámec. Ale, problémy ľudí musíme riešiť na lokálnej úrovni tam, kde žijú. Mesto alebo obec by mohli a mali mať natoľko flexibilné služby, že keď človek príde na mestský úrad, niekto si vypočuje jeho príbeh i konkrétne problémy a navrhne pre neho vhodné riešenie. Pretože nemusí vždy ísť len o sociálny alebo zdravotný problém, ale napríklad aj o kultúrny problém.

BARBARA GINDLOVÁ: Hovoríš vlastne o tom, že nastavené základné rámce, teda veľké centrálné politiky, vytvárajú súbory štandardov, ktoré nedostatočne zrkadlia realitu. Aj z môjho pohľadu miera flexibility, respektíve pružnosti ich aplikácie voči jednotlivým príbehom, osobám, rodinám, komunitám, spoločnostiam, nie je dostatočne tvárna/flexibilná/pružná/elastická/ohybná. Špeciálne v prípade, keď na centrálnej úrovni chceme riešiť problém jednotlivca ako problém skupiny, ktoré označujeme ako znevýhodnené alebo ako zraniteľné. Nie je centrálna nastavenie príliš úzke?

ZUZANA KUMANOVÁ: Naše verejné politiky a právny systém je postavený na paternalistickom prístupe. Rovnako aj na obrovskej nedôvere, že ľudia zdola by dokázali riešiť niečo sami tak, aby nekradli alebo našli efektívne riešenie. Keď je politický systém nastavený takto, tak riešenia, ktoré by prichádzali zdola, nemôžu byť úspešné. Mestá, obce, mimovládky a aktivisti sa pohybujú vo veľmi ohraničených rámcoch. Preto ich snaha hľadať riešenia a vtiahnuť dovnútra procesov tých, ktorých označujeme ako marginalizovaných, zlyháva. Takto fungujeme. Možno je to vec generačnej výmeny. My si pamätáme, čo bolo pred 89-tym a vidíme, akým spôsobom štát funguje, nastavuje zákony, politiky a čerpanie peňazí. Ale asi potrebujeme výmenu celej generácie, aby sme boli skutočne otvorenejší a mali reálny záujem na tom, aby Slovensko bolo pestrofarebnou krajinou. Musí prísť generácia ľudí, ktorí to nebudú len nedeklarovať, ale budú robiť všetko pre to, aby si každý mohol nájsť svoje miesto v spoločnosti.

BRUNO KONEČNÝ: Mne napadla jedna myšlienka, alebo možno je to skôr otázka. Keď sme sa rozprávali s kolegami, ktorí zastrešili šlachetný cieľ budovať mesto Nitra ako mesto pre všetkých, Peter Korček hovoril o prístupe univerzálneho dizajnovania alebo navrhovania. Vysvetľoval nám, že cieľom nie je vytvárať špecifické priestory, ale vytvárať univerzálne priestory pre všetkých. Ja som si vtedy položil otázku, či je možné tento prístup pretaviť do verejných politík. Chápem, že s verejnými politikami to môže byť oveľa náročnejšie ako nadizajnovať ulicu, dom, alebo verejný priestor, ale aj v tejto diskusii sa postupne dostávame k tomu, že v snahe pomôcť rozdáваме nálepky a posilňujeme efekt kategorizovania ľudí. Spadáš do nejakej skupiny? Ak áno, získáš právo na pomoc. Vymykáš sa tomu, čo sa nadefinovalo, tak do systému nespadáš. A to aj napriek tomu, že objektívne dôvody existujú, alebo subjektívne cítiš a vieš, že pomoc potrebuješ. Sme neefektívni aj preto, že vytvárame samostatné kategórie a nepozeralíme sa na problémy prierezovo. Napríklad, keď sa bavíme o vzdelávaní, naše zákony hovoria, že pre zdravotne postihnuté deti máme tieto nástroje, pre deti zo sociálne slabších rodín iné nástroje, pre deti cudzincov ďalšie. Potrebujeme nový interpretačný kód. Musíme prijať, že deti sú rôzne. Skupina detí alebo spoločnosť nikdy nebudú homogénne, a preto potrebujeme pomáhať bez ohľadu na charakteristiky a nálepky, ktoré sme v snahe pomôcť stvorili.

O REPRESIÁCH, NEDÔVERE A ĎALŠÍCH NÁSTRAHÁCH REALITY

BARBARA GINDLOVÁ: Hovoríme o tvorbe univerzálnych politík, ktoré budú rešpektovať, že každý človek z pestrofarebnej vzorky má mať rovnaký prístup, rovnaké práva, rovnaké možnosti a šance, len každý má k tomu možno inú cestu. Ešte dôležitejšie je to, že pomerne často spomínate, že politiky sú represívne. Často vychádzajú z toho, že sú postavené na nedôvere k tým, ktorým majú slúžiť, lebo, zjednodušene povedané, budú kraďnúť, budú zneužívať systém. Súčasne to poukazuje nielen na nedôveru voči cieľovým skupinám, pre ktoré sú politiky určené, ale aj voči samotným riešeniam, ktoré tie politiky nadizajnovali. Spomínali sme štátny paternalizmus. Problémy riešime tak, že ponúkame vzorce a modely riešení, ale súčasne zabíjame akúkoľvek inováciu a zmysluplnú zmenu, pretože sa do takto nastaveného a zákonom schváleného algoritmu nevtlačia. Dá sa s týmto niečo urobiť?

MARTIN GIERTL: Musí sa dať. Keby sa s tým nič nerobilo, stav bude horší a horší. Mnohokrát sa robia nastavenia a veci bez toho, aby sme vedeli a rozumeli tomu, čo je skutočný problém. Po 89-tom sa očakávalo, že sa budeme inšpirovať dobrou praxou „zvonku“ a budeme implementovať politiky, ktoré sa opierajú o dobré skúsenosti iných. V prvých rokoch sa takto transformovala ekonomika, politický systém, ale niekde sme zastali. Ocitli sme sa v situácii, keď sme veľké reformné politiky nahradili súbojmi politických strán medzi ľavicou a pravícou, potom privatizáciou a následne transformáciou. Teraz naprávame to, čo sme evolučne premeškali. Ako keby sme si neuvedomovali, že veci sa vyvíjajú, svet a aj naša spoločnosť sa mení. Rozprávame sa o zraniteľných skupinách, ale nikdy sme sa týmito témami nezaoberali kontinuálne. Nie sú súčasťou veľkých verejných politík. Zobúdzame sa až v momente, kedy problém s Rómami alebo s globálnou migráciou je vážnym problémom. Nie sme pripravení a veci riešime, až keď horia. Pamätám si, keď sme riešili rómsku otázku tým, že všetci Rómovia budú maľovať alebo podkúvať kone. Katastrofa. Na niečo čiastočne reagujeme, niečo sa urobí, ale nikdy to nie je komplexné. Komplexné riešenia vychádzajú z dlhodobých skúseností, zohľadňujú veľa vstupov a pohľadov, ako aj prax zo zahraničia. Proste to nejako urobíme a potom následne uplatníme reštriktívnu politiku, lebo situáciu a skutočný stav dobre nepoznáme. Ak niečo nepoznáte a chcete to ovládať a kontrolovať, tak mechanizmus moci neumožňuje nič iné, ako nastaviť veci tak, aby ste ich mohli postihovať, keď nebudú robené dobre.

ZUZANA KUMANOVÁ: Nie celkom s tebou súhlasím, minimálne vo vzťahu k rómskym politikám. My sme sa za tých dvadsaťsedem rokov naučili na papieri robiť celkom dobré politiky. Aj sme pochopili, že potrebujeme poznať, aká je situácia, ako aj to, že tých, ktorých sa to týka, treba zavolať k stolu, vypočuť ich a zapísať si ich názor. Vieme tvoriť papierové politiky, aj na ne napasovať peniaze z Európskej únie, ale nevieme ich realizovať ani podľa plánu, ktorý si nastavíme, ani s peniazmi, ktoré prídu z Bruselu. Nevieme veci zrealizovať tak, aby z nich bol očakávaný výstup, lebo je tu byrokracia, neochota a nedôvera. Myslím si, že v rómskej téme sme pokročili. Na papieri to už vieme napláňovať, ale k realizácii sa staviame veľmi laxne a neochotne. V podstate mnohým (aj na lokálnej úrovni) vyhovuje, že Rómovia sú za tým plotom, alebo potokom.

BARBARA GINDLOVÁ: Ale ideu vieme deklarovať dobre...

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: A vieme to? Podľa mňa už v tej základnej ideji sa skrýva paternalizmus, nedôvera a reštrikcia.

ZUZANA KUMANOVÁ: To áno, ale keby sa to, čo napláňujeme, naozaj zrealizovalo, mohli by sme vidieť, či to prináša efekt, ale my vždy začíname na zelenej lúke. Vždy.

BARBARA GINDLOVÁ: Zuzana otvorila inú tému, ktorá je aj mne blízka. Ide o implementáciu projektov a teda navrhnutých riešení. Nie všetky sú nastavené na 100 % a často sú limitujúce, lebo neotvárajú dvere pre inováciu procesu, pre naštartované riešenia a iniciatívy zdola. Problém je v mechanizme, ktorý ako nástroj finančnej pomoci dovoľí navrhnuté politiky realizovať alebo nerealizovať. Ide o to, aby bol systém finančnej pomoci flexibilný a umožnil, aby sa peniaze čerpali, boli zmysluplne využité a hlavne, aby bol dôležitý výsledok a nie papier o výsledku. To je tá téma, ktorú Zuzana pootvorila.

LIBUŠE JARCOVJÁKOVÁ: Ja sa spýtam naozaj hlúpo, kde teda tie peniaze skončia?

ZUZANA KUMANOVÁ: To je veľká otázka. Keď ju zjednoduším, tak peniaze síce tečú správnym smerom, ale potom nerobia to, čo majú. Použijem príklad: všetci sme hovorili, že potrebujeme pomocné profesie, ľudí, ktorí robia sociálnu prácu. Program terénnej sociálnej práce promoveme od roku 2004. Na program sme nedali peniaze zo štátneho rozpočtu, lebo sme si povedali, že z „vlastných peňazí“ na integráciu Rómov nedáme. Na integráciu Rómov je finančných prostriedkov zo štátneho rozpočtu tak málo, že to ani nestojí za reč. Na financovanie opatrení nám slúžia programy a peniaze z Európskej únie, ale tá od nás chce, aby boli inovatívne. Na papier napíšeme, že sú inovatívne, aj ich realizujeme ako inovatívne, dokonca zamestnáme 800 ľudí v regiónoch, ale z výkonu ľudí v teréne, ktorí by mali pomáhať, nemáme žiaden poriadny výstup. Prečo? Zabijeme ich papiermi, dochádzkou, tým, čo môžu a nemôžu robiť. Ak sú iniciatívni, tak

im povieme: „Ale no tak, toto v žiadnom prípade nemôžete robiť.“ Zablokujú sa a je po iniciatíve a hľadaní riešení „zdola“, ktoré zrkadlia skutočné problémy rómskych komunít a výzvy, pred ktorými stoja obce s vysokým podielom rómskej populácie. A ľudia, ktorých platíme preto, aby vytvorili most medzi obecným úradom a komunitou, prídu do roboty, pozrú sa na hodinky a povedia si: „Tak, mám tu byť od ôsmej do štvrtej, hlavne nech tie dvere nikto neotvorí, aby som nemusel niečo riešiť, lebo neviem, ako by som si to potom dal do výkazu práce“. Suma sumárum program máme, vyfinancujeme ho, zamestnáme ľudí, ale výstup a dopad programu, ktorý mal pomôcť ľuďom v komunitách, nakoniec nemáme. A ak aj máme, tak len veľmi ojedinele. Aj to len z dôvodu, ktorý súvisí s nastavením niektorých z nich, ktorí napriek nástrahám a nefunkčnosti systému dokážu svojim klientom pomôcť. Takmer všetko, čo je dobré a čo sa vo vzťahu k rómskej téme vydáva za pokrok, nevzniká vďaka, ale napriek systému.

O ERÓZII HODNÔT, STRACHU A MIZNÚCEJ EMPATII

BRUNO KONEČNÝ: Rád by som nadviazal. Komunitné centrá sú príkladom uplatnenia idey univerzálneho dizajnu verejnej politiky, lebo vo svojej podstate malo byť centrum pre komunitu univerzálnym nástrojom, ktorý podporuje „komunitnú farebnosť“ a spája všetky odlišnosti (seniori, mladí ľudia, rodiny s deťmi, Rómovia atď.). Selektívne vyhranenie a vnímanie takejto inštitúcie a priestoru nás oberá o to, aby to fungovalo. Máme tu program, chvalobohu zaň, ktorý aspoň podporuje budovanie komunitných centier, ale zároveň agendu komunitných centier zúžil na jednu skupinu, teda Rómov. Komunitné centrum vo svojej podstate musí vťahovať celú komunitu, nielen marginalizovaných alebo zraniteľných.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Bruno, to je o základných hodnotách a nastaveniach. Ak budeme mať komunitné centrum pre Rómov, tak ich nebudeme vidieť. V komunitnom centre budú pekne sami, separovaní od ostatného sveta a komunity.

BARBARA GINDLOVÁ: Komunitné centrum nemôže byť len pre jednu skupinu.

BRUNO KONEČNÝ: Súhlasím, ak máme mať komunitné centrum pre každú skupinu, tak je to úžasne neefektívne a hlavne to nie je funkčné nastavenie a nástroj integrácie. Ak vytvárame pre každú špecifickú skupinu samostatné nástroje, tak umelo nastavujeme špecifické služby pre „špecifické potreby“. Ak by sme sa na to pozreli horizontálne, že áno, tuto je nejaká všeobecná schopnosť zamestnať sa a pod ňou sú všetci tí, ktorí ju nedosiahnu. Nemci majú jednu

krásnu štatistiku, ktorá ukazuje, čo všetko môže človeku brániť uplatniť sa na trhu práce. Do hry vstupuje viac ako 300 parametrov – dôvodov, prečo nevieš vstúpiť na pracovný trh. U jedného človeka sa môžu stretnúť rôzne kombinácie, a preto ku klientom pristupujú komplexne. Nemíňajú energiu na posudzovanie, kam klient patrí, či do jednej skupiny alebo do druhej, alebo nebodaj do dvoch naraz. Pretože čo potom s klientom? Kto to rozhodne? Pri univerzálnom dizajne je zaujímavé to, že nestojí viac peňazí, nie je to teda nákladnejšie riešenie. Univerzálny dizajn je prístup navrhovania, ktorý nefunguje pre špecifické skupiny užívateľov, ale vytvára priestor vyhovujúci všetkým. Priestor, ktorý je pre všetkých. Univerzálny prístup vo verejných politikách bude pre nás obrovská výzva. Samozrejme, nie vždy sa dá nájsť a uplatniť, ale musíme sa oň pokúsiť.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Treba nám dávať veľký pozor, aby bol pre všetkých. Lebo potom sa nám môže stať, že budeme mať komunitné centrum, do ktorého Rómovia nebudú môcť chodiť. Na Slovensku by sa to mohlo úplne pokojne stať.

BARBARA GINDLOVÁ: Alebo to bude bezbariérový priestor a bude tam toaleta, ku ktorej pôjdu schodíky.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Presne. Ale to je to, keď si sa pýtala, ako z toho von? Treba balansovať, stále hľadať a bude to trvať dve generácie.

BARBARA GINDLOVÁ: Univerzálny prístup. Ako na to, aby sme ho vedeli uplatniť vo verejných politikách na centrálnej, regionálnej alebo lokálnej úrovni? Každý z vás to skúša, každý z vás do príbehu zraniteľných skupín „zahryzol“ a otvoril ho ďalším. Vy všetci, ako tu sedíte, sa snažíte príbehy „slabších“ zviditeľniť, rozprávate o nich, viete ich uchopiť, analyzovať, abstrahovať problémy a riešenia vsadiť do univerzálnych vzorcov a rámcov pomoci. Kľúčovým momentom je zmena hodnotového nastavenia. Poďme k nemu. Jedna vec je politická špička a „vysoká politika“, ktorá často zneužíva rôzne zraniteľné skupiny na svoje populistické politické ciele, ale na druhej strane sme tu aj „my, obyčajní ľudia“. V novinách čítame, že nájomníci bytov nedovolia postaviť rampu pre vozíčkara, ktorý je „uväznený“ vo vlastnom byte na treťom poschodí. Alebo ako sa mestská časť vzbúrila proti tomu, aby sa v ich lokalite postavilo komunitné centrum alebo centrum pre týrané ženy. Čo sa stalo v tejto krajine, že miera empatie klesla tak nízko?

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Nie je to len problém Slovenska, ale aj iných krajín, ktoré sa vyrovnávajú so svojím postkomunistickým dedičstvom.

BARBARA GINDLOVÁ: Stres? Posttraumatický šok?

MARTIN GIERTL: Áno, aj. Je to dedičstvo, daň za rýchly prerod a zmenu. Západ sme nedobehli mentálne, ale materiálne. Stali sme sa malomeštiakmi, čo je daň za to, že sa „máme lepšie“. Chceme sa mať dobre, mať lepšie byty, rodinné domy, autá, chodiť na dovolenky, cestovať. Zvykli sme si na pohodlie

a nepríjemné veci nemáme radi, takže ich vedome a cielene zo svojho života vytláčame. Neželáme si, aby nás sused, ktorý je kultúrny, farbou pleti aj zvykmi iný, otravoval. Ja som vyrastal v Trnávke, „Romáci“ boli naši susedia. Nikto neriešil, či si biely alebo Róm. My ako spoločnosť musíme reagovať, aby sa nestalo, že opäť vzniknú getá, kam odložíme tých, na ktorých nám nezáleží a sú s nimi problémy. Historicky vieme, čo getá sú a vieme, že je to najhoršie riešenie, aké existuje. Mentálne sa k tomu blížime. Chceme vytesniť všetko, čo nás znepokojuje. Bystrí ľudia a pár humanistov bude rozprávať o diverzite a súdržnosti. Možno sa aj niečo sa nafotí, vzniknú filmové dokumenty, napíše sa pár štúdií, ale musíme dať pozor, aby sa medzitým spoločnosť neposunula tak, že s tou ľahostajnosťou, nenávisťou a strachom už nebudeme vedieť pracovať. História je plná obdobných príkladov. A my k tomu nie sme tak ďaleko. Jedno riešenie je, že krajina má osvietených politikov alebo vládcov, ktorí prídu na to, že bez nenávisti a v spolupráci to funguje lepšie. Ale v týchto zemepisných šírkach je to skôr výnimka ako pravidlo. Takže nám neostáva nič iné, len hľadať riešenia a neustále nastavovať zrkadlo.

BRUNO KONEČNÝ: Getá existujú, ale dnes vyzerajú inak. Sociálne a ekonomicky silní hráči si budujú vlastné zóny a žijú vo vybraných lokalitách, ohraničených elektrickými plotmi. Tam sa stráca schopnosť vnímať inakosť a reálny obraz sveta.

BARBARA GINDLOVÁ: Ja sa spýtam ešte raz tú istú otázku: čo sa s nami stalo, že nevolíme politikov otvorenej kultúry vládnutia, ale volíme takých a tých, ktorí neustále proti niekomu a niečomu bojujú?

ZUZANA KUMANOVÁ: Nemáme hodnoty. Možno navonok nejaké deklaruje-me, ale všetci vedia, že podľa nich nežijeme. A žiadne iné nemáme.

O BEZBARIÉROVEJ KRAJINE, SYNCHRONIZÁCII DOBRA A PRÍBEHOCH, KTORÉ MENIA SVET

LIBUŠE JARCOVJÁKOVÁ: Ja som bola pred desiatimi rokmi so skupinou študentov štrnásť dní v Brémach. Všetci konštatovali, že mesto je absolútne bezbariérové. Cítili, ako dobre sa v ňom žije. Všimli si to sami, spontánne. Predovšetkým vo vzťahu k zdravotne postihnutým. Boli sme v škole, ktorá nám otvorila dvere do totálne diverzifikovanej spoločnosti, zastrešujúcej národnosti, aké si ani nevieme predstaviť. Keď k nám do strednej školy prišlo vietnamské dieťa alebo akýkoľvek cudzinec, tak pokiaľ nevedel plynule česky, nemal žiadnu šancu. Mne sa veľmi páčilo, ako veľmi intenzívne to študenti

cítili, zdôrazňovali a dokonca i fotografovali. Nevieť, či sa to po dlhšej dobe vytratilo alebo vytráť. Ale tá prirodzená potreba v ľuďoch stále je. A myslím si, že je aj úlohou médií, kde pozitívne správy v podstate neexistujú, aby sa to nestratilo. Všetko je postavené na bulvarizácii, na strachu, na závidi. Ja stále dúfam v prirodzenú vlnu, ktorá opäť prinesie lepšie obdobie, v ktorom sa objavujú dobrovoľníci, ktorí pôjdu do rómskej rodiny a budú pomáhať doučovať deti alebo im donesú aspoň ceruzku a papier.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Keď sme raz robili sme výskum, jeden pán nám povedal, že dobré príklady sa dokážu synchronizovať alebo synergizovať. Použil príklad. Všimol si, že keď ide autom po hlavnej ceste a dá niekomu prednosť z vedľajšej cesty, keď je zápcha, tak ten človek dá potom prednosť ďalšiemu. Podľa mňa, keď to začneme robiť, začne sa to reťaziť. V tom tkvie môj životný optimizmus.

BARBARA GINDLOVÁ: Ja mám malý príklad. Vo svojej podstate som optimistka a verím, že tento svet má šancu. A lepší ako ten, v ktorom žijeme, neexistuje. Mám mamu, ktorá je vážne chorá a je na vozíku. Bývame v Karlovej Vsi, ktorá nie je planina s rovnými ulicami, ale sú to kopce, takže nato, aby sme sa dostali k nášmu domu, musíme ísť jednu zastávku autobusom, lebo už som sa dostala do veku, keď ju do kopca nevytlačím. Zastávka je na znamenie. Veľmi dlho trvalo, kým si nás niekto všimol, a aj keď sme dali zvončekom znamenie „pozor vozíčkar – vystupujeme“, tak šofér zastavil meter a pol od kraja chodníka. To znamenalo, že nám niekto musel pomôcť, aby sme sa dostali z autobusu von. Pointou je, že nám vždy niekto pomohol. To je dôležité. Boli síce aj takí, čo frflali a nadávali, ale boli v menšine. Začala som robiť jednu vec – vždy, keď sme vystúpili, bez ohľadu na to, či autobus zastal blízko alebo ďaleko od obrubníka (prípadne nezastavil vôbec, lebo nereagoval na znamenie), tak sme vystúpili a ja som vždy vytlačila mamu až k šoférovi, usmiala som sa a kývnutím ruky som mu poďakovala. Tí chlapci – šoféri, po troch týždňoch všetci vedeli, kto sme. Keď nás videli stáť na zastávke, tak dávali pozor na to, aby naozaj pribrzdili a nezastavili pol metra od obrubníka. Podľa mňa je aj to cesta.

MARTIN GIERTL: Senzibilita a zvyšovanie citlivosti. Zmena prichádza v malých krokoch. Musíme pokračovať, nemôžeme poľaviť len preto, že veľká politika to nerobí. Očakávať a spoliehať sa na veľkú politiku je veľmi statické. Keby to bolo tak, tak sa obávam, že veci by sa nehýbali.

BARBARA GINDLOVÁ: No dobre, ale otázka potom znie, čo máme a môžeme od veľkej politiky očakávať a čo vlastne od nej očakávame?

MARTIN GIERTL: Veľkou politikou, s ktorou som sa doposiaľ nestretol, je vízia tejto krajiny. Ja túto víziu nepoznám. Som splnomocnenec vlády, ktorá má nejakú politiku, ale nemá víziu krajiny. A to je problém. Musíme si zdefinovať

veľmi veľa vecí. Povedať si o tejto krajine, aká je, kde sa nachádza, aké chyby sme urobili a kam chceme ísť. Potrebujeme sa o tom navzájom rozprávať so zdravým rozumom a nebáť sa byť sebakritickí. Je veľa „takej tej politiky“, ktorá súťaž a je realizovaná v politický prospech konkrétnych politikov. Mnohokrát sa politiky riešia ako prejav osobnej angažovanosti a nie ako niečo, čo je kontinuálne a záväzné pre všetkých.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Nemyslím si, že máme rezignovať na to, aby sa „veľkí“ politici správali zodpovedne. Vráťim sa k výskumu, ktorí sme robili v CVEKU. Hovorili sme s ľuďmi o dôvere, bezpečí, súdržnosti v krajine. Všetci, s ktorými sme hovorili, neustále apelovali na politikov, neustále opakovali, že si nebudeme môcť viac dôverovať, pokiaľ nebudeme môcť dôverovať politikom. Keď nebude platiť slovo politika, tak nemôžete očakávať, že bude platiť medzi bežnými ľuďmi. Obávam sa, že keď sa nezmení aspoň symbolicky politika na centrálnej úrovni, tak sa to k ľuďom ťažko preniesie. Budú malé príbehy, možno aj malé víťazstvá, ale étos krajiny sa nezmení.

BARBARA GINDLOVÁ: Malé príbehy, ktoré menia svet, tu budú vždy. V tom je sila ľudskosti a človečiny. Pre tých, čo neviete, tak CVEK realizoval kvalitatívny výskum hodnôt na Slovensku, v ktorom sa venuje štyrom témam – kvalita života, dôvera, bezpečie a tradície. Výskum odhalil množstvo drobných princípov, až fenoménov, ktoré sa z veľkej politiky vytratili. Jedným z kľúčových je fakt, že my všetci sa cítime veľmi zraniteľní. Nie je to ono povestné „my a oni“, ale znevýhodnenou, zranenou, zraniteľnou, krvácajúcou, nedocenenou skupinou je aj tá veľká väčšina, ktorá žije svoj bežný život a príbeh. Ukázalo sa, že kľúčovou otázkou (pre veľkú aj malú politiku) je, ako vytvoríť časopriestor, v ktorom sa všetci budeme cítiť bezpečne.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Bezpečne v každodennosti, nie budovať miesta, kde sa budeme cítiť v bezpečí (napríklad pred Rómami). Môj život má zmysel, že keď niekam idem a niečo sa mi stane, tak v tom nezostanem sám. Toto je ten pocit bezpečia, ktorí ľudia potrebujú.

BARBARA GINDLOVÁ: Náš čas ubehol, ostáva priestor na záverečnú bodku – posolstvo alebo odkaz, ktorý by nám pomohol zdefinovať, ako urobiť tento svet lepší pre všetkých.

BRUNO KONEČNÝ: Ako urobiť bodku, aby bola bodkou? Nerezignujme na to, aby sme si dokázali porozumieť so susedom, nech je akýkoľvek, s najbližšími, s ľuďmi, ktorí nás obklopujú. To je základný predpoklad na to, aby sme mali šancu zmeniť, pochopiť, možno aj ovplyvniť život okolo nás.

ZUZANA KUMANOVÁ: Poviem dve veci. Keď sa v akejkoľvek súvislosti povie „my, Slováci“, tak nie vždy sa viem identifikovať, či tam patríam alebo nepatrím. Bolo by veľmi užitočné, keby sme „my, Slováci“ vymenili za „my, občania, alebo

obyvatelia Slovenska“, aby sme sa tu všetci cítili doma a nemuseli premýšľať o tom, či do tejto kategórie patríme alebo nepatríme. Druhá moja poznámka je, že potrebujeme porozumenie, poznanie, zdieľanie, ktoré je dôležité pre každého, pretože chceme žiť vo svete, v ktorom všetci máme pocit prijatia.

ELENA GALLOVÁ KRIGLEROVÁ: Mala som pripravené dve veci, ale jednu povedal Bruno a druhú Zuzka. Rozmanitosť potrebujeme vidieť a rozpoznať, nielen o nej vedieť. Opieram sa o skúsenosť z nášho spoločného projektu, ktorý bol venovaný integrácii cudzincov v prostredí miest a obcí. Akonáhle ľudia začali cudzincov vidieť, tak ich prestali volať cudzinci a začali ich volať našinci.

MARTIN GIERTL: Vyžadujeme od politikov, aby rozprávali zmysluplným jazykom a dodržiavali slovo.

LIBUŠE JARCOVJÁKOVÁ: Ja mám úžasný nápad, aby sa sem presťahoval nórsky kráľ. To by bolo perfektné. A druhá vec, že za veľkou zmenou stoja malé veci v zmysle príbehu o šoférovi, ktorý dal iným prednosť a tým ovplyvnil ostatných. To je jednoduché, nič to nestojí a na svojej úrovni to môže urobiť každý z nás.

BARBARA GINDLOVÁ: Ja mám posledné želanie. Želám si, aby zástupcovia zraniteľných skupín už nemuseli bojovať za svoje práva, ale aby ako plnohodnotní občania tejto krajiny bojovali za lepšie životné prostredie, nižšiu daň za knižky alebo za nové detské ihrisko v ich štvrti. Aby nemuseli bojovať za seba, ale aby boli súčasťou niečoho, čo budujeme spolu.

Namiesto záveru vám prečítam text, ktorého autorom je môj otec Eugen: „Fungujúca globálna spoločnosť sa môže organicky rozvíjať iba vtedy, keď sa potenciály tých, čo rozhodujú (dočasne, v rytme volieb), tých, čo podnikajú, lebo im to umožňuje privilégium vlastníkov (neraz pochybne nadobudnutého majetku a kapitálu) a tých, ktorých sa tie rozhodnutia týkajú, synergicky prepoja, všetky stránky sa dohodnú na minime princípov, ktoré všetky strany budú ochotné bez vynucovania dodržiavať a priebežne ich inovovať. Podľa mňa by minimálny konsenzus mohli symbolizovať dve pretínajúce sa čiary: čiara horizontálnej solidarity (empatie, účasti, súcitu, ochoty pomôcť, vzdať sa niečoho v prospech postihnutých, obeť a nezištnej podpory morálnej, finančnej, vecnej) a čiara vertikálnej solidarity (zodpovednosti, povinnosti, dobrej vôle spravovať funkciu či zverený/nadobudnutý majetok tak, aby zo zisku proporčne, primerane profitovali všetci členovia organizmu). Je takáto predstava utopická? Možno...“

Rozhovor pripravila: Barbara Gindlová

Realizované 27. októbra 2017 vo Flatgallery v Bratislave v rámci cyklu panelových diskusií **Choreografie zmeny: Zraniteľné skupiny vo verejnom diskurze**, ktoré zastrelil Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti.

CHOREOGRAFIE ZMENY

Nie je pevné,
čo je
bez chvenia

Prečo potrebujeme štíhly štát, kratšie zmluvy a zrozumiteľnejšie zákony? A prečo je neomylnosť inštitúcií nedôveryhodná? Diskusná pánska jazda na tému Dôvera, inštitúcie, verejnosť sa konala za účasti primátora Hriňovej Stanislava Horníka, spisovateľa a redaktora vydavateľstva Absynt Jána Púčka a sociológa a pedagóga na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici Romana Hofreitera.

BRUNO KONEČNÝ: Diskusiu otvorím výrokom Tomáša Garriguea Masaryka, ktorý povedal: „Demokracia spočíva v dôvere v človeka, ľudstvo a ľudskosť.“ Výrok má už 100 rokov, a napriek tomu je stále platný. Je genetickým základom demokracie dôvera?

JÁN PÚČEK: Vždy ide o dôveru človeka v ľudskosť a ľudstvo. Z čoho iného má rásť demokracia, ak nie z dôvery?

BRUNO KONEČNÝ: Čo inštitúcie? Obhája svoje miesto v kontexte dôvery?

STANISLAV HORNÍK: Dôvera, ľudskosť, ľudstvo – ich spoločným menovateľom je slovo vzťah. Každý vzťah, ktorý budujeme od útleho detstva v rodine alebo v kolektíve, je prirodzený a je jasné, že bez dôvery sa nezaobíde. Tak aj vzťah človeka – občana a človeka – úradníka, verejného činníka, ktorý tu je pre ľudí, sa nezaobíde bez elementárnej dôvery. Dôvery vo vzťahoch, a najmä vo vzťahu občan a verejná moc, akosi začalo ubúdať. Dôvera je obrovskou témou na diskusiu. Bez dôvery vzťahy umierajú. Nielen tie medzi občanom a inštitúciou, ale aj v rodinách či dlhodobých priateľstvách. Úlohou osvietených ľudí je dumať nad súvislosťami a vzťahmi tak, ako sa nimi zaoberal aj Tomáš Garrigue Masaryk.

BRUNO KONEČNÝ: Roman naznačil, že sa nám znižuje výskyt a hladina dôvery v spoločnosti. Je to stále tak alebo ako sme na tom z pohľadu čísel?

ROMAN HOFREITER: Ako sociológ sa dlhodobo venujem téme dôvery. Medzinárodné porovnávacie výskumy v rámci Európy, alebo v rámci iných výskumných programov, obsahujú štandardne balík otázok ohľadom dôvery. Jedna z otázok je, či je možné vo všeobecnosti dôverovať druhým ľuďom. Je tam škála odpovedí od veľmi súhlasných, cez súhlasné až po veľmi nesúhlasné stanovisko. Až 80 % Slovákov si myslí, že vo všeobecnosti druhým ľuďom netreba dôverovať a ostražitosť je na mieste. Najdôveryhodnejšia inštitúcia na Slovensku je armáda, o ktorej nikto nevie, ako funguje. Ostatné inštitúcie, s ktorými sa ľudia dostávajú v bežnom živote do kontaktu, majú veľmi nízku mieru dôvery. Všetky postkomunistické štáty vykazujú veľmi slabú dôveru v inštitúcie. Škandinávské štáty majú spektrum odpovedí úplne iné. Tam, kde my sme negatívni, oni sú viac pozitívni. Skoro 70 % Dánov alebo Nórov vám povie, že vo všeobecnosti ľuďom môžete dôverovať.

Prepad dôvery k inštitúciám je trendom, ktorý vidíme aj inde. Tomáš Garrigue Masaryk bol habilitovaný ako docent sociológie. Keď sa bavíme o dôvere, musíme si ujasniť, čo dôvera je. Dôvera sa niekedy označuje ako tmel spoločnosti. Je extrémne dôležitá nielen v osobných vzťahoch, ale aj pre samotnú existenciu modernej spoločnosti. Často hovoríme o dôvere v systéme. Sme súčasťou systému, zakomponovaní do procesov, ktorým vôbec nerozumieme. Finančný systém, bankový systém, potravinárstvo, zdravotníctvo,

verejná správa. Vieme, že môžu zlyhať, systém sa môže vymknúť, ale my sme ochotní jeho nastaveniu dôverovať, správať sa a konať v nastavených rámcoch. Pre život ľudí v modernej, trochu komplikovanejšej spoločnosti, než je tá tradičná, je prítomnosť dôvery extrémne dôležitá. Nielen pre politiku, ale vôbec pre existenciu modernej spoločnosti. Dôvera je lepidlom, ktoré umožňuje spoločnosti ako celku fungovať.

O VEREJNÝCH INŠTITÚCIÁCH, ERÓZII DÔVERY A SILNÝCH VODCOCH

BRUNO KONEČNÝ: Pre ľudí je ťažké chápať význam dôvery v inštitúcie. Sám sa zamýšľam nad tým, ako význam a úlohu dôvery v inštitúcie vysvetliť jednoduchým jazykom. Napríklad, je naratív priateľstva a lásky tým správnym a dostatočne exaktným naratívom, aby verejnosť vo vzťahu k dôvere vo verejné inštitúcie nezavádzal? Politikov nemusíme mať v láske, nemusia byť naši priatelia, napriek tomu je dôvera v demokratické inštitúcie kľúčová. Je téma dôvery vo vzťahu občan – štát, alebo vo vzťahu verejnosť – demokratické inštitúcie vysvetliteľná cez interpersonálne a medziľudské vzťahy, ktoré dôverne poznáme? V tejto sfére chápeme, čo dôvera do vzťahov prináša, čo riskujeme a taktiež vieme, ako sa vysporiadať so stratou dôvery...

JÁN PŮČEK: Akýkoľvek problém je možné priblížiť a komunikovať v ľudskej reči. Napríklad aj moderné dejiny vieme lepšie vysvetliť cez príbehy konkrétnych ľudí, ako cez záľahu dát. Aj ja osobne skôr pochopím a prijmem príbehy, ktoré sú ľudské a konkrétne. Čiže, keď sa budeme rozprávať o dôvere, pokojne komunikujme v rovine medziľudských vzťahov, pretože niekde v druhom pláne si budeme uvedomovať, že rozprávame aj o dôvere v inštitúcie. Je absolútne žiaduce, aby sme problémy stiahli z neuchopiteľných výšin bližšie k sebe a k ľuďom, lebo len vtedy môžeme spraviť spätný pohyb a posunúť sa v porozumení o poschodie vyššie.

Keď sme hovorili o strate dôvery v inštitúcie, sám za seba môžem povedať, že nedôverujem polícii na 100 %. Môžem si to myslieť, aj o tom rozprávam v spoločnosti, ale napokon, keď sa niečo príhodi, tak zoberiem telefón a vytočím číslo 158. S nulovou dôverou by som to samozrejme neurobil. A to je možno zaujímavá otázka, že nakoľko strata dôvery, o ktorej chceme diskutovať, je absolútna a prerastená do spoločnosti alebo jednotlivca. Nevieť teraz, či som dal otáznik alebo bodku, ale...

BRUNO KONEČNÝ: Výborne, priamo si položil otázku. Stano, ty žiješ v Banskobystrickom regióne a ako primátor si v blízkom kontakte s ľuďmi. Sú ľudia ešte ochotní dôverovať a veriť v zmenu?

STANISLAV HORNÍK: Ľudia sa naučili čoraz viac o veciach pochybovať. To na jednej strane nemusí byť na škodu, ale na druhej strane som aj ja pred voľbami do vyšších územných celkov, keď sme sa snažili eliminovať vplyv ĽSNS na riadenie kraja, zápasil s tým, či dôverujem a verím v základnú ľudskú múdrosť. Začínal som pochybovať o tom, či sa ľudia dokážu zomknúť a v ťažkých situáciách zahlasovať tak, ako by na existujúci stav reagovali ľudia v kultivovanom demokratickom svete. Napriek tomu, že som si dovolil pochybovať o ľudskej múdrosti, hneď po prežití volebnej noci som sa musel vnútorne ospravedlniť všetkým ľuďom, o ktorých som pochyboval. Dôvera v tomto prípade zafungovala. Ľudia sa stotožnili s myšlienkami a dobrým programom opozície, ale hlavne so základnou ideou dobra. Postavili sa proti elementárnemu zlu, ktorého symbolom bol odchádzajúci predseda Marián Kotleba.

BRUNO KONEČNÝ: Dá sa povedať, že ide o synchronizovaný pohyb, v ktorom sa štát a verejnosť vzájomne vzdávajú. Nielen, že štát je stabilný a verejnosť sa s narastajúcou nedôverou k inštitúciám od neho vzdáva, ale aj protipohyb, v ktorom štát klesá na duchu a prestáva dôverovať svojim občanom...

ROMAN HOFREITER: Hlavným prejavom nedôvery štátu vo svojich občanov je, že štát má veľmi robustnú bezpečnostnú infraštruktúru, silové zložky a tajnú políciu, čo nie je prípad Slovenska. Vo výskumoch sa ukazuje, že na Slovensku ide nielen o nedôveru k oficiálnym štruktúram a inštitúciám, ale aj o interpersonálnu nedôveru, ktorú pestujeme voči sebe navzájom. Keď je interpersonálna dôvera vysoká, rastie sociálny kapitál, ktorý umožňuje meniť spoločnosť aj inštitúcie k lepšiemu. V krajinách so silným sociálnym kapitálom sa ľahšie vytvárajú siete, združenia a platformy, ktoré umožňujú meniť „veľkú“ spoločnosť a inštitúcie, ako aj naštartovať veľké inštitucionálne zmeny.

Výskumy na Slovensku ukazujú, že máme nízku mieru vzájomnej dôvery. V časoch nízkej dôvery sa kroky, ktoré smerujú k zmene či k lepšiemu inštitucionálnemu rámcu, robia ťažšie a je potrebné vynaložiť oveľa väčšiu mieru úsilia. Čím je dôvera v oficiálne inštitúcie väčšia, tým je interpersonálna dôvera robustnejšia a zmeny sa realizujú ľahšie. Ak občania majú priestor a príležitosť realizovať sa v rôznych združeniach, spolkoch či aktivitách mimo oficiálne štruktúry štátu a verejnej správy, ľuďom sa žije ľahšie, lebo keď majú problém, nachádzajú jeho riešenie aj mimo rodiny. Sociálny kapitál iniciuje pohyby v spoločnosti, ktoré ju menia a štartujú dôležité zmeny. Na rozdiel od Škandinávie, Francúzska, Nemecka, kde ľudia majú silné sociálne väzby a vzťahy mimo rodiny, Slováci žijú prevažne v rodinách a ich kontakty sú prevažne

postavené na vzťahoch rodinného typu. Keď začne ustupovať dôvera, tak musíte udržať spoločnosť iným spôsobom. Upínanie sa na silnú osobnosť je prejavom absencie a nedostatku interpersonálnej dôvery. Nemohúcnosť ľudí sa prejavuje v projekciách a potrebách silného vodcu či spasiteľa.

O STAROSTLIVOM ŠTÁTE, BUDOVANÍ VZŤAHOV V SAMOSPRÁVE A OTVORENEJ KOMUNIKÁCII

BRUNO KONEČNÝ: Štát, ktorý nedôveruje občanom, radšej zvolí politiku „starostlivého štátu“ s vysokou mierou regulácie, aby ošetril všetky životné situácie. Je možné považovať paternalistický model moci a výrazný dirigizmus za nedôveru štátu a jeho politickej reprezentácie voči obyvateľom?

ROMAN HOFREITER: Paternalizmus nemusí byť prejavom nedôvery štátu voči občanom. Skôr je to proces, v ktorom dochádza k vzájomnému učeniu. Robustné, sociálne silné štáty, ako napríklad škandinávske krajiny, prechádzajú evolučnou zmenou. V podstate zasahujú do života človeka – občana ďaleko viac, ako si na Slovensku vieme predstaviť. Medzinárodné výskumy ukazujú, že v týchto typoch spoločností je miera dôvery občana v štát oveľa vyššia. Nemyslím si, že v týchto krajinách existuje vzťah, ktorý si pomenoval. Skôr je to historicky daná tradícia, ktorá ponúka iný model toho, ako sa pracuje a ako sa uplatňuje moc. Istý typ paternalizmu môže odbremeňovať jednotlivcov od ich existenčných problémov alebo problémov určitého typu, ale tým viac im umožňuje realizovať sa v iných oblastiach života.

BRUNO KONEČNÝ: Stano, ty ako dlhoročný primátor a človek z „komunálu“, vidíš uchopiteľné nástroje, prístupy alebo hodnotové nastavenie, ktoré pomáhajú ľuďom presvedčiť a budovať dôveru k svojej obci a jej inštitúciám? Ak je miera dôvery na našom území historicky nízka, ako sa dá ľuďom presvedčiť, aby verili obci alebo vlastným susedom?

STANISLAV HORNÍK: Nie je to vôbec jednoduché, lebo ľudia sa naučili pochybovať. Vraciame sa do štádia predchodcu človeka, žijúceho v blízkosti každodenného ohrozenia, kde schopnosť prežiť bola postavená na kolektívnej a individuálnej opatrnosti. Komunálne veci a obecné záležitosti sa riešia priamo, teda najbližšie k občanom. Občan má požiadavku na svoju samosprávu, niekedy menšiu a jednoducho riešiteľnú, niekedy sa objaví zložitejší problém, ktorý žiada načrieť hlbšie do vrečka komunálneho rozpočtu. Dôležitým momentom je však vytvoriť priestor na to, aby obyvatelia mohli svoje požiadavky predniesť

a následne riešenie problémov sami dotvárať. Obec sa musí postarať o to, aby sa súkolie administratívy rozhybalo a vznikol priestor na ich participáciu.

Dôvera k miestnemu politikovi, starostovi, primátorovi rastie viac, keď problémy s občanmi konzultuje a spoločne rieši, ako keď im ponúkne hotové riešenia. Keď ľudia od samého začiatku participujú na riešení vlastných problémov, nielenže si dosiahnutý výsledok vážia, ale začínajú viac dôverovať sami sebe a komunite. Súčasne majú radosť z toho, že čoraz zložitejšie problémy dokážu zvládnuť aj sami bez starostu. To je robota poslanca na sídlisku alebo mienkotvorného človeka kdesi na lazoch, teda človeka, ktorý dokáže posunúť problémy k samospráve a potom ich spolu s občanmi k väčšej alebo menšej spokojnosti vyriešiť.

BRUNO KONEČNÝ: Kľúčom je otvorená komunikácia a priestor na sebarealizáciu...

STANISLAV HORNÍK: Sebarealizáciu a participáciu. Sú chvíle, keď niečo urobíme explicitne, napríklad v situáciách, keď je problém zohnať miestnych mladých ľudí na verejnoprospešné aktivity. Ak ich nemáte doma alebo nemajú záujem, máte možnosť zavolať si dobrovoľníkov zo zahraničia. Mladí ľudia z rôznych krajín radi prídu a pracujú iba za stravu a ubytovanie. Občan vidí, že tí cudzí mladí ľudia to dokázali, ešte sa aj zabavili a obec to nič nestálo. Výsledkom je, že o rok už nie je problém zohnať ľudí na brigádu, keď samospráva ich pomoc potrebuje.

O MEDZILUDSKÝCH INTERAKCIÁCH, SKLAMANIACH A JEDNOSTRANNEJ DÔVERE

BRUNO KONEČNÝ: Učenie sa pozitívnym príkladom. Sú ľudia, ktorí žijú vo vzácnych a šťastných medziľudských interakciách a silných sociálnych väzbách, viac naladení dôverovať? A naopak, prichádzajú so sklamaniami, spochybnenia, chronická opatrnosť a nedôvera?

JÁN PÚČEK: Nie je pevné to, čo je bez chvenia (Vladimír Holan). Pochybnosti sú veľmi prirodzeným motorom zmeny. Umožňujú, aby medziľudské vzťahy alebo vzťah jednotlivca k inštitúciám neustrnuli v jednom bode.

Keď neprichádzam do styku s arogantnými ľuďmi, ak ma na úrade majú za človeka – dokonca za ľudskú bytosť, keď vidím ľudí, ktorým môžem dôverovať a veriť, tak si zároveň môžem uvedomiť, že pochybnosti a chyby sú súčasťou života (môjho aj inštitucionálneho).

Zároveň človek pracuje sám so sebou. Uvažuje. Dôvera sa odvíja aj od toho, že sám hľadá odpovede na otázku: „Prečo byť dobrý na iných ľudí?“. Ovládajú nás zvieracie pudy alebo sme ako ľudstvo niekde inde? Byť dobrý nie je úplná samozrejmosť. Keď poľavíme a rozopneme si opasky, tak z nás vychádzajú primitívne reakcie a pudové myslenie. Jednostranná dôvera nestačí. Nestačí rozmýšľať o tom, komu môžeme veriť, ale ide o to, aby ľudia verili aj nám. Byť dobrým človekom, človekom, ktorému môžu iní ľudia dôverovať, je dennodenná drina, ale najskôr si musím uvedomiť, že chcem byť dobrým človekom. Nielen preto, aby sa hovorilo, že som dobrý človek, ale aby som mal dôveru iných ľudí a mohol byť dobrým človekom aj pre nich.

BRUNO KONEČNÝ: Áno, to je mechanizmus, ktorý je postavený nielen na požadovaní alebo očakávaní dôvery, ale aj na budovaní dôveryhodnosti seba samého. Vo vzťahu k verejným inštitúciám môžeme hovoriť o ich otvorenosti, transparentnosti a neustálom procese uchádzania sa o dôveru občanov...

JÁN PŮČEK: Áno, už to povedal Stano, že človek, ktorý dostane príležitosť a priestor (napríklad v rámci samosprávy), si začne vážiť sám seba. To je míľový krok.

O TOCQUEVILLEUOVI, ŠTÍHLOM ŠTÁTE A ZROZUMITELNÝCH POLITIKÁCH

BRUNO KONEČNÝ: Prednedávnom som zachytil prieskum, že Bratislavčania sú veľmi zameraní na seba a miera solidarity je nízka. Súvisí solidarita s budovaním dôvery alebo sú to oddelené nádoby?

ROMAN HOFREITER: Jeden zo sekundárnych ukazovateľov spoločenskej dôvery je schopnosť a ochota vzdať sa času alebo peňazí v prospech spoločnosti. Včera som prednášal študentom Tocquevillea¹ a diskutovali sme o jeho knihe Demokracia v Amerike, kde za základ americkej demokracie považuje obec a život v obci, ako aj ochotu ľudí investovať časť vlastných peňazí do zlepšenia života v obci. Hovorí aj o tom, že solidarita predpokladá dôveru

¹ Alexis de Tocqueville: Francúzsky sociológ, politický mysliteľ a politik. Narodil sa v roku 1805 a preslávil sa knihou Demokracia v Amerike. Kniha vznikla ako výsledok ciest, ktoré v 30. rokoch 19. storočia podnikal po Spojených štátoch amerických. Tocqueville očakával pád európskych monarchií a nástup demokracie, v knihe okrem analýzy dobovej Ameriky predpokladal budúci vývoj. Po roku 1839 bol poslancom, v období druhej francúzskej republiky v roku 1849 bol niekoľko mesiacov ministrom zahraničných vecí, následne bol krátko väznený. V čase obnoveného cisárstva po roku 1852 sa stiahol z verejného života, kedy ešte napísal dielo Starý režim a revolúcia. Zomrel v roku 1859 na tuberkulózu.

a dôvera podporuje solidaritu, že je to obojstranne podmienený vzťah a vzájomne prepojené nádoby. Napríklad z výskumov je zrejmé, že občania Českej republiky sú väčší donori, ako obyvatelia Slovenska. Keď mám dôveru v spoločnosť, tak sa do nej nebojím investovať a byť voči nej solidárny. Opäť použijem škandinávsky model, ktorý môže fungovať preto, že ľudia dôverujú vláde a vedia, že „ich peniaze“ (ako daňových poplatníkov) neskončia „divne“. Majú dlhodobú skúsenosť s tým, že za odvedené dane dostávajú od štátu funkčné služby. Mal som kolegyňu, ktorá bola na študijnom pobyte v Dánsku. Pýtal som sa, či nemá problém dať 50 % zo svojej mzdy späť štátu. Odpísala, že síce nemá auto, ale hromadná doprava, okrem iných vecí, funguje parádne. To je prejav dôvery v inštitúcie štátu a štát samotný. Ale, keď máte pocit, potvrdený skúsenosťou, že vaše peniaze nekončia tam, kde majú, potom si poviete – prečo hrať fér? Prejavom nedôvery sú daňové úniky a snaha finančné prostriedky odvádzané štátu eliminovať na minimum.

BRUNO KONEČNÝ: Ak máme dôverovať, potrebujeme bezpečné zázemie a pocit istoty, že investícia do dôvery, aj v prípade, že o ňu prídem, ma nezničí. Hoci sa popálím, som v poriadku, lebo neprichádzam o istoty a niečo zásadné, čo má vplyv na moju existenciu. Ale, akú úlohu vo vzťahu k dôvere hrajú ekonomicko-sociálne podmienky, v ktorých ľudia žijú? Existuje súvislosť medzi ekonomickým a sociálnym statusom a krehkosťou dôvery ľudí v štát a jeho inštitúcie? Platí, že ak sú ľudia ekonomicky zabezpečení, tak sú pripravení viac investovať do spoločnej dôvery?

STANISLAV HORNÍK: Áno, mohlo by to tak fungovať, ale zároveň ti dám prosté argumenty, prečo to tak nie je. Spomínali sme obyvateľov nášho slávneho hlavného mesta i ľudí niekde na vidieku pod Poľanou, ktorí práve vďaka komunite, jasným vzťahom a znalosti prostredia, sú schopní dôvery, solidarity a spolupráce. Naopak, často vo svete, v ktorom vládne prebytok a hojnosť, je strata dôvery citeľnejšia, pretože ľudia sledujú svoje individuálne potreby, hmotné statky a súčasne majú pocit ohrozenia, že o to, čo ťažko nahonobili, môžu ľahko prísť.

Skôr si myslím, že rozhoduje znalosť prostredia a poznanie, ktoré s ním máte spojené. Naučili sme sa postupne vnímať, o čom je vzťah obyvateľa dediny a samosprávy ako takej. Popravde, veľmi štíhlejšej samosprávy – poslanci, hlavný kontrolór a nejaký starosta, k tomu úradník, hospodár, ktorý má na starosti aj trávnik, aj hasičov, aj úplne všetko. V rámci takto naformátovaných vzťahov dôvera vzniká. Ale, ak nám tu niekto z hora natlačí inštitúcie, ktoré v skutočnosti nemajú slúžiť občanom a sú mimo potrebný vzorec a prirodzenú interakciu (a vieš, kam mierim, bavíme sa o okresných národných výboroch a krajských národných výboroch, ktoré v podstate, aj keď už nenesú ten ná-

zov, plnia tú funkciu), ľudia nevedia, načo je taký úrad vlastne užitočný a tam sa potom môžeme baviť o nedôvere nielen v danú inštitúciu, ale v celý ten strom a súkolie inštitúcií, ktoré majú občanovi slúžiť.

Takže, ak sa máme baviť o dôvere, tak by sme sa mali snažiť aj na úrovni Úradu splnomocnenca vlády hovoriť o tom, že je ideálne, ak je štát šťihly a zrozumiteľný pre každého z nás, bez ohľadu na to, z akého prostredia pochádzame, čo robíme a koľko zarábame.

O ANONYMNÝCH INŠTITÚCIÁCH, KOMUNITÁCH A PARADOXOCH

ROMAN HOFREITER: Treba si uvedomiť, že príklad z Bratislavy a z Podpoľania je trochu skresľujúci. Ak máte veľký počet anonymných ľudí, tak vzťah medzi ľuďmi funguje inak. Vyžaduje si, aby sa fungovanie spoločnosti prenieslo na inštitúcie, lebo v polmiliónovom meste nemôžete poznať úplne každého. Oveľa dôležitejšie je, ako funguje systém. Naopak, v obci je dôležitejšie, ako funguje komunita. Ale zároveň, ak vo veľkom meste je elementárna forma dôvery taká, že sme schopní formovať interpersonálne vzťahy, nebojíme sa do nich ísť, tak to pomáha k dobrému fungovaniu väčších inštitúcií. Tým, že žijeme v modernej spoločnosti, nemôžeme zotrvať len v rovine osobných vzťahov, lebo veľa vecí musíme delegovať, nechať riadiť a spravovať anonynejšej inštitúcii. Bez inštitúcií už nedokážeme žiť. Problémom je, ak neexistuje určitá miera prepojenia a schopnosti meniť veci, ktoré paradoxne dávajú dôveru systému v tom, že je meniteľný a nie je úplne rigidný.

JÁN PÚČEK: Ja tiež nie som Bratislavčan, ale desať rokov v Bratislave žijem. Keď to, čo ste povedali, aplikujem na kultúrnu komunitu, tak aj tá funguje ako obec. Kultúra je šíalene podceňovaná v rámci celej krajiny, ale v bratislavskej kultúrnej komunite sú desiatky ľudí, ktorí sú naozaj ochotní venovať svoj čas a energiu tomu, aby sa v meste niečo dialo. A nakoniec, samozrejme, tým, že je to veľké mesto, ktoré vstrebe import ľudí z celej krajiny, pričom každý sa venuje niečomu inému, vzniká pretlak rôznych kultúrnych podujatí každý deň. Je ťažké si vybrať, ale minimálne istá časť ľudí prichádza do Bratislavy za štúdiom a súčasne získava kontakt s kultúrnym podhubím (tým či oným), jednoducho, niečo sa na nich nalepí. Keď sa vrátia, môžu to, čo zažili, exportovať.

Tiež som sa dlho učil žiť v Bratislave a mať ju rád, najšť si svoje chodníčky, ale minimálne kultúrna obec v Bratislave je, pre mňa osobne, veľmi pozitívna. Napokon, to nie je len o Bratislave, ale aj o iných mestách. Výsledkom takéhoto exportu je aj tento priestor, v ktorom dnes sedíme (Diera do sveta – kultúrne

centrum v Liptovskom Mikuláši?). Založili ho ľudia, ktorí sa vrátili do svojho mesta a rozhodli sa, že to, čo si obchytali niekde v Brne a v Bratislave, sa dá robiť aj východnejšie. Len som chcel trochu obhájiť Bratislavu.

BRUNO KONEČNÝ: Bratislavčan povie, ako zle je na tom Bratislava a človek z Liptova mu oponuje, že to nie je také zlé (smiech). Nadviazal by som na našu tému. Máme málo skúseností s obnovovaním dôvery. Súvisí to aj s tým, ako často sme vystavovaní momentu, že nadväzujeme nové vzťahy a nanovo si budujeme dôveru. Napríklad, keď meníme zamestnanie alebo sa presťahujeme, ocitneme sa v prostredí, ktoré nepoznáme a musíme si vybudovať väzby na nové prostredie. Keby sme nemali záujem investovať do dôvery, tak by ten prvý ústretový krok neexistoval. Mne sa veľmi páčia iniciatívy, keď prichádza nový obyvateľ a niekto z komunity za ním príde a privíta ho. Zrazu komunita, ktorú vníma „novoprišelec“ ako homogénnu a nepreniknuteľnú hmotu, vysunie ruku. Teraz rozmýšľam, ako položiť otázku.

Divák z publika: Ja by som skôr povedal, že ešte prešlo málo rokov od bývalého režimu, lebo keď ideš a povieš, že sa chceš zoznámiť, tak si ľudia myslia, že ideš vyzvedať. Ten odkaz aj strach zo socializmu v nás stále žije.

O DEDIČSTVE SOCIALIZMU, GENETICKEJ VÝBAVE A SOCIÁLNO M KAPITÁLE

BRUNO KONEČNÝ: Môžeme otvoriť dialóg s publikom, asi hovoríte o dedičstve socializmu? Je súčasná nedôvera v inštitúcie rezonanciou bývalej totality a socializmu? Nevie m síce, ako dlho sa budeme vyhovárať na štyridsať rokov, ktoré tu boli pred tridsiatimi rokmi, ale myslíte si, že ich vplyv je taký silný, že nedôvera v systém je našou genetickou výbavou?

ROMAN HOFREITER: Ja si v podstate myslím, že je to výhovorka, lebo v zásade bývalý režim mal svoje limity, ale úplne tmavá diera to nebola. O minulom režime teraz vychádzajú zaujímavé štúdie, venované výskumu každodennosti socializmu (Ústav súdobých dejín v Čechách), ktorý skúma rôzne dobrovoľné i zhora riadené občianske iniciatívy, svojpomocné stavby atď. Iste, režim mal tendenciu kanalizovať nespokojnosť ľudí a bol hierarchicky riadený, ale skôr

---

2 Diera do sveta je kultúrne centrum a špecializované kníhkupectvo v Liptovskom Mikuláši, ktoré v roku 2014 založili a otvorili Jana Mikuš Hanzelová, Ján Mikuš a Helena Hajková. Cieľom priestoru je vytvoriť zázemie pre nezávislú, alternatívnu a menšinovú kultúru a umožňovať verejné stretávanie, kolektívne neformálne vzdelávanie a spoločenskú kultiváciu. www.dieradosveta.sk

si myslím, že nedôvera, ktorá tu je, nie je výsledkom socializmu, ale niektorých procesov nastavených po revolúcii, ktoré sme ako spoločnosť nezvládli. Nedôvera súvisí aj s ekonomickou situáciou v krajine. Slovenskí sociológovia (Faltán a kol.) sa venujú výskumu regiónov. Na tvrdých dátach ukazujú, že s ekonomickým kapitálom klesá aj sociálny kapitál. Suma sumárum, tých štyridsať rokov sa možno v niečom prejavuje, ale už by som netvrdil, že je socializmus vševysvetľujúcou príčinou toho, čo dnes nefunguje.

BRUNO KONEČNÝ: Sú silné komunity s vysokým sociálnym kapitálom schopné prekonať prekážky spojené s nízkym ekonomickým kapitálom a zabezpečením komunity?

STANISLAV HORNÍK: Jednoznačne. V slušných a kultivovaných spoločnostiach/spoločenstvách dokážu ľudia pomáhať bez ohľadu na pôvod, etnikum, vierovyznanie tých, ktorí pomoc potrebujú. Ak zhorí strecha Rómom a my nebudeme škodoradostne chodiť popod okná, ale naopak, priložíme ruku k dieľu, vyhlásime v samospráve a vo farskom spoločenstve zbierku, tak sa dostaví výsledok – ľudia nadobúdajú dôveru a majú istotu, že v prípade nepriaznivej životnej skúsenosti, živelnej pohromy, existuje poistka a štruktúra, ktoré im pomôžu. Anonymný človek v hĺbinách metropoly, ktorý sa v kríži ocitne niekde na dlažbe, môže ostať bez pomoci. Na vidieku by ho neprekročili, ale postarali by sa o neho, bez ohľadu na to, odkiaľ prišiel a kým je. Komunita je garanciou toho, že ľudia majú dôveru v komunitu.

O GLOBÁLNEJ NEDÔVERE, DOSTUPNOSTI VZDELANIA A JASNÝCH PRAVIDLÁCH HRY

BRUNO KONEČNÝ: Je tu ešte jeden fenomén – globálna nedôvera. Spúšťačom vlny klesajúcej nedôvery bola svetová ekonomická kríza, v čase ktorej sa ukázalo, že mnohí politici, banky, ekonomické inštitúcie nekonali v prospech svojich klientov, ale iba vo vlastný prospech a súčasne na ich chyby najviac doplácali obyčajní ľudia. Nedôvera sa stala globálnym fenoménom a celosvetovým prejavom nespokojnosti občanov. Ako obnoviť globálnu dôveru? Môže ešte v globálnom svete, kde dôvera utrhla smrteľnú ranu, získať dôveru centrálna vláda? Môže globálna inštitúcia, napríklad Organizácia spojených národov alebo Európska únia, prispieť k tomu, aby sa dôvera obnovovala rýchlejšie?

STANISLAV HORNÍK: Riešením je vzdelanie. Nevzdelaný človek môže chvíľu niečomu slepo dôverovať, ale ak sa raz sklame, tak je to fatálna strata. Inštitúcie

Európskej únie, alebo aj samotná slovenská spoločnosť, by sa mali viac venovať dostupnosti základného vzdelania pre všetkých, kvalite vzdelávania v stredných a na vysokých školách, aby sme budúcnosť krajiny odovzdali do rúk sebedovomým a rozhladeným ľuďom, ktorí sa nenechajú opíť púzami, politickým populizmom, či marketingom inštitúcií.

ROMAN HOFREITER: Hm, ako budovať dôveru? S krízou inštitúcií a krízou dôvery nebojujeme len my, ale aj Európa. V Európskej únii platí, že keď sa robí rozhodnutie, zapája sa celé spektrum aktérov. Oslovujú sa ľudia, ktorých sa politika dotýka a proces rozhodovania je dlhší, menej autoritatívny, viac zameraný na konsenzus. Proces rozhodovania na Slovensku je menej otvorený, ale mení sa to k lepšiemu, učíme sa a postupne prenášame dobrú prax z Európy. Inak, aj Európska Únia kopíruje dobrú prax a existujúce modely, ktoré sa ukázali v niektorých členských štátoch ako funkčné a pokúša sa tieto rámce preniesť do celoeurópskeho kontextu. Headlinerom participácie, verejných konzultácií a spoločného rozhodovania, je, napriek a práve vďaka Brexitu, Veľká Británia.

BRUNO KONEČNÝ: Napriek a vďaka Brexitu?

ROMAN HOFREITER: Základnou otázkou v akomkoľvek skupinovom rozhodovaní je, nakoľko má byť rozhodovanie otvorené. Istá miera dôvery sa prejavuje aj v tom, že dôverujeme svojej politickej reprezentácii špeciálne v situáciách, o ktorých nevieme nič, alebo je zakázané vstupovať do rozhodovania. Túžba po referendách je prejavom veľkej nedôvery v politickú reprezentáciu. Referendové hnutie sa objavuje celosvetovo od 90. rokov s poklesom dôvery v politiku a zastupiteľskú demokraciu. „Vy rozhodujete zle, tak si budeme rozhodovať sami.“ Téma referendum nikdy nebola taká živá ako teraz, ale má svoje limity i riziká. Ľudia hlasujú a nemajú dost informácií alebo informácie k rozhodovaniu čerpajú zo zdrojov, ktoré nie sú objektívne, takže sú nakoniec schopní odhlasovať čudné veci.

STANISLAV HORNÍK: Verejný činník musí byť rád, keď sú procesy otvorené. A od samého začiatku tvorby zákona alebo všeobecne záväzného nariadenia má spätnú väzbu v každom štádiu a ľudia sú súčasťou procesu od začiatku do konca. Veríme obchodnej zmluve, ktorá je rozpísaná na šestnástich stranách, alebo veríme obchodnej zmluve, ktorá je spísaná na jednej A4-ke? Veríme zmluve, ktorá má 40 príloh, alebo tej jednoduchšej, hutnej a zrozumiteľnej?

Dôverujeme viac, keď si vieme dať, ktorú máme odvieť, vypočítať jedným výpočtom, alebo keď musíme špekulovať nad tým, ako sa dopracujem k výsledku, lebo zákon je komplikovaný a sú v ňom paragrafy, pripomínajúce „nášlapné míny či polia“? Proces má byť jednoduchý a zrozumiteľný pre všetkých, nielen transparentný. Ak je niečo zbytočne dlhé a zamotané, určite vieme,

že zákon bol novelizovaný preto, lebo sme potrebovali prepašovať paragraf pre oligarchu, ktorý napríklad vyváža drevo. Ako má občan veriť pravidlám, ktoré nastavíme? Jednoducho tak, že bude pri ich vzniku od samého začiatku.

BRUNO KONEČNÝ: Veľmi dlho tvrdím, že dodržiavanie zákonov je dané primárne ich zrozumiteľnosťou. Pri zrozumiteľných zákonoch sú dokázateľne menšie náklady na vymáhanie ich dodržiavania. Keď sú zákony zrozumiteľné a je jasné, čo má zákon regulovať, je dobrovoľné plnenie, bez použitia donucovacích prostriedkov a sankcií, efektívnejšie. Čím transparentnejšie, jednoduchšie a presnejšie vysvetlené, tým viac stúpa dôvera k nastaveným pravidlám a súčasne sa eliminuje priestor na ich zneužívanie.

ROMAN HOFREITER: V rámci vybraných ekonomických teórií sa hovorí, že komplikované zmluvy sú tam, kde je nízka dôvera. Ekonomia normálne pracuje s kategóriou dôvery, pretože je dobrá pre ekonomické vzťahy. Dôvera znižuje náklady na právnikov a zákon sa stáva zrkadlom dôvery spoločnosti, ktorá prirodzene funguje v nepísaných rámcoch etického správania a slušnosti. Keď ale všetky strany v systéme predpokladajú, že každý chce každého oklamať, tak máme právny systém, ktorý je v podstate extrémne komplikovaný.

BRUNO KONEČNÝ: Stále nás to vracia k obnove a posilňovaniu dôvery, ale ocitli sme sa v závere našej diskusie. Aké budú vaše posledné slová?

Roman Hofreiter: Základom budovania dôvery je elementárna slušnosť.

Stanislav Horník: Plánovane by sme mali byť čoraz otvorenejší, viac sa rozprávať, aby sme vniesli svetlo do zákutí verejného života. Nemali by sme nič skrývať a byť tými, ktorí sa boja otvoriť svoje vnútro. Vo veciach, ktoré sa týkajú všetkých, by sme mali byť čo najviac transparentní. Budovať dôveru, vieru v ľudské dobro, aj dôveru v to, že sme schopní veci meniť vlastnou hlavou a rukami.

JÁN PÚČEK: Pre mňa, dokonalá inštitúcia, ktorá nerobí chyby, je nedôveryhodná. Aj ľudia, aj inštitúcie sú prirodzene omylní. Mýliť sa je ľudské, chyby sa stanú a omyly sú súčasťou života, hoci niektoré môžu byť úmyselné a iné sa udejú nechtiac. Dôležité sú však tie ďalšie kroky. Najľudskejšie je priznať si chybu a poučiť sa z nej ako človek, ale aj ako inštitúcia. Neomylnosť je nedôveryhodná. Neočakávam, že predomnou bude stáť dokonalý človek alebo dokonalá inštitúcia.

BRUNO KONEČNÝ: Veľmi pekne ďakujem našim hosťom i publiku, s ktorým sa lúčim slovami Janka Púčka: „nie je pevné to, čo je bez chvenia...“

Rozhovor pripravil: Bruno Konečný

Realizované 16. novembra 2017 v kultúrnom centre Diera do sveta v Lip-tovskom Mikuláši v rámci cyklu panelových diskusií **Choreografie zmeny: Dôvera, inštitúcie, verejnosť**, ktoré zastrešil Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti.

CHOREOGRAFIE ZMENY

4

Sociálny podnik
je nutnosť,
nie ukážka toho,
akí sme moderní

Viete, že v období hospodárskej krízy vo Francúzsku, Nemecku, Španielsku v rokoch 2008 – 2010, to bola sociálna ekonomika, ktorá doslova udržala ekonomiku týchto štátov? O tenkom ľade sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania diskutuje odborník na miestnu územnú samosprávu Bruno Konečný s Janou Plichtovou – sociálnou psychologičkou, profesorkou na Fakulte sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave, Michalom Smetankom – expertom na oblasť rozvojových stratégií a sociálneho podnikania a Petrom Paľom – riaditeľom Centra pre regionálny rozvoj okresu Bardejov, bývalým prednostom obce Raslavice, ktorý má bohaté skúsenosti so zavádzaním sociálneho podniku a sociálneho podnikania. Do rozhovoru sa pridal aj Pavol Celuch, zakladateľ sociálneho obecného podniku a starosta obce Sveržov.

BRUNO KONEČNÝ: Čo si máme predstaviť pod pojmom sociálna ekonomika? Aký je rozdiel medzi sociálnou ekonomikou a sociálnym podnikaním? Ako vysvetliť ich prínos bežným ľuďom?

JANA PLICHTOVÁ: Sociálna ekonomika je pre mňa dosť nový termín. Vnímam ho aj s istým biľagom, pretože na Slovensku už niekoľko sociálnych podnikov vyšetrovali pre nehospodárne využívanie verejných zdrojov. Keď odhliadneme od tohto negatívneho zhmotnenia sociálnej ekonomiky na Slovensku, tak ide o podnikanie, ktoré je sociálne citlivé. Podnikanie, ktoré dokáže priniesť prácu lokálnym ľuďom tak, aby sa za ňou nemuseli sťahovať. Je to ekonomika, ktorá v danom prostredí prináša benefity konkrétnym ľuďom a zapája tých, ktorí by si ináč prácu nenašli.

O OBSAHU POJMOV

SOCIÁLNA EKONÓMIA, SOCIÁLNA EKONOMIKA

A SOCIÁLNE PODNIKANIE

MICHAL SMETANKA: Sociálna ekonómia, sociálna ekonomika, sociálne podnikanie, podnikanie so sociálnym aspektom – všetko sme hodili na jednu kopolu a myslíme si, že vieme, o čo ide. V tomto prípade je veľmi dôležité všetko terminologicky upratať, aby sme vedeli, čo si pod ktorým termínom predstaviť. Nechcem príliš teoretizovať, ale faktom zostáva, že v tom nemáme jasno.

Keby sociálna ekonomika bola len o tvorbe pracovných miest, ako si to často dnes, žiaľ, aj na vládnej úrovni definujeme, tak je to príliš málo. Sociálna ekonomika je v prvom rade ekonomika. Má ale oveľa širší záber a, na rozdiel od bežnej ekonomiky, predstavuje prienik všetkých sektorov: bežného podnikateľského sektora, verejného sektora a samozrejme aj mimovládneho sektora. Je prienikom všetkých vymenovaných sfér a každý, kto do sveta sociálnej ekonomiky vstúpi, je subjektom sociálnej ekonomiky bez ohľadu na to, či ide o miestnu samosprávu, občianske združenie alebo podnikateľský subjekt.

Sociálna ekonomika, podobne ako rozvoj, stojí na niekoľkých pilieroch. Zamestnanosť je len jedným z nich. Ďalším je vzdelávanie, ktoré so sociálnou ekonomikou priamo súvisí a nedá sa odtrhnúť alebo ignorovať. Vzdelávanie je predpokladom nových zručností, nových pracovných príležitostí, zvyšovania príjmu ohrozených skupín obyvateľov. Priamo vedie k eliminácii ich odkázanosti na systém, k zvyšovaniu ich finančnej nezávislosti a podpore samostatného bývania. A taktiež aj k sebauvedomovaniu a postupnému zmocňovaniu konkrétnych zraniteľných skupín. V neposlednej miere prispieva k znižovaniu diskriminácie a negatívnych prejavov na území (napr. závislosti, deviácie, konflikty).

O ÚLOHE SOCIÁLNEJ EKONOMIKY V ČASE KRÍZY, SUBJEKTOCH SOCIÁLNEJ EKONOMIKY A NÁSTROJOCH ROZVOJA

BRUNO KONEČNÝ: Michal, ty pôsobíš v Spišskom Hrhove, kde existuje mediálne najznámejší model sociálneho podnikania. Čo prináša sociálny podnik samospráve a čo ponúka úplne bežným ľuďom v Spišskom Hrhove?

MICHAL SMETANKA: Sociálny podnik v Spišskom Hrhove nevznikol iba preto, aby kreoval nové pracovné miesta. Vznikol hlavne preto, aby naštartoval lokálnu ekonomiku, ktorá je schopná meniť kvalitu života miestnych ľudí.

PETER PAĽA: V prípade Spišského Hrhova hovoriť len o sociálnom podnikaní by bolo trochu málo. Na fenomén sociálnej ekonomiky je potrebné pozeráť sa zo širšieho hľadiska. Zmyslom sociálnej ekonomiky nie je len zisk, ako pri klasickej definícii podnikania, ale spoločenský osov a dopad na komunitu. Teda pridaná hodnota podnikania a spoločenský prínos v území či obci.

BRUNO KONEČNÝ: Myslím si, že je čas na príklad, niečo konkrétne, čo nám dá predstavu, ako o sociálnej ekonomike a podnikaní premýšľať.

MICHAL SMETANKA: Aby som nebol veľmi teoretický a vedeli sme si to predstaviť, poviem príklad. Starosta maličkej obce Studenec, ktorá leží pod Spišským Hradom, v nej zriadil obecné potraviny. V tom čase, keď zriadil obecné potraviny, netušil, že existuje niečo ako sociálny podnik alebo sociálne podnikanie. Potraviny zriadil preto, lebo starší ľudia z obce si nemali kde kúpiť základné potraviny. Mladí chodili do práce a zadovážili si potraviny po ceste domov do Studenca, ale starkí si nemali kde nakúpiť. Do Spišského Podhradia, kde bol najbližší obchod, to mali ľudia pešo päť kilometrov. Starosta zamestnal dve dámy z obce, ktoré aj tak nemali prácu a spravil v obecnom dome potraviny.

Sociálny podnik a subjekt sociálnej ekonomiky par excellence. Studenec je dobrým kľúčom k pochopeniu, keď pôjdeme v uvažovaní ďalej. Prečo? Na základe tohto príkladu si myslím, že obecné potraviny sú výborný nápad. Tak skúsme tento model preniesť do Bardejova. Mesto Bardejov otvorí obecné potraviny. Bude to samozrejme skôr supermarket ako malé potraviny. Ale sami cítite, že v prípade Bardejova je to nezmysel, lebo by v meste zlikvidoval zdravú konkurenciu, ktorá na trhu s potravinami je. V Bardejove táto potreba jednoducho neexistuje a nie je opodstatnená.

BRUNO KONEČNÝ: Ako to funguje v zahraničí?

MICHAL SMETANKA: V období hospodárskej krízy vo Francúzsku, Nemecku, Španielsku v rokoch 2008 – 2010 to bola sociálna ekonomika, ktorá doslova udržala ekonomiku týchto štátov. Pretože sa na ňu jednoducho pozerali ináč, ako na „holý biznis“, ktorý jednoducho prestal „šlapať“ a všetko začalo padať. Biznis, ktorý sa začal robiť, mal inú pridanú hodnotu. Sociálnu hodnotu. Sociálne nastavená ekonomika držala štátnu ekonomiku na národnej úrovni. Bol to nový poznatok, ktorý dovtedy nikto netušil, ale hlavne si ani nepripustil. Tento prístup a ich príklady sú merateľné, teda objektívne vedecky preukázané.

BRUNO KONEČNÝ: Je sociálna ekonomika nástrojom zmeny a rozvoja, alebo je len hrubou záplatou na niečo, čo malo a mohlo fungovať inak? Konkrétne, nízke investície do menej rozvinutých regiónov zo strany štátu, nedostatočná ochrana a regulácia regionálnych trhov práce, a teda slabo vykonávané funkcie štátu a celej verejnej správy...

MICHAL SMETANKA: Sociálna ekonomika určite nie je jediným nástrojom zmeny, ale je jedným z dôležitých nástrojov rozvoja. Často hodnotím projekty z najmenej rozvinutých okresov a často sa sám seba pri hodnotení pýtam, či to, čo čítam, je ešte vôbec o sociálnom podnikaní. Máme v tom guláš.

Musím spomenúť ešte jeden dôležitý pojem, ktorým je subjekt sociálnej ekonomiky. Zautomatizovali sme si, že subjektom sociálnej ekonomiky je obecný sociálny podnik. Iste, môže byť, ale nemusí. Obec? Aký je obec podnik? Je obec sociálnym podnikom? Nie, obec je obec. Obec je definovaná zákonom a plní svoje kompetencie, ale za istých okolností sa aj obec môže stať subjektom sociálnej ekonomiky. Takže obec, ktorá prevádzkuje obecný sociálny podnik, je subjektom sociálnej ekonomiky.

Sociálny podnik par excellence vytvára v území typ služby, ktorý pre ľudí v území chýba. Sociálny podnik je spôsob, nie cieľ. Je cestou k cieľu. Ale pre nás sa sociálne podnikanie stalo novým božstvom. Veľa starostov si myslí, že keď založia sociálny podnik, budú moderní, budú bohatí, že sa niečo radikálne zmení. Nič sa nezmení, ak to nebude previazané na stratégiu rozvoja obce a regiónu. Keď mám dobrú, premyslenú, občiansky vytvorenú rozvojovú stratégiu, z ktorej mi vyplynie, na čo je obec schopná vlastnou ekonomickou a hospodárskou aktivitou reagovať, tak ten sociálny podnik urobím. Ľudia sami musia prísť na to, aké sú ich potreby, zhodnotiť svoje zdroje a na základe toho si

nadizajnovať svoj sociálny podnik. Napríklad ako v Raslaviciach. Oni si jasne uvedomili, že majú strašne veľa nezamestnaných, ale keby otvorili najmodernejšiu továreň, tak v nej svojich Rómov neuplatnia. A po druhé, vedeli, že nechcú používať zeleninu z obchodných reťazcov v školách a škôlkach, a preto sa dali na pestovanie vlastnej zeleniny.

BRUNO KONEČNÝ: Ja som sa stretol s definíciou, že sociálnym podnikom je činnosť, ktorá nie je dostatočne zisková pre štandardný podnikateľský segment, ale zároveň ju nemožno označiť za verejnú službu. A bol uvedený jeden konkrétny príklad. Vo Fínsku budovali veterné elektrárne ako sociálne podniky. Slúžili obyvateľom na zásobovanie energiou v takých lokalitách, kde energetické spoločnosti neprejavili záujem o vybudovanie veterných turbín. Tak, ako to je? Ide alebo nejde o sociálnu ekonomiku?

MICHAL SMETANKA: Opäť, môže a nemusí.

JANA PLICHTOVÁ: Ja som čítala, že v jednej malej nemeckej dedine ľudia veľmi dôkladne vypočítali, koľko ušetria, keď si postavia vlastnú veternú elektrárňu. Spočítali, koľko ušetria, keď nebudú musieť platiť elektrárňam, a potom rozbehli ďalšie aktivity v prospech celej obce. Svojpomoc a kooperatívnosť, idea družstva a družstevníctva, kolektívny rozmer, ktorý pomôže dať dohromady prostriedky na rozvoj niečoho, čo bude slúžiť viacerým a ponúkne lepšie možnosti pre celú obec.

BRUNO KONEČNÝ: Ide alebo nejde o sociálnu ekonomiku?

MICHAL SMETANKA: Opäť, môže a nemusí.

O SOCIÁLNOH KAPITÁLE, SOCIÁLNEJ ZODPOVEDNOSTI, ALEBO O TOM, ČO JE A ČO NIE JE SOCIÁLNYM PODNIKANÍM

BRUNO KONEČNÝ: Rozumiem. Tak to skúsime z inej strany. Ako sociálna ekonomika a sociálne podnikanie vyzerá v praxi slovenskej samosprávy?

MICHAL SMETANKA: Dnes ráno som posudzoval akčný plán rozvoja jedného nemenovaného okresu. To nebol žiadny projekt, ale vládny dokument. Keby ste čítali, ako plánujú vytvárať sociálne podniky, tak žasnete. Z akčného plánu odčerpá každá obec po 50 000 eur, za ktoré si kúpi technológiu. Zoberieme ľudí z úradov práce na paragraf, zamestnajú ich a tí budú robiť. Čosi. Nie niečo konkrétne, ale čosi, čo sa ešte uvidí, čo bude treba. Možno pozametajú ulice, možno vyčistia priekopy. Všetkým uvidíme. Projekt skončí po piatich rokoch, technológia zostane a čo tam po ľuďoch, však sa opäť prihlásia na úrade práce.

Toto so sociálnym podnikaním ani so sociálnou ekonomikou nemá nič spoločné. Naopak, je to veľmi kontraproduktívne. Pokiaľ si budeme pliesť drobné obecné práce a sociálnu ekonomiku, ďaleko nezájdeme.

BRUNO KONEČNÝ: Dobré, skúsme si teda povedať, čo nie je sociálny podnik.

MICHAL SMETANKA: Sociálny podnik nie je subjekt, do ktorého nalejeme peniaze, cez úrady práce zadotujeme činnosť a zoberieme si zopár ľudí na paragraf, ktorých niekoľkokrát vymením za iných nezamestnaných. Podnik nič nevyrába, zamestnanci zametajú ulice, funguje to rok, dva, tri, a keď sa dotácia minie, subjekt zanikne, lebo nie sú zdroje na ďalšiu prevádzku. Toto je príklad, ktorý so sociálnym podnikaním nemá nič spoločné. Takto nadizajnovaný projekt v podstate nereaguje na žiaden sociálny problém. Dokonca ani na nezamestnanosť. Pretože, ako rieši nezamestnanosť, keď ľudí stále obmieňam v zmysle paragrafu, ktorý ma núti zamestnávať len dlhodobo nezamestnaných?

BRUNO KONEČNÝ: Čiže sociálne podnikanie alebo sociálna ekonomika dokáže nielen saturovať a naplňovať neuspokojené potreby v danej lokalite, poskytovať nedostatkové služby, ale súčasne vytvára samostatný ekonomický okruh, ktorý zabezpečuje prácu, tovary a služby...

MICHAL SMETANKA: No, aby sme boli konkrétni. Kultúrno-kreatívnom centrum Bašta v Bardejove. Z môjho uhla pohľadu je to sociálny podnik ako vyšitý. Prečo? Reagujú na konkrétnu potrebu – ľudia sa nemajú kde stretávať, chýba priestor na prezentáciu mladých, umenia, kultúrnych podujatí, občianskych iniciatív. Bašta svojou vlastnou ekonomickou a hospodárskou činnosťou na tieto potreby reaguje. Popritom, že vytvorili priestor pre iných, píšú projekty, aby mohli ponúkať a kreovať nové podujatia, zapojiť ďalšie osobnosti, umelecké súbory a súčasne predávajú kávu, malinovky, pivo a ďalšie drobnosti, aby udržateľne fungovali.

PETER PAĽA: Sociálne podnikanie reaguje na reálne potreby, reálne myšlienky a ponúka reálne riešenia pre konkrétnych ľudí.

BRUNO KONEČNÝ: Zjednodušene povedané, finančný príjem nie je najdôležitejším faktorom sociálnej ekonomiky a podnikania.

JANA PLICHTOVÁ: Zhrniem to, sociálne podnikanie je niečo viac, ako obvyklé podnikanie za účelom zisku. Je to podnikanie, ktoré buduje sociálny kapitál, čiže zvyšuje schopnosť konkrétnych ľudí a komunity vytvárať niečo, čo pozitívne ovplyvňuje kvalitu života a čo umožňuje rast ľudí, ktorých sa to nejakým spôsobom dotýka. Nielen ekonomicky, ale aj kultúrne a sociálne. Prípadne má inšpirujúci účinok a model sa replikuje inde.

BRUNO KONEČNÝ: Čiže produktom sociálnej ekonomiky je sociálny kapitál?

MICHAL SMETANKA: Ak sociálny kapitál nie je hlavným produktom sociálnej ekonomiky, tak niečo robíme zle, alebo potom určite nejde o sociálnu ekonomiku a podnikanie.

BRUNO KONEČNÝ: Ja osobne tápem medzi sociálnou ekonomikou, subjektmi sociálnej ekonomiky a sociálnou zodpovednosťou podnikateľských subjektov (CSR – Corporate Social Responsibility). Firmy sa snažia priblížiť k svojim klientom aj prostredníctvom svojho postoja a filozofie, ktoré prezentujú spoločenskú zodpovednosť firmy voči okoliu. Niekedy to robia cez vlastné grantové schémy, ďalší finančnými prostriedkami, ktoré vložia za konkrétnym účelom do existujúcich nadácií, alebo uvoľnením nového radu produktov a služieb, ktoré sú napríklad šetrné k životnému prostrediu. Súvisí so sociálnym podnikaním aj spoločenská zodpovednosť firiem?

MICHAL SMETANKA: Súvisí ich činnosť s budovaním sociálneho kapitálu? Sociálny kapitál súvisí so sociálnou ekonomikou, nie so sociálnou zodpovednosťou podnikateľských subjektov. Sociálne podnikanie je podnikanie ako každé iné, len zisk sa prerozdeľuje inak. Napríklad to, čo zarobia na prevádzkovaní kaviarne v Bašte, si nerozdelia, ale reinvestujú, aby mohli Baštu udržať pri živote. To je hlavný rozdiel. Ja, ako bežný podnikateľ, podnikám kvôli tomu, aby som si zvýšil životnú úroveň a zarobil, čo je úplne legitímne a v poriadku. Ale sociálne podnikanie generuje zisk, ktorý používa na udržanie systému.

O ZAČIATKoch KAPITALIZMU A PROFITE, ČO SLUŽI V PROSPECH VEREJNÉHO BLAHA

JANA PLICHTOVÁ: Tu vzniká ďalšia otázka. Vznik kapitalizmu sa spája s etikou kalvinizmu a s ich náboženstvom. Kalvíni boli prvou náboženskou komunitou, ktorá sa nestránila myšlienky zisku a profitu. Kresťanské cirkvi pred kalvínmi hlásali len chudobu a solidaritu, a do podnikania za účelom zisku nešli. Nešla do toho ani aristokracia, lebo to nepotrebovala. Išla do toho buržoázia, ktorá chcela modernizovať spoločnosť. Existovali jasné pravidlá hry. Nemohli podnikateľ egoisticky, len pre svoj zisk. Súčasťou dohody bolo investovať časť zisku do niečoho, čo slúži v prospech verejného blaha. Teda jasnou podmienkou bolo, že časť zisku treba investovať do budúcnosti, do inovácií, do zmeny. Časť bolo treba ušetriť na horšie časy a na udržanie rodiny. Bolo veľmi striktné určené, že zámerom podnikania nemôže byť len zisk. V ďalších generáciách „podnikateľov“ sa už toto pravidlo tak striktné nedodržiavalo.

Moja kacírka otázka znie, že keby sa podnikatelia vrátili k pôvodnému princípu, keď sa nepodniká len pre zisk samotný, ale sleduje sa aj to, čím môžu prispieť – napríklad vystavať obecný dom, školu alebo univerzitu, potrebovali by sme dnes uvažovať o sociálnej ekonomike? Či snaha podporiť sociálnu ekonomiku a podnikanie nie je reakciou na to, že sa stretávame príliš často

s podnikaním, ktoré je úzkoprsé, necitlivé voči ľuďom, voči životnému prostrediu, teda reakciou na tvrdý kapitalizmus, ktorý parazituje na spoločnosti bez citlivosti na čokoľvek iné, ako je zisk a peniaze.

O TOM, ČI SOCIÁLNA EKONOMIKA DEFORMUJE PODNIKATEĽSKÉ PROSTREDIE

BRUNO KONEČNÝ: Dobrá poznámka. Akú pozíciu má mať sociálny podnik vo vzťahu k iným podnikateľským subjektom? Určite ich nemá likvidovať, ale do istej miery tým, že sa na Slovensku otvárajú možnosti cielenej podpory, už od vzniku sociálneho podniku, cez zakúpenie technológií pre jeho činnosť, ako aj ďalšie financovanie činnosti z verejných zdrojov, môže to byť pre fungujúcu ekonomiku škodlivé.

MICHAL SMETANKA: Do sociálneho podnikania sa každý obúva s tým, že je to blbosť, že sociálna ekonomika deformuje voľný trh a podporuje vznik nezdravého podnikateľského prostredia. Ale, moment: Môže, ale taktiež to tak nemusí byť. Záleží na tom, ako sú premyslené a nastavené rozvojové politiky v území. Sociálny podnik v Bardejove z čias „tety“ Tomanovej bol medvedou službou celému sociálnemu podnikaniu a ekonomike na Slovensku, pretože tu vznikla piliarska výroba, ktorá zlikvidovala piliarsku výrobu a podnikanie s drevom v širokom okolí. Môžeme tento pokus nazývať, ako chceme, ale ako príklad sociálneho podnikania určite nie. Sociálny podnik vytvára v území typ služieb, ktoré ľuďom chýbajú. Zámerne som spomínal starostu, ktorý zriadil obecné potraviny kvôli starším obyvateľom obce. Nešlo o to, aby zamestnal svoje dve sesternice, ale aby si mali starí, ťažko mobilní obyvatelia v obci kde nakúpiť. Kľúčovou otázkou je, ako identifikovať služby a potreby v oblasti, v regióne, v obci. Ako smerovať myšlienky a podnikateľské plány?

O ŽIVOTNOM CYKLE SOCIÁLNEHO PODNIKU A PRÍBEHOCH S ROZPAČITÝM KONCOM

BRUNO KONEČNÝ: Ako by mal sociálny podnik fungovať? Aký je jeho optimálny životný cyklus?

PETER PAĽA: Sociálny podnik vzniká preto, lebo sú živé sociálne potreby v území alebo v obci. Zámerom je prostredníctvom sociálneho podniku riešiť a vyriešiť existujúce sociálne potreby. Keď niečo riešim, tak to riešim preto, aby som konkrétny problém eliminoval alebo vyriešil. Takže, cieľom sociálneho

podniku by v dlhodobom horizonte mal byť jeho zánik, lebo všetky sociálne problémy, ktoré sme identifikovali, sme vyriešili a ľudia, ktorí v ňom boli preškolení a pracujú, by sa mali uplatniť na normálnom trhu práce. Ak všetko ide, ako má, tak podnik postupne prejde na komerčnú, čisto podnikateľskú bázu. A vtedy už nemôžem hovoriť o sociálnom podnikaní a ani o sociálnom podniku.

BRUNO KONEČNÝ: Kamikadze target.

PETER PAĽA: Je to trošku utopistické, ale z dlhodobého hľadiska a z môjho pohľadu, by to tak malo byť.

MICHAL SMETANKA: Nie je to utopistické. Úplne s tebou súhlasím, pretože aj tu v okrese máme jeden príklad. Obec Kurov prevádzkovala obecný sociálny podnik. Podnik fungoval, prosperoval, vyriešili problémy, ktoré stáli za jeho vznikom a nakoniec zanikol.

PAĽO CELUCH: Sociálne podniky by mali byť aj o tom, že zaniknú alebo utlmia svoju činnosť. Inými slovami, prejdú do spánkového režimu. Sociálny podnik nie je stabilná firma, ktorá by mala fungovať naveky. V našom obecnom podniku sme ľudia, ktorí boli najlepší, vyhadzovali z roboty a prepúšťali ich. Samozrejme, po dohode s nimi a s tým, že sme im našli prácu, kde boli lepšie zaplatení. Naším cieľom nebolo vyrobiť mimoriadne zisky, ale zamestnať ľudí. Zamestnali sme skoro všetkých chlapov, ktorí boli nezamestnateľní. Keď bol niekto 10 – 15 rokov doma, nemal návyky, ale tie u nás získal. Zpracoval sa a nakoniec sa dokázal uchytiť na trhu práce. Nešli sme cez úrady práce, zamestnávali sme konkrétnych ľudí z územia. Robili po stavbách v Bardejove či v Kurove a vo Sveržove. A nebyť toho, že je na Slovensku diskriminácia, tak by robili aj po celom Slovensku, lebo naši chlapi boli dobrí, ale boli Rómovia.

V Bardejovskom okrese sme dokázali pri podpore sociálnych podnikov stratiť sto miliónov korún a nikto nebol potrestaný. A títo ľudia sa dnes vozia na audinách, na bavorákoch. Jedna vec je, že niekto dokázal v jednom okrese „stopiť“ sto miliónov korún a druhá, že napriek tomu požíva úctu spoločnosti.

Termín sociálny podnik som prestal používať, keď som prišiel na pivo medzi chlapov a niekto mi povedal: „Ta ťa sa nabalil. Vy dostali sto milióny, dze sú?“ Samozrejme, že išlo o sto miliónov, ktoré sa stratili v Kružlove. So sociálnym podnikaním je to tak – keď sa vám darí, tak kradnete a v očiach ľudí ste zlodej. A keď sa vám nedarí, tak vás obvinia, že načo ste sa do toho púšťali.

BRUNO KONEČNÝ: Ale dobré príklady z praxe, napríklad zo Spišského Hrhova, ukazujú samospráve novú cestu a súčasne vzniká záujem a dopyt.

MICHAL SMETANKA: Na Slovensku chceme vo veľkom zakladať sociálne podniky. Pre starostu je riadiť obecný sociálny podnik najhoršia forma útrap, ak nevie, prečo ho vlastne zakladá. Stále sa snažím presvedčiť starostov, že keď im sociálny podnik netreba, nech ho nezakladajú.

Starostom hovorím: „Načo si chcete komplikovať život!“ A ďalej sa pýtam: „Čo chápete ako sociálny podnik?“ Bežní ľudia samozrejme povedia, že chcú vyčerpať peniaze, ktoré dáva štát, získať podporu z úradov práce a popri tom si niečo v obci opraviť. Ale keď samosprávu zorientujete, vysvetlíte im, o čo v sociálnej ekonomike ide, veľmi často im „docvakne“ ako treba o sociálnom podnikaní rozmýšľať. Ešte raz, ak mám dobrú, premyslenú, občiansky vytvorenú rozvojovú stratégiu, z ktorej mi vyplynie, na čo je obec schopná vlastnou ekonomickou a hospodárskou aktivitou reagovať, tak sociálny podnik založím.

Sociálny podnik nie je roztopaš, ale nevyhnutnosť. Sociálne podnikanie alebo obecný sociálny podnik je nutnosť, nie ukážka toho, akí sme moderní.

BRUNO KONEČNÝ: Toto bolo naozaj kľúčové. Ďakujem všetkým za diskusiu.

Rozhovor pripravil: Bruno Konečný

Realizované 22. novembra 2017 v kultúrno-komunitnom centre Bašta v Bardejove v rámci cyklu panelových diskusií **Choreografie zmeny: O tenkom ľade každodennosti, centre a perifériách, o lokálnych trhoch práce a človečine, alebo večerné úvahy nad novým zákonom o sociálnych podnikoch**, ktoré zastrelil Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti.

CHOREOGRAFIE ZMENY

Inklúzia Rómov
– politika
nemá kopírovať
záujmy elity

Ako to vyzerá, keď o Rómoch rozhodujeme bez Rómov? Môže za všetko socializmus? Má byť splnomocnencom pre rómske komunity Róm? Ktorou generáciou začať? O participácii Rómov, o zastúpení Rómov na politickom živote, o pozitívnom obraze Rómov, ktorý stále chýba, o tom, ako ďalej, diskutovali Dagmar Plančárová, vedúca referátu pre inklúziu sociálne vylúčených skupín Košického samosprávneho kraja, Klára Orgovánová, bývalá splnomocnenkyňa vlády SR pre rómske komunity, Jana Plichtová, sociálna psychologička a pedagogička a Laura Dittel, riaditeľka Karpatskej nadácie.

DANIEL KLIMOVSKÝ: Dovoľte mi otvoriť tému integrácie vylúčených marginalizovaných rómskych komunít stručným vstupom. Keď sa povie len „Rómovia“, je to veľmi zjednodušujúci prístup, nakoľko skupina Rómov je zvnútra veľmi diverzifikovaná, čo môže byť v konečnom dôsledku jeden z hlavných dôvodov, prečo zlyhávajú univerzálne riešenia prijímané vo forme verejných politík. Ak hovoríme o probléme participácie (participácie verejnosti či občianskej participácie), hovoríme o veľmi špecifickom fenoméne, ktorý okrem iného pomáha legitimizovať postavenie určitých skupín. Ak legitimizujeme ich postavenie, potvrdíme tým skutočnosť, že tieto skupiny následne spolurozhodujú. Pohľad na participáciu skupín, ktoré môžeme označiť za vylučované komunity, ukáže nasledujúci problém: Ak sú tieto skupiny systematicky vylučované nielen z participatívneho procesu, ale aj zo vzdelávania či prístupu k informáciám, tak je zrejme, že participatívny proces naráža na konkrétne prekážky a jeho plnohodnotná realizácia nie je možná. Nemusíme hovoriť len o problémoch, ktoré sa dotýkajú čisto rómskych komunít, pretože marginalizované, resp. vylúčené skupiny, netvorí iba príslušníci rómskeho etnika. Preto otváram diskusiu otázkou: Potrebujeme participáciu zraniteľných, vylúčených skupín, aby sme prijímali rozhodnutia, alebo si povieme, že v spoločnosti žijú skupiny ľudí, ktoré nerozumejú danému problému, a preto by sme ich nemali k participácii pripustiť, lebo aj tak rozhodneme lepšie?

JANA PLICHTOVÁ: Model, že necháme rozhodovanie na „rozumných“, aby vládli a určovali pravidlá, je elitársky. Hrá v prospech určitej skupiny, ktorá má možnosť hovoriť do všeobecných politických a verejných záležitostí/otázok. Avšak, tento elitársky, resp. oligarchický model má hrozne veľa nedostatkov. Prehľbuje vylúčenie zraniteľných skupín a nerieši problém ich exklúzie. Keď to robíť nebudeme, zarábame si na nové problémy. Z jedného problému vzniknú ďalšie, ktoré sekundárne trápia celú spoločnosť, pričom spoločnosť musí vyvinúť veľké úsilie a použiť mnoho prostriedkov na udržanie či stabilizáciu problémovej situácie.

Už kvôli samotného pudu sebazáchovy spoločnosti je dôležité, aby elitársky model vládnutia nebol implementovaný. Je nevyhnutné používať model „vťahovania“ vylúčených ľudí, aj keď sa zdá, že vo východiskovej pozícii problému nerozumejú. Vtiahnutie týchto ľudí do procesu zabezpečí, že sa budú učiť. Môžeme im sprostredkovať vzdelávanie, až sami zistia, že potrebujú vedieť viac, aby sa z nich stali plnohodnotní aktéri a obyvatelia, ktorí budú vedieť dobre rozhodovať o svojom živote. Bez nich to jednoducho nejde.

Ďalšie hľadisko je humanistické. Demokracia má slúžiť nielen ekonomickému rozvoju krajiny, ale má ponúknuť priestor na zapojenie čo najširšieho počtu ľudí. Ideálne pre všetkých. Vieme, že to je vysoká meta, ale nevidím

inú možnosť, ako ísť do partnerskej spolupráce, do odbúravania autokraticko-technokratických riešení, pretože robiť politiku pre Rómov bez Rómov je katastrofa. Rómovia musia byť súčasťou nastavovania a tvorby politik. Na prvý pohľad sa môže zdať, že ich účasť nie je veľmi prínosná, ale ak dostanú príležitosť a otvoríme možnosť viesť kvalitný dialóg s vylúčenými skupinami, tak skôr či neskôr svoju úlohu naplnia.

NEHÁDŽME VŠETKU VINU NA SOCIALIZMUS

LAURA DITTEL: V minulom režime, pred rokom 1989, sme videli, ako sa to robíť nemá. Podarilo sa nám vyrobiť obrovské komunity sociálne vylúčených ľudí, ktorí sa dostali do generačnej chudoby a nachádzajú sa v nej dodnes. V socializme sa nikto nikoho nepýtal a nikto nikoho nevtáhalo do spolurozhodovania. Politiky sa robili bez ľudí, ktorých sa bezprostredne týkali a mali na ich život dosah. „Zarobili“ sme si na veľmi veľa problémov, ktorých dôsledky cítime dodnes.

JANA Plichtová: Ja by som oponovala, lebo počas socializmu nebol problém so zamestnanosťou Rómov. Problémy začali s príchodom kapitalizmu a trhovej ekonomiky, keď Rómovia prišli o možnosť pracovať a začal sa proces ich vylučovania. Pokiaľ mali stálu prácu, boli súčasťou ekonomickej, a teda aj sociálnej sféry. Taktiež sme nepoznali segregáciu na školách. Tá neexistovala. Nehádzme všetku vinu na socializmus. Neprezentujeme socializmus ako zlý systém, ktorý zlyhával vo všetkých sférach a netvárame sa, že teraz žijeme v ideálnej spoločnosti, ktorá vie riešiť všetko. Nehovorím, že trhová ekonomika je zlá ako taká, ale má veľa nedostatkov a tie treba jasne pomenovať. Jeden z dôsledkov ekonomického liberalizmu je, že dokázal z pracovného trhu vylúčiť celé komunity. Musím oponovať, lebo schéma, že socializmus „fuj“ a kapitalizmus „wau“ je povrchná. S tým nemôžem súhlasiť.

DANIEL KLIMOVSKÝ: Predpokladám, že Laura narážala na rozhodnutia od „zeleného stola“, keď sa rozhodovalo o tom, že Rómov presídlime do centra miest, aby sme ich integrovali, ale súčasne premiestnili tak, aby boli separovaní od majority.

JANA Plichtová: V tomto prípade súhlasím.

LAURA DITTEL: Narážala som na to, čo spôsobilo, že rómske komunity sa fyzicky odseparovali, bývajú mimo väčšinovej populácie v mestách, napríklad Luník IX, alebo Bubulovská v Moldave nad Bodvou. Samozrejme, zamestnávanie je vec, s ktorou s vami súhlasím, ale nesúhlasím s tým, že sme nemali segregované vzdelávacie zariadenia. Škôlky, hlavne materské školy, boli absolútne segregované a umiestnené väčšinou uprostred rómskej komunity, kam nechodili žiadne iné ako rómske deti.

DANIEL KLIMOVSKÝ: Dáme slovo ostatným diskutujúcim, pani Orgovánová, má participácia Rómov zmysel?

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Ja som sa dostala do štádia, keď nemám na väčšinu otázok odpovede (úsmev). Pravdepodobne je to tým, že čím viac viete a čím viac praxe máte, tak jediná „správna cesta“ vám nestačí. Ciest, ako riešiť exklúziu Rómov, je veľa. Musíme si upresniť, o akej participácii Rómov hovoríme, presnejšie, o participácii ktorej skupiny Rómov chceme hovoriť. Počas svojej pracovnej kariéry som mala možnosť tvoriť štátne, vládne, aj medzinárodné politiky. Pracovala som s rôznymi skupinami ľudí, aj s Rómami. Niekde sa darilo Rómov zapojiť, niekde nie, pretože nebolo možné či zmysluplné, ich do procesu vtiahnuť. Snažil sa aj prezident SR, ktorého nebudem menovať. V dobrej viere si zavolať skupinu Rómov z osady, ktorí naozaj „písali ťažkou rukou“ a pýtal sa ich na to, ako by sme mali vzdelávať rómske deti. Rómovia diskutovali, snažili sa nájsť odpovede. Bolo to absolútne formálne, ale pracovná skupina okolo prezidenta si mohla vykázať, že sa stretli aj s ľuďmi z marginalizovaných rómskych osád. Áno, na jednej strane to bolo fajn, ale na druhej strane to pre tvorbu materiálu, ktorý z toho vzišiel, naozaj nebolo potrebné.

DANIEL KLIMOVSKÝ: Formálna stránka presiahla obsahovo...

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Áno, a mohla by som spomenúť ďalšie príklady. Vždy je dôležité sledovať výsledok. Ak má byť výsledkom integrácia rómskych komunit, tak kľúčovou výzvou je, aké podmienky pre integráciu vytvoríme. Môžeme porovnať rôzne štáty v Európe alebo krajiny západnej Európy, a zistíme, že podmienky na integráciu marginalizovaných skupín sa odvíjajú od ekonomických možností štátu. Bola som v Dánsku, kde žila skupina 150 kočovných Rómov, ktorá prišla z Ruska. Dánsko, krajina s dobrým sociálnym systémom, ich „zachytila“, lebo je lepšie intervenovať hneď na začiatku, ako nechať problém narásť do obľudných rozmerov. Vybudovali im malé domčeky so záhradkami, komunitné centrum, kde ženy varili, muži sa rekvifikovali a robili si vodičské preukazy, aby štát zvýšil ich možnosť zamestnať sa. Podchytili celú komunitu a výsledkom bolo, že ich prítomnosť v Dánsku neprerástla do problémov. Na Slovensku by zrejme nemali šancu.

Atlas rómskych komunit hovorí, že na Slovensku žije 150 000 rómskych obyvateľov. Nie je to tak strašne veľa ľudí, aby sme ich problémy nevedeli zohľadniť v nastavení verejných politik, ale napriek tomu vidíme, že sociálny prepád rómskej populácie je na Slovensku obrovský. Opakujem, integrácia závisí od podmienok, ktoré vytvoríme. Jednou z podmienok je aj spoluúčasť Rómov na procese tvorby politik. Participácia je veľmi dôležitá. Čiže, ak už boli niektoré programy integrácie Rómov nastavené, je dôležité, aby sme v obciach s rómskou komunitou rozprávali s ľuďmi, ktorých sa to priamo dotýka,

skôr, ako sa konkrétny program začne implementovať. Ale potom sa so mnou niekto musí rozprávať o tom, čo politika rieši, ako to rieši, či to, čo štát ponúka, je dobre nastavené. Alebo, či tí, ktorí sú pre implementáciu politik v praxi dôležití starostovia, terénni pracovníci, rómski lídri, chápu, čo od nich štát chce. Či to, čo štát ponúka, akceptujú, alebo nie, len preto, že zmyslu a nastaveniam politiky nerozumejú. My spúšťame realizáciu politik a očakávame, že to dopadne dobre. A keď sa nám nedarí, máme pre nich len výčitky a pre seba výhovorky: „vy ste to neprijali“, „s vami sa to neoplatí robiť“, „vám dať peniaze, je ako hodiť ich do čiernej diery“. Úspech „rómskych“ politik stojí a padá na participácii, integrácii a výsledku.

DAGMAR PLANČÁROVÁ: Bolo by ideálne, aby pri tvorbe národných politik alebo pri tvorbe rôznych dokumentov na regionálnej úrovni, boli zapojení všetci, a teda aj Rómovia. Keď sme spracovávali východiská pre integráciu Rómov v Košickom samosprávnom kraji, tiež sme sa snažili do procesu pripomienkovania zapájať širokú verejnosť. V kraji máme starostov, ktorí majú v obciach veľké komunity Rómov alebo sú sami Rómovia, to znamená, že oni tieto problémy každodenne riešia na lokálnej úrovni. Samozrejme, zapojenie Rómov, ktorí žijú v čisto segregovaných komunitách, nemusí byť na prvýkrát úspešné, ale prostredníctvom osvetu, vzdelávania a komunitných centier vieme ľudí informovať a rozbehnúť realizáciu politik. Sme za participáciu. Tvoríť dokument „o nás bez nás“, presnejšie „o nich bez nich“, je neefektívne, pretože bez ich „lokálneho know-how“, bez ich skúseností, sú naše nastavenia formálne, riešia len časť problémov, avšak nesústredia sa na to, čo je pre jednotlivé komunity esenciálne.

KTOROU GENERÁCIOU ZAČAŤ?

DANIEL KLIMOVSKÝ: Otvorili sme viacero tém, ale začnem kontroverznou myšlienkou. Spoločne ste sa zhodli, že vzdelávanie, poučenie ľudí, ako sa zapojiť a hrať kľúčovú úlohu v procese zmeny, je dôležité. Súhlasím, ale súčasne namietam, pretože život ukázal, že sa pohybujeme v začarovanom kruhu. Podchytíme dieťa v základnej škole, na hodine občianskej náuky mu vysvetlíme, že má rovnaké práva, môže sa zapájať a participovať, inak sa chovať a žiť, lenže jeho rodičia, ktorých prirodzene považuje za authority, si to nemyslia. Vedia, že v porovnaní s nerómskymi obyvateľmi v obci „nemajú rovnaké práva“ a „nemajú hlas“. Je to začarovaný kruh. Odkiaľ teda začať: máme začať s participáciou od nastupujúcej generácie, od malých detí a mladých ľudí, alebo si povieme, že to nemôžeme, lebo by sme deti hodnotovo odstrihli od vlastných rodičov? Alebo vieme intervenovať univerzálne?

JANA PLICHTOVÁ: Predstava o univerzálnej participácii je zlá. Nepotrebuje univerzálnosť. Potrebujeme vytvárať podmienky na to, aby tí, čo chcú, participovať mohli, postupne sa pripájali ďalší a participácia Rómov sa evolučným spôsobom rozvíjala. Pri konkrétnych projektoch treba rozmyšľať. Nemôžeme vzdelávať dieťa z rómskej osady bez toho, aby sme nepracovali s jeho rodičmi. To sa fakt nedá. Kultúrne trhať deti od ich rodičov je nesprávne a neetické. Musíme zabezpečiť kvalitné pokrytie a zdieľanie programov, ktoré sa na Slovensku a vo svete podarili, vrátane informácií, ako sa to podarilo, čo sa nepodarilo, prečo niečo nevyšlo a na čom opatrenia zlyhali.

Napríklad, odstránenie negramotnosti v Južnej Afrike bolo hnutím, ktoré v prvej fáze začalo pracovať s úzkym okruhom matiek. Naučili ich čítať a písať. Keď matky pochopili, aké možnosti im základné vzdelanie otvára, bolo oveľa ľahšie im vysvetliť, prečo je vzdelanie dôležité pre ich deti. Začali s matkami z najchudobnejších a najviac znevýhodnených komunit, ktoré žili v šialených podmienkach v slumoch. Za 10 rokov postupne úplne minimalizovali negramotnosť a celý problém sa posunul na inú úroveň. Iste, problém chudoby je stále prítomný, je stále čo riešiť, ale východisková pozícia a podmienky sú už niekde úplne inde.

DANIEL KLIMOVSKÝ: To znamená, že cielená intervencia smerom ku konkrétnej skupine pomohla.

JANA PLICHTOVÁ: Áno. Vytvoriť možnosť participovať na pozdvihnutí ľudí, ktorých sa problémy týkajú, je esenciálne. Treba len nájsť spôsob, ako sa to dá, kde sa dá s nimi začať pracovať a postupne im zveriť moc nad procesom. Umocňovať ich. Viem, nie je to ľahké, ale preštudovala som stovky prípadov, ktoré sú dôkazom, že to je možné, a že sa to dá. Faktom ostáva, že ich nemám z vlastnej praxe. Napriek tomu, štúdie zrozumiteľne opisujú, čo sa nepodarilo, kde proces zlyhal a čo všetko vyskúšali, museli urobiť inak, aby to fungovalo a čo sa nakoniec vo výsledku skutočne podarilo. Princíp je rovnaký. Najst moment, v ktorom konkrétnych adresátov podpory a budúcej zmeny zapojiť. Piliermi zmeny sú vždy lokálne zdroje, osobná zaangažovanosť tých, ktorých sa zmena týka a nadväzovanie na tradície, ktoré sa v procese menia a inovujú.

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Vrátim sa k participácii. Kde teda začať? V rámci hierarchie v obci je najvyššie postavený starosta, ktorý rozhoduje o procesoch či programoch, ktoré sa budú v obci realizovať. Ak majú ľudia participovať na verejných procesoch, tak sa treba rozprávať s tými, ktorých sa procesy majú priamo dotýkať. Forma závisí od toho, o čo ide, akú skúsenosť majú ľudia, ale predovšetkým to stojí na tom, či to chcú robiť a či to vôbec potrebujú. Pretože mnohí starostovia prekonávajú obrovské množstvo prekážok a problémov nie vo vzťahu k vlastným občanom, ale vo vzťahu k vyšším orgánom na regionálnej

úrovni, alebo k ministerstvám. Sú veľmi šťastní, ak sa im podarí nájsť finančné prostriedky na riešenie problémov, čím sa dostávame k implementácii projektov. Mnohé správy, ktoré prichádzali z Európskej komisie, hovorili: „Programy sú dobre napísané, finančná podpora bola distribuovaná, ale implementácia zlyháva.“ Pri analýze implementácie niektorých programov sa zistilo, že skupina, ktorej sa programy priamo dotýkali a boli pre ňu určené, nebola do procesu realizácie vôbec vtiahnutá. V obci vyvesili oznam, že sa ide robiť projekt, ale ľudia nevedeli, čo a prečo sa ide robiť. Množstvo konfliktov vznikne len preto, že občania nie sú informovaní. Niekedy aj keď sú informovaní, tak na základe vysokej nedôvery projektu „z princípu“ neveria, alebo obvinia starostu: „Ty si dostal peniaze a rozkradol si ich.“ Vzájomná dôvera a spolupráca na Slovensku nemá tradíciu. U Rómov je dávka podozrievania a nedôvery ešte znásobená, lebo my sme takí, že vám neveríme (smiech).

O ROZPRÁVKACH NA JEDEN DEŇ ALEBO O VYROVNÁVACÍCH OPATRENIACH

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Rómovia na veci reagujú špecificky a starostovia musia rozoznať, ako to vlastne je. Navyše mnohí starostovia preberajú od Rómov ich formy správania. Dôvera voči starostovi sa „adaptáciou“ na rómsky kontext môže zvyšovať, pretože pozná pomery v osade, prezývky detí a ich spôsob života.

Rómovia často žijú v rozprávke. Hovorím o chudobných Rómoch, ktorí keď dostanú peniaze, žijú jeden deň v rozprávke a nemyslia na to, že pozajtra už dobre nebude, lebo nedokážu a nevedia plánovať... Keby sa Rómovia vtiahli do formálneho procesovania, ten „rozprávkový“ svet by sa pre nich stal reálnejším. Prídu na to, že starosta nemôže všetko, že musí prekonávať obrovské množstvo problémov, aby niečo dosiahol. Ak to chápu, spolupráca je lepšia.

V mnohých lokalitách je v zastupiteľstve aj jeden Róm, ktorý je informovanejší a robí sprostredkovateľa medzi starostom a ostatnou komunitou, aby vysvetľoval, čo sa dá a čo sa nedá. Na to slúžia aj terénni sociálni pracovníci. Štruktúry sú čiastočne vybudované, resp. by mohli byť ešte dobudované. Na Slovensku sa v rámci vyrovnávacích opatrení z roku 2003 nastavili asistenčné služby – máme terénnych a sociálnych pracovníkov, asistentov učiteľov, zdravotných asistentov, ako aj asistentov bývania. Aj vďaka ich práci môže narastať dôvera a proces participácie môže byť naštartovaný aj s ich pomocou.

DAGMAR PLANČÁROVÁ: Starosta pozná svoje vlastné prostredie najlepšie. Pozná ľudí, takže prvotný tlak a požiadavka, čo by sa malo robiť, by mal vychádzať od starostov. Úlohou vlády alebo samosprávneho kraja je nájsť spôsob, ako z toho urobiť zmysluplný program a šíriť ho cez konkrétne projekty. Bez toho, aby sme spolupracovali s obcami a mestami, by sme v kraji veľa vody nenamútili. Bez vzájomnej spolupráce to nepôjde.

LAURA DITTEL: Tému vnímam cez optiku našich grantových programov. Mám veľmi málo empirických skúseností na to, aby som sa považovala za expertku, takže informácie čerpám väčšinou zo skúseností tých, ktorých podporujeme, a ktorí na lokálnej úrovni niečo riešia. Absolútnou prioritou je budovanie dôvery, ktorá absentuje. Dôvera je kľúč a preto fungujú lokálne, komunitné riešenia, ktoré poznáme z médií. Konkrétne napríklad Spišský Hrhov, kde sa celá komunita zomkla vďaka starostovi, ktorí to celé ťahá, ale nedovolil si spraviť žiaden krok bez toho, aby Rómov a ostatných obyvateľov obce do navrhovaného riešenia nevtiahol. A takýchto príkladov sme podporili aj vďaka našim grantovým programom viaceru. Všetky príklady dobrej praxe sú postavené na komplexnom prístupe. Na lokálnej úrovni je možné komplexný prístup aplikovať a začať naraz na všetkých frontoch, čím sa vrátim k pôvodnej otázke, „s kým začať“? So všetkými, aj s deťmi, aj s mamami, aj s „rozhodovačmi“, aj s vajdom. Je to ťažké, ale len lokálne riešenia, ktoré zapájajú najširšie možné vrstvy, sú riešenia, ktoré naozaj fungujú a priniesli ovocie.

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Chcela by som doplniť Lauru. Keď som sa v roku 2001 stala splnomocnenkyňou, chodila som po Slovensku. Vo Vranove nad Topľou som mala stretnutie so skupinkou starostov z regiónu. Starostovia vedeli, čo potrebujú a nedali mi s tým päť rokov pokoj. Mali to premyslené a vedeli, čo chcú v rámci komplexného prístupu dosiahnuť. V roku 2002 sme pripravili materiál do vlády a oni do tohto programu vstúpili. Mali sme malý rozpočet a oni boli prví, ktorí dostali finančnú pomoc. Mali plán a kým sa ostatní zorientovali a prišli na to, že máme aj nejaký fond na bývanie, oni už mali vystavané byty. Po niekoľkých rokoch už riešili, či budú Rómovia v obecnom zastupiteľstve, teda iné, ako len existenčné problémy rómskej komunity. A to je jasný dôkaz, že ten, kto vedie obec, má byť človek, ktorý má pochopenie, dobré srdce, skúsenosti a dokáže konať v záujme svojich občanov.

O TOM, ČI MÁ BYŤ SPLNOMOCNENCOM PRE RÓMSKE KOMUNITY RÓM

DANIEL KLIMOVSKÝ: Kto sú podľa vás tí, ktorí na národnej úrovni formulujú potreby vylúčených rómskych komunít?

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Závisí od toho, o ktorej úrovni hovoríme. Často vychádzame z toho, že sme členmi EÚ a naplňame kritériá, ku ktorým sme sa zaviazali. Vládne politiky vychádzali z toho, že jedným z prístupových kritérií bolo riešenie rómskej problematiky. Podpredsedovi vlády SR prišiel z Európskeho parlamentu list, že to musíme urobiť, či sa nám to páči alebo nie. V tom čase sme vytvorili dlhodobú stratégiu, zharmonizovali legislatívu a všetky procesy, vstúpili sme do mnohých ľudsko-právnych kontraktov a zmlúv.

Slovensko je v mnohých prístupoch špecifické, niektorí naši politici postupne nabrali až príliš veľké sebavedomie: „Ja kašlem na európske normy, budeme si to robiť podľa seba.“ Na začiatku to tak nebolo, ani s politikmi, ani so starostami. Keď sme im niečo odporučili, nedovolili si povedať to, čo si dovoľia teraz. Povedia mi: „Mne je jedno, koľko je tu Rómov, to je váš problém. Ja tu mám občanov.“ Keď treba, nerozlišujú, kto je Róm a Neróm. S príslušnosťou k etniku narábajú podľa toho, ako sa im to hodí.

DANIEL KLIMOVSKÝ: V zahraničí na politologických konferenciách pravidelne dostávam otázku, ako je možné, že taká veľká menšina, ako Rómovia, nemá dlhodobu (na Slovensku posledných 25 rokov) zastúpenie v zákonodarnom orgáne?

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Odpoveď je veľmi jasná. Slovensko sa celkom dobre integrovalo do EÚ, ale bez integrácie menšín a tvorby dobrej integračnej politiky vo vzťahu k menšinám. Že sa to podarilo Maďarom a iným, je do určitej miery výsledkom toho, že sú súčasťou politického života. Rómovia nie sú súčasťou politického života, lebo nemajú politickú participáciu. Po roku 1989 tu bolo dvadsaťjeden rómskych politických strán. Každá rodina si založila politickú stranu a sila Rómskeho zastúpenia v parlamentných voľbách sa rozptýlila. Prvá bola Rómska občianska iniciatíva. Neskôr vznikali rôzne politické strany, ktoré nemali žiadny vplyv. Aj teraz je to tak. Politické strany vznikajú ad hoc, len pred voľbami.

Keď sa stala premiérkou pani Radičová, ktorá sa za svojho pôsobenia v Nadácii S.P.A.C.E. – Centrum pre analýzy sociálnej politiky, zaoberala Rómami, všetci očakávali, že splnomocnencom bude Róm. Po roku 1989 boli na Slovensku finančné aj iné kapacity, ktoré vychovali vzdelaných ľudí práve zo strednej vrstvy a taktiež Rómov. Bolo z čoho vyberať, ale počas Radičovej vlády sa rozhodli, že nie, splnomocnencom nebude Róm. Dôvodom bolo, že rómsku

problematiku chcela strana Sloboda a solidarita a Lucia Nicholsonová presadzovala tézu, že to bude samostatný štátny tajomník na ministerstve práce. A teda nie je potrebné, aby to bol Róm, lebo Róm nebude mať také postavenie vo vzťahu k ostatným inštitúciám a na ministerstvách a vo vláde budú viac akceptovať niekoho, kto bude prorómsky, ale nebude Róm. To je ďalšia otázka, či jediná pozícia v krajine zastupujúca Rómov – hovoríme o pozícii vysokého štátneho úradníka, nie o politickej funkcii – má byť zastúpená Rómami alebo nie.

O POLITICKEJ PARTICIPÁCII RÓMOV

DANIEL KLIMOVSKÝ: Nerómovia formulujú to, čo potrebujú Rómovia.

JANA PLICHOVÁ: Ja si myslím, že Rómovia musia mať politickú participáciu a musia dokonca získať podporu, aby to dokázali a založili dve-tri prosperujúce politické strany. Jediné, čo je potrebné, aby sa to stalo aj záujmom väčšinovej spoločnosti, ktorá vytvorí priestor a podporí politickú emancipáciu Rómov.

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Jediný, kto to pochopil, bol Igor Matovič, ktorý dal na kandidátku Petra Polláka na piate miesto a bolo jasné, že sa do parlamentu dostane.

DANIEL KLIMOVSKÝ: Teraz by sme sa mohli presunúť z národnej úrovne nižšie. Zopakujem otázku: Kto sú podľa vás tí, ktorí formulujú potreby Rómov?

LAURA DITTEL: Ak prejdeme na komunitnú úroveň, situácia skopíruje stav z parlamentu a vládnej úrovne. Pokiaľ v zastupiteľstvách obcí a miest nemáme zastúpenú menšinu, teraz konkrétne hovorím o rómskej, tak o všetkých veciach obce rozhodujú tí, ktorí k tej menšine nepatria.

DANIEL KLIMOVSKÝ: Budem ťa trochu provokovať, ty si zástupkyňa komunitnej nadácie, ktorá vypisuje granty, to znamená, že máš v rukách možnosť naformulovať program, ktorý bude odzrkadľovať potreby Rómov. Kto sú tí, ktorí ti povedia, čo tam má byť?

LAURA DITTEL: Bohužiaľ sú to väčšinou tí, ktorí tie programy financujú, teda donori. Tí majú jasnú predstavu, čo chcú s ich finančnou podporou dosiahnuť. My v Karpatskej nadácii máme šťastie, že máme donora, ktorý nás pripustí k rozhodovaniu a trochu umožní formulovať programy aj lokálnym odborníkom. My sme sa v našich programoch zamerali na hľadanie a podporovanie dobrých pilotných riešení, ktoré nie vždy súvisia priamo s participáciou, ale vždy posilňujú rómsku komunitu tak, aby bola v budúcnosti schopná mať hlas a rozhodovať o sebe. Pokiaľ Rómovia nedosiahnu úroveň, že budú akceptovaní komunitou do takej miery, že budú môcť sedieť v zastupiteľstve, alebo aspoň v nejakej odbornej komisii a zúčastňovať sa na rozhodovaní, tak to bude stále ťažké.

Ja som z mesta, ktoré má 13-členné zastupiteľstvo a sedí v ňom jeden Róm, dlhodobo ten istý človek, ktorý formálne zastupuje rómsku komunitu, ale keďže hovoríme o meste, ktoré ma 11000 obyvateľov a žije tam viac ako 2000 Rómov, tak si myslím, že je to jednak málo a jednak ten človek nemá dostatočnú silu. Môže sa ľahko stať, že po určitom čase strávenom v zastupiteľstve sám rezignuje a pripojí sa k väčšine, lebo je v rozhodovacom zbore, ktorého je členom, strašne slabý a izolovaný, až sa stane kompletne nemohúcim.

JANA PLICHTOVÁ: Na Slovensku sa kombinuje problém menšiny a etnickej odlišnosti. Znásobuje sa to. Je potrebné nastaviť vyrovnávajúce princípy a usilovať o sebareprezentáciu, teda prezentáciu Rómov na všetkých úrovniach a podporovať aj ich politickú organizáciu. Nielen riešiť ich sociálne a ekonomické problémy, ale vtiahnuť ich do všetkých procesov na každej úrovni. Som absolútne za to, aby splnomocnenec vlády pre rómske komunity bol Róm. Ale nielen v politike, ale aj vo verejnom živote potrebujeme vidieť Rómov a Rómky. Potrebujeme ich vidieť v televízii ako postavy vo filmoch. Aj to je súčasťou emancipácie menšiny a rómskeho etnika. Na kultúrnom poli sú prezentovaní stereotypne cez „cigánsku muziku“, ako keby neboli rómski umelci, ktorí sú skvelí v iných umeleckých žánroch. Rómov potrebujeme dostať do povedomia, aby ich verejnosť vnímala ako plnohodnotných ľudí.

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Po roku 1989 sa otvoril priestor aj pre menšiny. Roky 1990 – 1993 nazývam rokmi osvietenstva. Vzniklo 130 občianskych združení, reprezentovaných Rómami, alebo zaoberajúcimi sa témou Rómov a ich začlenenia do spoločnosti. Vznikol adresár neziskových organizácií, rómske divadlo, noviny, katedra rómskej kultúry v Nitre a bolo tu viac ako 21 politických strán. Ľudia sa veľmi aktivizovali, obrovský dosah mala Open Society Foundation a Dekáda inklúzie Rómov Svetovej banky, ktorá vznikla so zámerom podporiť inklúziu Rómov na tej najvyššej, medzinárodnej úrovni. Na prvom stretnutí boli premiéri, podpredsedovia vlády a podpísali dohodu, že budeme 10 rokov robiť veci systematicky s pomocou medzinárodných inštitúcií. Slovenská vláda z Dekády urobila aj formálny proces a koordinátorom zodpovedným za implementáciu bol Úrad splnomocnenkyne vlády pre rómske komunity. Boli to krásne časy, lebo sme vytvorili priestor a podmienky na to, aby sa niečo s integráciou Rómov urobilo.

Niečo sa urobilo, ale na polovicu. Ani tie peniaze, ktoré sme mali z EÚ, sa nevyužili. Peniaze na riešenie rómskej problematiky sme už na Slovensku mali. Teraz príde horšie obdobie, lebo peniaze nebudú. A to je veľká téma, o ktorej sa môžeme rozprávať. Či ľudia, ktorí nastavujú proces integrácie Rómov, a ktorí hovoria o participácii, vôbec vedia, o čom hovoria, či poznajú podmienky a sú dostatočne pripravení. Ukazuje sa, že nie. Je veľkou nezodpovednosťou

politikov, že ani nenájdu človeka, ktorý sa v tom vyzná, alebo si zoberú politicky blízkeho človeka. Neexistuje tým pádom žiadna kontinuita riešenia problematiky. Nie je frázou, že integrácia Rómov je beh na dlhú trať, pretože keď napríklad v obciach nezačnú tým, že vysporiadajú pozemok, tak si Rómovia nemôžu postaviť dom, čističku odpadových vôd, atď... Bez kontinuity a vízie budeme stále blúdiť v kruhu.

O SPOLUPRÁCI OBEC – KRAJ – ŠTÁT

LAURA DITTEL: Štát zlyháva v oveľa jednoduchších veciach, ako je nastavovanie kritérií na participáciu Rómov na najvyššej úrovni. Ako príklad uvediem veľmi medializovaný problém personálneho obsadzovania komunitných centier. V Moldave nad Bodvou prišlo komunitné centrum o človeka, ktorý hovorí tromi jazykmi, ktorý dvanásť rokov v centre pracoval, poznal každé dieťa v osade podľa mena, ako aj všetky problémy každej rodiny. Ale štát sa rozhodol a nastavil podmienky tak, že človek, ktorý na danom mieste sedí, musí mať vysokú školu, konkrétne sociálnu prácu. Mesto Moldava nad Bodvou malo následne problém miesto obsadiť, pretože to nie je až taká lukratívna pozícia.

DANIEL KLIMOVSKÝ: Chcem sa opýtať Dagmar Plančárovej, vedúcej odboru inklúzie sociálne vylúčených skupín Košického samosprávneho kraja, kto vám hovorí o tom, čo potrebujú rómske komunity, ktoré máte v rámci kraja v kompetencii?

DAGMAR PLANČÁROVÁ: Dobrá otázka. Dovolím si podotknúť, že keď sa tvoria národné stratégie týkajúce sa Rómov, regionálna samospráva k tomu nie je veľmi prizývaná, a teda ako kraj nemáme príležitosť do toho veľmi hovoriť. Sme buď v úlohe poradného orgánu, alebo v pozícii člena, ktorý nemá rozhodujúcu právomoc. Skôr sú povolani starostovia a primátori, pretože v realite je to tak, že život Rómov a ostatných sociálne vylúčených komunít sa rieši hlavne v mestách a v obciach. Keď sa hovorí, že vyššie územné celky (VÚC) sú zodpovedné za rozvoj územia, tak to bez spolupráce a partnerstiev nejde. Bez toho, aby sme na VÚC mali spätnú väzbu zdola, sa rozvojové dokumenty nedajú nastaviť a realizovateľnosť navrhovaných opatrení je otázna.

DANIEL KLIMOVSKÝ: Takže vaša skúsenosť je, že momentálne trpíme tým, že rozhodujeme zhora nadol, namiesto toho, aby sa systematicky zbierali podnety zdola...

DAGMAR PLANČÁROVÁ: Rómov je veľa a nevidíme žiadnu snahu o zjednotenie. Možno keby sa vytvorila iba jedna strana, tak by sa aj politicky vedeli presadiť viac, nielen v obecných zastupiteľstvách či v regionálnych štruktúrach,

ale aj na národnej a parlamentnej úrovni. A k spomínanému vykazovaniu Rómov: veľmi málo Rómov sa hlási k rómskej národnosti, údaje sú neaktuálne, lebo Rómovia sa sami nepriznali, že sú Rómovia. Tých súvislostí je veľmi veľa, avšak ja to momentálne vnímam tak, že problémom je, že sa rozhoduje zhora nadol.

DANIEL KLIMOVSKÝ: Hovorí sa, že v Bratislave je toľko východniarov, že východ by mal byť raj. Východ je rajom, ale trochu zanedbaným, lebo na nás tí, ktorí odtiaľto odišli, zabudnú. Snažím sa to použiť ako metaforu na Rómov. Badáte aj vy takúto tendenciu, že keď sa Rómovi podarí odstrihnúť a vymaniť sa z každodennej reality osady, už sa do nej nikdy nevráti?

JANA PLICHTOVÁ: V psychológii ide o dobre preskúmaný trend a vzorec. Teória, ktorá to celé vysvetľuje, sa volá teória sociálnej identity. Človek má potrebu identifikovať sa s pozitívnou skupinou, lebo mu to pridá na jeho osobnej sebaúcte. Keď má prekážky a spoločnosť mu nedovolí stotožniť sa s „dobrou skupinou“, napríklad majoritnou, tak vyhľadáva iné, zväčša minoritné východiská. Treba robiť politiky, ktoré idú proti sebeckosti veľkých centier alebo vplyvných skupín. Politika nemá kopírovať ekonomické záujmy elity, ale v zdôvodnených prípadoch by mala ísť aj proti nim. Je to príležitosť, ako vytvoriť dobré podmienky pre ďalších občanov, alebo aby podnikanie mohlo dobre fungovať aj mimo centier hlavného záujmu, ako to napríklad funguje v sociálnej ekonomike a podnikaní.

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Áno, vo všeobecnosti to platí pre všetkých, ale v prípade Rómov ide o malú skupinu ľudí. Je dôležité o tom rozprávať. Keď sa „vymaním“ z osady, pre ktorú je generačná chudoba realitou, tak som šťastný. Na Slovensku je veľa Rómov, o ktorých ani neviete, že sú Rómovia. Sú umelcami, opernými spevákmi, medzinárodne uznávanými odborníkmi, ale verejnosť nevie, že sú Rómovia, lebo to nie je dôležité. Tí, ktorí sa z radov Rómov rozhodli realizovať a presadzovať prorómsku politiku, to robia ďalej. Založili mimovládne organizácie alebo združenia a dodnes sú minimálne na regionálnej úrovni veľmi aktívni. Mnohí potom vyštudovali na CEU (Central European University), strávili tam rok alebo dva, naučili sa po anglicky a dnes pôsobia v medzinárodných štruktúrach (napríklad Rómsky vzdelávací fond pri Európskej komisii).

DANIEL KLIMOVSKÝ: Z hľadiska emancipácie je mimoriadne dôležité ukázať, že premiérkou môže byť žena, aby sme pochopili, že riadiť spoločnosť dokážu aj ženy, napríklad v prípade ženskej emancipácie...

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Áno, to je dôležité. Splnomocnenec pre rómske komunity je jediná pozícia, ktorá na vládnej úrovni navrhuje, koordinuje a kontroluje činnosti, smerujúce k riešeniu problémov rómskej menšiny a po odsúhlasení vládou SR realizuje systémové riešenia. Predstavte si, že máte k dispozícii päť

rovnako kvalitných ľudí, ktorí by mohli byť rómskym splnomocnencom. Jeden z nich bude Róm, a pretože som premiérom, ktorý spolu s vládou razí integračnú prorómsku politiku, tak toho Róma za splnomocnenca vymenujem.

O POZITÍVNOB OBRAZE RÓMOV, KTORÝ STÁLE CHÝBA

DAGMAR PLANČÁROVÁ: Pozitívny obraz Rómov sa v médiách veľmi neukazuje. Je veľa Rómov, ktorí úspešne pôsobia v rôznych pozíciách v rôznych oblastiach života. Je potrebné, aby sa práve tieto príklady ukazovali Rómom v osadách s tým, že je možnosť vymaniť sa zo života v osade.

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Stáva sa, že médiá vyťahnu rómskeho politika, ktorý niečo urobil v rámci svojho podnikania a ako jediného ho s celým menom ukážu na kameru a povedia, že je na neho podané trestné oznámenie. Na to sme trochu citliví, lebo je tam uvedené, že je to Róm, ale pri ostatných Slovákoch sa neuvedie, že toto sú Slováci. Ale to už je údel menších.

JANA PLICHTOVÁ: Poznáte reláciu Svetoví Slováci či Slováci vo svete? Prečo taká relácia vlastne existuje? Pretože Slováci si potrebujú dokázať, že nie sú menejcenný národ, a že keď sa ocitnú vo svete, tak sa tam uplatnia. Keď sú majority sebedomé, tak vedia podporiť aj sebedomie minorít. Rómsky problém je problémom majority. Lebo pokiaľ by sme vytvorili iné prostredie, tak veľa problémov, s ktorými sa rómska menšina borí, by tu nebolo. Takže som za to, že by bolo výborné mať seriál Svetoví Rómovia, lebo by pomohol meniť verejnú mienku. Ak majú byť prototypom Rómov jedine zasoplené polonahé deti z osady a prípadne smetiská pred osadou, tak to je katastrofa. Ľudia, ktorí neprichádzajú s Rómami do styku, si myslia, že to je jediná realita. Ale realita je komplexnejšia, diferencovanejšia a my potrebujeme ukázať komplexný obraz. Je to nutné, lebo sme jednoducho evolúciou nadizajnovaní tak, že kategorizujeme ľudí, hoci to vôbec nemáme v úmysle. Robíme to automaticky. Rozmýšľame o svojich záujmoch, o skupinových záujmoch a stále rozlišujeme my a oni, preto musíme ukázať príklady, ktoré idú proti našim vlastným stereotypom.

LAURA DITTEL: Je to absolútna pravda. Náš bývalý štipendista, Róm, ktorý pochádza z geta, je teraz študentom medicíny v Košiciach. V jeho živote sme sa spojili viacerí, ktorí sme mu pomáhali. Má veľkú šancu stať sa lekárom a normálnym plnohodnotným členom spoločnosti. A jeden vzdelaný a pomerne dôležitý človek v meste sa vyjadril, že najlepšie by bolo, keby odišiel do Londýna, kde by si mysleli, že je Ind. Ja si myslím, že tento príbeh hovorí za všetko.

DANIEL KLIMOVSKÝ: Ja mám syna, ktorý je futbalista. Chlapci si na tréningu mali vybrať hráča, ktorý je pre nich vzorom. Na futbalové tréningy chodil aj malý desaťročný rómsky chlapec, ktorý si nevedel vybrať. Tréner mu poradil meno talianskej futbalovej hviezdy Andrea Pirla s tým, že to je Róm a nikdy sa za to nehanbil. Chlapec úplne zamrzol, že on a Andrea Pirlo? A vtedy ho ostatní chlapci začali presvedčať, že to nemôže byť Róm, a to presne odráža, že aj majoritná spoločnosť má občas problém akceptovať to, že niekto výnimočný, niekto, kto naozaj niečo dosiahol, by mohol byť Róm.

AKO ĎALEJ?

DANIEL KLIMOVSKÝ: Pomaličky sa blížime do finále a nechcel by som, aby sme to uzavreli tým, že situácia je beznádejná. Zaujíma ma, kam a ako ďalej?

LAURA DITTEL: Ja poviem úplne praktický pohľad. Zistili sme, že drobné komunitné riešenia, kde všetko klaplo – osvietený starosta, šikovný aktivista, dobrý nápad, podchytená komunita, komplexný prístup – fungujú. Začali sme v rámci malého grantového programu vymýšľať, ako by sa to dalo znásobiť. Tých najúspešnejších, ktorí prichádzali s dobrými pilotnými riešeniami, sme v podstate presvedčili, aby to okrem toho, čo robia vo svojej komunite, skúsili aj inde. Zasejú semienko pozitívnej deviácie a pokúsia sa rozšíriť to, čo robia a v čom sa im darí. Osobne mám z toho veľmi dobrý pocit, lebo to robia dobre a tým pádom to robíme dobre aj my.

JANA PLICHTOVÁ: Ja by som sa pridala k šíreniu sociálnych inovácií. Potrebujeme pracovať s majoritnou spoločnosťou, potrebujeme pracovať s obrazom Rómov ako takých, aby sme naozaj spochybnili existujúce stereotypy. Musíme to robiť systematicky a dlhodobo. Keď sa pozriete na výskumy verejnej mienky voči Afroameričanom v Amerike, tak tam ešte v 30-tych rokoch bolo 90 % bielych Američanov schopných súhlasiť s tým, že „negri“ sú špinaví, hlúpi a nevzdelateľní. V roku 1998 si to mysleli už len 3 % obyvateľov.

Robiť tímové projekty, ktoré budú zapájať študentov do riešenia takýchto problémov tak, aby pochopili všetky sociálno-psychologicko-sociologické a ekonomické súvislosti, ktoré so začleňovaním Rómov do spoločnosti súvisia. Treba urobiť revíziu schválených stratégií a volať politických lídrov k zodpovednosti. Konfrontovať politické strany s medzinárodnými záväzkami. Poctivá analytická práca. Musíme ísť na to z mnohých strán, povedať si, akú spoločnosť tu chceme. Chceme ísť za skutočnou demokraciou? Naozaj chceme byť lepšou spoločnosťou? Vieme byť k sebe ľudskejší a empatickejší voči sebe? Vieme viac spolupracovať? Musíme klásť na stôl aj tieto otázky a nemôžeme sa uspokojiť iba s tým, že dobré časy už boli.

DAGMAR PLANČÁROVÁ: Príklady dobrej praxe sa musia dostať do povedomia. Ak sa podarilo niečo v jednej obci, tak sa to musíme pokúsiť aplikovať aj niekde inde.

KLÁRA ORGOVÁNOVÁ: Ja na to nemám odpoveď, ako som aj povedala v úvode, čím dlhšie žijem, tým menej si viem na tieto otázky odpovedať. Keď sme začínali, bola som vychytená, pracovala som v rámci rôznych zahraničných pracovných skupín, až mi raz jedna veľmi múdra žena povedala, že toľko budeme ako Rómovia bojovať o svoje práva, až nám ich dajú a my nebudeme vedieť čo s tým. Aby som dopovedala, čo s tým ďalej, zrejme sa musíme vrátiť do obdobia rómskeho osvietenstva na Slovensku, keď tu boli vysokoškooláci, pripravení ľudia, ktorí mohli obsadiť dané pozície, vďaka ktorým mohli rozširovať vplyv či témy, ale spoločnosť sa zatvorila. Musíme pokračovať v tom, čo ostalo nedokončené.

Rozhovor pripravil: Daniel Klimovský

Realizované 23. novembra 2017 v Univerzitnej knižnici Technickej univerzity v Košiciach v rámci cyklu panelových diskusií **Choreografie zmeny: O Rómoch bez Rómov, alebo participácia Rómov vo verejnom živote**, ktoré zastrešil Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti.

CHOREOGRAFIE ZMENY

Nedôvera občanov
má svoju
racionálnu

V akom stave sa nachádza Slovensko? Kam sa podela autorita verejných inštitúcií? Prečo a kedy dôverujeme štátu? Čo v skutočnosti občan na Slovensku znamená pre štát? Aký vzťah má štát k občianskej spoločnosti? V akej kondícii je tretí sektor na Slovensku? Aká je úloha občianskej spoločnosti v procese uzdravovania spoločnosti a štátu? Panelovú diskusiu so sociálnou psychologičkou Janou Plichtovou, splnomocnencom vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti Martinom Giertlom, bývalým starostom obce Spišský Hrhov a súčasným tajomníkom na Ministerstve investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie SR Vladom Ledeckým a sociológom Michalom Vašečkom viedol Michal Havran.

MICHAL HAVRAN: Občan, štát, budúcnosť – silné slová, silné definície. Čoraz častejšie sa stretávame s otázkou, či dôverujeme a prečo dôverujeme štátu. Prečo v strednej a východnej Európe dôverujeme štátu menej a prečo štátu a jeho inštitúciám viac dôverujú v západnej Európe? Či sa dôvera voči štátu v postpandemickom a pandemickom období posilnila, alebo oslabilá? Či pandémia obnovila silu národných štátov? Počas niekoľkých mesiacov sme videli dočasný zánik schengenu, o ktorom v mnohých štátoch Európy bolo rozhodnuté v priebehu niekoľkých hodín, ale aj individuálne preteky, ktorá z krajín sa ako prvá dostane k rúškam, testom či vakcín. To všetko vplyva na naše vnímanie inštitúcií, určuje náš pohľad na štát, ako má štát vyzerieť, presnejšie, ako má fungovať moderný štát v krízových situáciách, pretože sa rozprávame o európskych krajinách a Slovensku v 21. storočí. Otázka znie: v akom stave sa nachádza Slovensko v lete 2020?

O NÁSTRAHÁCH SÚČASNOSTI, PILIEROCH LIBERÁLNEJ DEMOKRACIE A PREKVITAJÚCOM NIHILIZME

MICHAL VAŠEČKA: Celý príbeh Slovenska v roku 2020 je úzko spojený s Európskou úniou. Žiaľ, príbeh dobudovania Európskej únie nie je dokončený, pretože sa zadrhol niekde v roku 2005. Už pätnásť rokov národné štáty a EÚ prichádzajú do celkom vážnych sporov. Ako príklad uvediem to, čo Michal naznačil na začiatku diskusie, že štáty EÚ úplne slobodne zrušili schengen a nikto s tým nemal problém. Je potrebné zavrieť nedokončený proces, ktorého výsledkom bude konfederácia európskych štátov alebo federalizácia Európskej únie, lebo vtedy bude mať EÚ šancu zmysluplne fungovať. Tolko k príbehu západnej Európy.

Príbeh Slovenska je príbehom neliberálnej demokracie,¹ ktorá má svoju špecifickú nadstavbu, pretože sme zároveň vystavení antidemokratickému liberalizmu EÚ. Nedôvera voči verejným inštitúciám je taká obrovská, že by sme vôbec nemali byť prekvapení. Pani profesorka Plichtová realizovala výskum,² ktorý ukázal, že najväčšiu dôveru majú ľudia k univerzitám a školám.

¹ Demokracia, v ktorej sa síce konajú slobodné voľby, ale rozsah uplatňovania občianskych práv je na úrovni, ktorá nedovoľuje poznať a kontrolovať záujmy a rozhodovanie volených zástupcov.

² Výsledky reprezentatívneho výskumu o participácii na Slovensku môžete nájsť v znalostnej databáze NP PARTI pod názvom *Spôsoby a miera participácie verejnosti*.

O PROBLÉMOCH ZASTUPITELSKÉJ DEMOKRACIE, SOCIÁLNEJ NEROVNOSTI A ZLYHANÍ POLITICKÝCH ELÍT

Na druhom mieste sa umiestnila armáda, čo je symptomatické – ľudia najviac dôverujú inštitúcii, o ktorej existencii nič nevedia. Ako krajina sme sa dostali do pasce, ktorú mnohí nereflektujú – kombináciu antidemokratického liberizmu a neliberálnej demokracie v prípade Slovenska ešte dopĺňa aj nesmier na únava z transformácie.

V teórii nájdeme definíciu, čo je fungujúca liberálna demokracia. Jej prvou podmienkou sú férové a slobodné voľby. Tie stále máme. Aj slobodné, aj férové, čo by som nebral na ľahkú váhu. V bezprostrednom okolí Slovenska sú krajiny, kde už nie je možné hovoriť o slobodných voľbách a už rozhodne nie o férových. Druhou podmienkou je aktívna občianska spoločnosť. Na Slovensku máme veľmi aktívnu občiansku spoločnosť. Dlhé mesiace robíme na výskume občianskej spoločnosti³ a v princípe občianska spoločnosť je v dobrej kondícii i veľmi aktívna. Iste, negatívne trendy treba reflektovať a súčasne pred nami stoja obrovské výzvy, ale stačí malé porovnanie s Maďarskom a uvedomíme si, že vzťah štátu k občianskej spoločnosti je na Slovensku nastavený našťastie inak. Ďalšou podmienkou funkčnej demokracie je, že štát ochraňuje práva všetkých občanov. V tomto Slovensko neponúka veľmi pozitívny príbeh. Štvrtým predpokladom je právny štát, kde ako krajina máme nesmierne resty. Neodkážujem sa na domnelý mafiánsky štát, ale na to, čo sme zažili v posledných mesiacoch, keď niekto rozhodoval o ďalších krokoch riešenia pandémie a odkazoval sa na slovo hygienika. A keď niekto pripomenul legitimitu rozhodnutí, tak verejnosti odkázal, že na také blbosti nie je čas.

S demokraciou a jej princípmi máme problém, pretože ich nemáme dosť zažitú. Je to „work in progress“. Ako sociológ, ktorý sleduje čísla a štatistiky, hovoriace o hodnotových preferenciách populácie, o anómii (nezákonnosti, ľubovôli), musím povedať, že normatívny systém v spoločnosti sa rozpadol a občania štátu neveria. Stávajú sa z nich nihilisti. Obrovské množstvo dát a čísiel, ktoré hovoria o vzťahu populácie k realite, dokazuje, že zažívame regres. Čohokoľvek sa chytíme, tak zistíme, že Slovensko je v horšom stave, ako bolo pred pätnástimi rokmi. Ľudia neveria inštitúciám, besnia a čoraz viac veria konšpiračným teóriám. V tomto zmysle je to tristný pohľad. My, ktorí spoločnosť sledujeme dlhé roky, sme čakali, že v roku 2020 budeme ako spoločnosť a krajina niekde inde. Paradoxne, v čase, keď si Slovensko po ekonomickej stránke vedie pomerne slušne, nechytajte ma za slovo, že tu bude 11 % prepád HDP kvôli Covid-19, musím konštatovať, že čím viac sa rozjasňuje tvár krajiny, tak tým viac čiernoty a špiny vidíme v jej duši.

³ Výskum stavu a vývojových trendov občianskej spoločnosti, realizovaný v rámci projektu *Kvalitnejšie verejné politiky prostredníctvom lepšieho poznania občianskej spoločnosti*.

MICHAL HAVRAN: Pani profesorka Plichtová, môžete k diagnostickej časti diskusie niečo dodať aj z pohľadu sociálnej psychológie? Michal tu spomenul rozvrat spoločnosti, veľmi nízku mieru dôvery občanov v autority a, naopak, veľmi vysokú mieru dôvery voči najčudnejším bludom, ako je začipovanie ľudí cez paličku do nosa. To je proste niečo, čo sa nerozpráva ani v škôlkach. Čo sa s touto krajinou stalo? Prečo sa ľudia začali utiekať k ezoterickému svetu? Kam sa podela autorita verejných inštitúcií?

JANA PLICHTOVÁ: K diagnóze krajiny, ktorú ponúkol Michal Vašečka, by som sa vyjadrila v širšom kontexte. Neduhy a problémy, ktoré boli pomenované, nie sú špecifickými len pre Slovensko. Treba ich vnímať v previazaní na zastupiteľskú demokraciu, ktorá ako systém vykazuje na celom svete neduhy: korupciu, klientelizmus, nadvládu oligarchických skupín, ako aj sociálnu nerovnosť, ktorá sa zväčšuje tým, že problémy mnohých ľudí nie sú rozpoznané a ani uznané ako problémy.

Mnoho skupín občanov nemôže súhlasiť s tým, že Slovensko je v dobrej kondícii, pretože patria do skupín obyvateľov, ktoré žijú komplikovanejší život. Sú determinovaní mnohými problémami, ktoré sú veľmi ťažko predstaviteľné pre strednú vrstvu obyvateľstva. Pravda je taká, že mnohé skupiny boli a aj sú na okraji verejného záujmu. Nielen na Slovensku máme skutočne mnohopočetné skupiny obyvateľov, ktoré nie sú vypočítané a z politiky sú úplne vylúčené. Napríklad Rómovia, zdravotne znevýhodnení, mentálne znevýhodnení, starí ľudia...

Nedôvera občanov v existujúci systém má svoju racionalitu. To nie je besnenie občanov, ale celkom pochopiteľná reakcia, aj keď nie reakcia, ktorú by sme vítali a hovorili fajn. Ak veľa ľudí vylúčime zo spoločnosti, nedáme im hlas, nahrávame populistom, ktorí prídu s vlastnou ponukou. A to je kameň úrazu. Systém vytvoril obrovský priestor na politickú sebarealizáciu bizarných populistov.

MICHAL HAVRAN: Táto skupina musí byť veľká. Sú to státisíce ľudí.

JANA PLICHTOVÁ: Áno, sú to tisíce ľudí, ktorí sa potom nezapoja do volieb. Sú apatickí, ľahostajní, vidia, že aj tak to nemá žiaden zmysel, takže sa vzdajú a do politického procesu sa už nezapájajú. Nájdú si iný priestor a robia niečo pozitívne (v konkrétnej občianskej iniciatíve, prípadne ju založia), alebo idú do úplne necivilizovaných hnutí, ktoré sú úzko spojené s konšpiračnými teóriami.

Angažujú sa v hnutiach, ktoré idú proti imigrantom, Rómom alebo Židom. Necivilizované hnutia sa rozmáhajú nielen u nás, ale aj v Amerike či v ostatných krajinách Európy ako dôsledok našej slabej demokratickej kultúry.

Náš výskum súčasne ukázal, že populácia vie dobre reflektovať problémy, v ktorých žijeme, ako aj pomenovať skupiny, ktoré nemajú hlas, prípadne sú nevypočuté a dlhodobo zanedbávané. Reprezentatívna vzorka respondentov v našom prieskume veľmi presne identifikovala, čo v štáte nefunguje – zákony nedávajú všetkým ľuďom rovnaké šance, nie sú férové a sú nastavené tak, aby vyhovovali konkrétnym skupinám. Systém politických strán, ktoré nefungujú ako reprezentanti verejných záujmov, ale fungujú na objednávku oligarchov, vplyvných podnikateľov, nemôže v občanoch vzbudzovať dôveru. Verejnosť reaguje – nedôverou, apatiou a spôsobmi, ktoré z hľadiska budúcnosti neprinášajú žiadnu pozitívnu komunikačnú konštrukciu, ale sú pochopiteľné. Nedávala by som tento stav za vinu len ľuďom, ale treba sa pozrieť aj na to, ako je táto krajina vedená, ako pracujú inštitúcie, akými vzormi sú politici a politické elity. Politické elity zlyhávajú priamo pred našimi očami v tých najjednoduchších a najrukolapnejších veciach.

MICHAL HAVRAN: Víťazom v súťaži pesimizmu bude Michal Vašečka, ale máme ďalšiu vyzývateľku...

JANA PLICHTOVÁ: To nie je pesimizmus, ale obrana a poctivejšie reflektovanie toho, čo žijeme. Kritiku by sme mali obrátiť aj voči elitám a inštitúciám, nielen hovoriť o ľuďoch, že sú takí alebo onakí, iracionálni a podliehajúci bludom. Všetko spolu súvisí. Spôsob riešenia problémov v sebe nesie dávku cynizmu a súčasne vytvára priestor na bujnejšie konšpiračné teórie populistov, podvodníkov, manipulátorov, autoritárskych vodcov. Mnoho ľudí má negatívne zážitky, nevedia sa domôcť svojich práv, presadiť svoje záujmy, tak hľadajú patróna a vodcu, ktorý sa o nich postará, ak dostane ich politický hlas.

O OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI, KONDÍCII TRETIEHO SEKTORA A NEVYHNUTNEJ OBOZRETNOSTI

MICHAL HAVRAN: Martin, ty vo vodách občianskej spoločnosti plávaš už dlho. V deväťdesiatych rokoch boli aktivity občianskej spoločnosti chápané ako voľnočasová aktivita – kto nebral heroín, bol v zásade prívrženec Greenpeace. Všetci mali radi tretí sektor, ale dnes je to celkom iné. V strednej Európe bol prvým Václav Klaus, ktorý spongoval mimovládne organizácie. Povedal, že tretí sektor sú nejakí nevolení ľudia, ktorí nemajú čo do práce volených

politikov rozprávať. V súčasnosti sa napríklad maďarský premiér Orbán snaží vyhnúť všetky mimovládky z krajiny alebo ich aspoň viesť na „čiernych zoznamoch“. V akej kondícii je tretí sektor na Slovensku? Nie sú v dnešnej dobe ľudia z mimovládok zahriaknutí a zastrašení? V minulom storočí bola prestížna vec byť súčasťou tretieho sektora, dnes ťa za to oplúje aj taxikár.

MARTIN GIERTL: Som rád, že si sa vrátil k deväťdesiatym rokom. Mám rád deväťdesiate roky a som rád, že dnes stojím na druhej strane – na strane štátu. Nemyslím si, že tretí sektor je v zlej kondícii, naopak, občiansky sektor je na Slovensku veľmi silný. Občianska spoločnosť, ktorá je na Slovensku vnímaná cez mimovládne organizácie, je pozitívna veličina. Nezabúdajme, že občiansku spoločnosť netvorí len mimovládne organizácie, ale aj akademická obec, odbory, cirkvi, profesijné komory a profesijné združenia.

Občianska spoločnosť má z pohľadu mimovládnych organizácií jasne vymedzené pravidlá hry, ktoré určujú prijaté zákony. Do funkčnosti mimovládneho sektora nikdy nebolo zasahované cez zákon. Ak moc zasahuje, tak zasahuje cez peniaze a ich krátenie. Moc vždy bude mať záujem tretí sektor kontrolovať a vždy budú existovať mocenské záujmy s tretím sektorom niečo robiť. Postavenie mimovládneho sektora na Slovensku je veľmi špecifické. Na Slovensku je okolo 70 000 mimovládnych organizácií, ktoré vznikli najjednoduchším zákonom, ktorý bol prijatý 140 poslancami Národnej rady, čo je historický unikát. Máme komoru mimovládnych organizácií, unikátnu asignáciu dane, systém dotácií, systém eurofondov, ktorý len z operačného programu Efektívna verejná správa v tomto programovacom období uvoľnil tridsať miliónov pre mimovládny. V prostredí strednej Európy, či bývalej postkomunistickej, ide o niečo nevídané.

Boli sme zvyknutí na osobnosti z tretieho sektora, ktoré v deväťdesiatych rokoch boli mienkotvorné, písali do novin a vystupovali v televízii. Dnes už nepatria medzi mienkotvorných. So mnou za ten čas, čo som splnomocnenec, ešte nikto neurobil rozhovor, dokonca aj moji kamaráti z médií mali problém so mnou pripraviť rozhovor, pretože robím pre Ministerstvo vnútra SR, stranu Smer, a teda je málo pravdepodobné, aby som povedal niečo pozitívne, prípadne dostatočne kritické. Zdalo sa mi to čudné, lebo som si robil svoju robotu, za ktorou si stojím.

Samozrejme, je potrebné byť obozretný, žijeme v prostredí strednej Európy, kde sa postkomunistické krajiny správajú rôznym spôsobom k občianskej spoločnosti. Vždy budú tendencie eliminovať silu a vplyv tretieho sektora. Stojím si za mimovládnyimi organizáciami a občianskou spoločnosťou. Občianska spoločnosť je taká silná, aké dosahuje výsledky. Robím všetko preto, aby bola vnímaná ako rovnocenný partner a bola stále silnejšia. Je to veľká výzva.

O ZACYKLENOM ŠTÁTE, PLÁNOVANÍ A PREMENLIVÝCH NÁZORoch VEREJNOSTI

MICHAL HAVRAN: Vlado, v akom stave si ty našiel štát, keď si doň vstúpil?

VLADO LEDECKÝ: Musím povedať, že po pol roku práce v pozícii štátneho tajomníka konečne vidím svetielko na konci tunela. Často si pripomínam situáciu, keď na súd prišli manželia, ktorí sa rozvádzať, a sudca sa pýta na dôvod rozvodu. Manžel povie: pijem, lebo nevarím, a manželka reaguje: nevarím, lebo pije. Bezvýchodisková situácia, z ktorej sa nedá vyjsť. V štáte, jeho inštitúciách v rámci mnohých procesov to je zacyklenené rovnako.

Aktívne pracujeme na strategických dokumentoch, na základe ktorých sa budú čerpať finančné prostriedky v budúcom období. Finančné zdroje, ktoré budeme mať k dispozícii, predstavujú jednu miliardu eur. Rozdeľované budú priamo z rozhodnutia regiónov. Vo všetkých sprievodných dokumentoch je na prvej strane napísané, aký bol proces plánovania prerozdelenia finančných prostriedkov participatívny. Na druhej strane nás tlačí termín, plánovací proces nestíhame, musíme ho urýchliť, čo znamená, že participatívnosť procesu ostala len na papieri. Sme ako tí manželia na súde. Vo mne sa to bije. Radšej to robme pomalšie, zapojme do rozhodovania viac ľudí, budujme skutočnú dôveru v inštitúcie štátu, a zda to Európska komisia pochopí, keď to neodovzdáme načas.

Ak plánujeme budúcnosť a ľudia sa môžu prizerať len z diaľky, potom nepochopia zámery štátu a neidentifikujú sa so zmenami, ktoré štát nastaví. Moja skúsenosť z regiónu alebo obce je taká, že plánovací proces je dôležitý, ak sú ľudia jeho súčasťou. Poviem konkrétny príklad: keď sme v Spišskom Hrhove začali riešiť problémy, vôbec sme nechceli riešiť rómsky problém, ale z analýz nám vyšlo, že Rómovia neplatia dane, a aby ich platili, musia mať robotu. Vice versa – ak budú mať robotu, obec zinkasuje dane a všetko pôjde, ako má. Uvedomili sme si síce, že robotu im budeme musieť hľadať my, ale všetci ľudia, s ktorými sme sa o tom bavili, nás potom začali v krčme obhajovať. A keď niekto začal s tým, že „starosta cigánom dáva robotu“, povedali mu, že to robí preto, aby Rómovia platili dane. Ľudia za nás bojovali a vysvetľovali pozície obce ďalším. Možno ani my by sme to nevedeli tak dobre vysvetliť.

Rovnako to funguje aj s rozhodnutiami na vyšších úrovniach, ak by sme poctivo komunikovali s ľuďmi, tak by sa nestalo, že posledný týždeň pred voľbami voliči úplne zmenia názor. Ak niekto dokáže tak rýchlo zmeniť názor verejnosti, potom by sme mali ľudí vychovávať, vzdelávať a hovoriť s nimi, aby štátu a veciam okolo jeho fungovania rozumeli viac, pretože ak budú občania rozumieť, čo štát robí a prečo to robí, budú stálejší vo svojich názoroch a stabilite, ako aj našej krajine to prospeje.

O POZÍCII OBČANA, ELITÁRSKYCH MODELOCH A KOLEKTÍVNEJ PORUCHE SPOLOČNOSTI

MICHAL HAVRAN: Čo v skutočnosti občan na Slovensku znamená pre štát? Hovoríš o občanoch, ktorí sú mimo všetkých politických rozhodnutí, ktorí sú zaujímaví iba ako figuranti v grantových schémach, pretože sa dá na ich konto čerpať významné množstvo peňazí.

MICHAL VAŠEČKA: Všetci sme sa stali tvárou v tvár k realite cynickými a nihilistickými. Bojujem s tým a neviem sa s tým vyrovnáť. Mám svoje hodnoty, o ktorých verejne rozprávam v médiách, ale potom si ma bokom zoberú moji kamaráti z biznisu a s úsmevom mi povedia: „My ti povieme, ako to v skutočnosti je. Je to pekné, čo hovoríš, ale všetko je to trochu inak.“

Čo pre štát znamená občan? Dostali sme sa do situácie, že technici moci začali úplne nemilosrdne manipulovať s ľuďmi. Súvisí to s nastavením liberálnej demokracie. Problémom je, že osvietenecké tézy a prísľub – fraternité, egalité, liberté je veľmi odvážny a ťažko sa premieta do reality.

Elitárske modely hovoria úplne jasne. Elita má svoju misiu – zabrániť tomu, aby sa nejaká „chamrad“ dostala k moci. Jej úlohou je urobiť čokoľvek, aby tomu zabránila. Marxistická teória hovorí o diktatúre proletariátu. Jedna skupina stráži vlastníctvo výrobných prostriedkov a tézy o slobode, bratstve a rovnosti nemajú v marxistickej teórii taktiež veľa miesta. Liberálna demokracia prichádza s niečím, čo sa dobre naplňuje v liberálnych a kohéznych krajinách, ako je napríklad Nórsko. Nórsko je veľmi súdržná krajina, ale vďaka tomu, že našlo trochu ropy a plynu, čo ich kohézii pomohlo. V prípade Nórska liberálna demokracia funguje výborne, ale v iných krajinách už nie, pretože hlavná podmienka právneho štátu nie je naplnená.

Všetci poznáme prirovnanie „píšeš ako český žandár“. Viete, ako vzniklo? Česi po osemnástom roku prišli na Slovensko a keď sa niečo stalo, tak začali tieto udalosti zapisovať. Prišiel právny štát a ľudia vôbec nechápali, čo sa deje, lebo boli zvyknutí, že uhorský žandár ich „nakopal“ a problém sa vyriešil. Český žandár priniesol právny štát a my ešte dnes realizáciu právneho štátu dobiehame. Je tu klientelizmus, ktorý je základom fungovania slovenskej spoločnosti. Keď chceme niečo vybaviť, začneme hľadať, koho poznáme. To znamená, že na Slovensku vládne úplná závislosť od sociálnych sietí a od istého typu sociálneho kapitálu. Takto sa právny štát, ktorý je zároveň liberálnou demokraciou, bude veľmi ťažko.

Poviem odvážnu tézu – mnoho sociológov patrí k štrukturalistom, pretože hľadajú štruktúrne príčiny toho, čo sa okolo nich deje. Jeden

z najslávnejších štrukturalistov Talcott Parsons⁴ prišiel s teóriou, že každý sociálny systém má určité systémové potreby, ktoré musia byť uspokojené, ak má systém pretrvať. Spoločenská dynamika sa zaisťuje tým, že keď je systém vychýlený, sám sa snaží vrátiť do rovnováhy, čo zabezpečuje, že spoločnosť funguje. Ak sa systém nevie vrátiť do rovnováhy, tak zlyháva.

Systém je ako človek, ktorý môže ochorieť a potom dochádza ku kolektívnej poruche spoločnosti (collective mental disorder). Práve sem sme sa ako spoločnosť dopracovali – z kolektívnej poruchy spoločnosti vyplýva paranoja a *paranoid government disorder*, keď mnohé vlády prepadnú paranoji. Indikátorov sa dá stanoviť mnoho: akákoľvek kritika je vnímaná ako zrada, snaha sledovať, kontrolovať, dohliadať na ľudí a obmedziť ich individuálne práva rastie. Politickí lídri oslovujú frustrovanú – skôr nižšiu strednú vrstvu, ktorá sa cíti ohrozená tým, že sa prepadne medzi najnižšiu vrstvu v spoločnosti. Celá stredná Európa ochorela a mala by rovnako ako chorý pacient nastúpiť na terapiu, pretože spoločnosť je chorá a potrebuje sa liečiť.

O ILÚZII SVETLÝCH ZAJTRAJŠKOV, PROCESSE UZDRAVOVANIA A OTVORENOM VLÁDNUTÍ

MICHAL HAVRAN: Diagnostiku krajiny sme načrtli. Máme nehomogénnu skupinu jednotlivcov (individuálne osoby), ktorá sa podľa profesorky Plichtovej z racionálnych dôvodov správa iracionálne, spoločnosť je veľmi roztrieštená a jednotlivé skupiny spoločnosti sú voči sebe veľmi nepriateľsky naladené. Martin Giertl tvrdí, že občianska spoločnosť je v dobrej forme, aj keď je v rôznych krajinách vystavená útokom, situácia nie je jednoduchá a ešte ju skomplikovala pandémia. Pani profesorka, čo s tým?

JANA PLICHTOVÁ: Ilúzia svetlých zajtrajškov sa nenaplní a ani sa tak ľahko naplniť nedá. Vrátim sa k položenej otázke: čo s tým? Objektívny pohľad na stav spoločnosti nás núti rozšíriť argumentačný rámec a prijať fakt, že celá liberálna demokracia, idea demokracie a demokratického štátu má v sebe ukrytý paradox. Na jednej strane je štát, ktorý má moc, môže používať násilie, voči ktorému, ak je neadekvátne použité, sa musí občianska spoločnosť brániť.

⁴ **Talcott Parsons** (* 13. december 1902, Colorado Springs, Colorado, USA – † 8. máj 1979, Mníchov, Nemecko) bol americký sociológ, hlavný predstaviteľ funkcionalistickej školy v sociológii. V rokoch 1927 – 1973 pôsobil na Harvardovej univerzite. Východiskom Parsonsovho učenia je konštatovanie, že každý sociálny systém má určité systémové potreby, ktoré musia byť uspokojené, ak má systém v prostredí pretrvať.

Občianska spoločnosť je dôležitá ako partner na dialóg, na konfrontáciu alebo na kontrolu politikov, ktorí sú vo voľbách zvolení. Demokraciu musíme chápať ako mimoriadne dynamický systém, ktorý si vyžaduje aktívnych občanov, nielen aktívnych politikov. Ak to tak nie je, demokracia upadá a degraduje do autoritárskeho systému, do systému príkazníctva.

Historický vývoj nesmeruje k tomu, že sa v demokracii posilňuje inklúzia, spravodlivosť a férovosť, ale že celá spoločnosť čelí vážnym existenčným problémom, ktoré môžu demokraciu zničiť. Myslíme si, že všetko vyriešia manažéri a efektívna správa štátu. Iste, technokraciu potrebujeme a nedá sa jej celkom ubrániť, ale na druhej strane je potrebné kriticky vnímať záujmy ľudí, ktorí sa snažia uchrániť svoje pozície, ako aj to, čo v čase riadenia štátu nadobudli. Musíme byť obozretní, kontrolovať stav demokracie a v akej kondícii sa Slovensko nachádza. Mať kritický pohľad, ako aj odvahu kritizovať, aby sme tieto sily udržiavali v rovnováhe.

Treba sa vrátiť k ideálom demokracie. Pochopiť, že tam, kde to funguje, sa spoločnosť rozvíja a krajina sa posúva dopredu. Čo sa nevyvíja, to degraduje. Demokracia nie je zadarmo a vyžaduje neskutočnú aktivitu na strane občanov. Ak sa spoľahneme na technokraciu moci politických reprezentantov, tak sa ako krajina dostávame do problémov spôsobených korupciou oligarchov, ktorí tu vládnu namiesto politikov. Cieľom demokracie nemôžu byť len ekonomicky efektívne riešenia, ale ľudské riešenia, spravodlivosť, férovosť, a teda nielen ekonomické blaho.

MICHAL HAVRAN: Martin, v strednej Európe, ale aj v Spojených štátoch sú politici, ktorí sa snažia občiansku spoločnosť degradovať. Tvrdia, že vy zástupcovia občianskej spoločnosti nám do spravovania krajiny a vládnutia nemáte čo rozprávať. My sme tí, ktorí boli zvolení. Aká je teda úloha občianskej spoločnosti v procese uzdravovania spoločnosti a štátu, ktorý je podľa Michala vážne chorý?

MARTIN GIERTL: Jedno z riešení sa ponúka v agende medzinárodnej iniciatívy pre otvorené vládnutie, ktorej súčasťou je aj Slovensko. Otvorené vládnutie je koncept Baracka Obamu, ktorý bol reakciou na krízu v roku 2008. Obama ako harvardský študent a šikovný prezident prišiel na to, že krízu nemôže riešiť len so svojimi poradcami a bankármi, ale ako človek z akademického prostredia pochopil, že sa treba rozprávať aj s ďalšími aktérmi. Vymyslel koncept otvoreného vládnutia, ktorý je liekom aj riešením.

Napríklad, na Slovensku nevnímame, že súčasťou občianskej spoločnosti sú aj cirkvi a ich zariadenia. Ako úrad sme realizovali rozhovory so všetkými registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami na Slovensku. Pýtali sme sa ich na to, čo robia, nie z pohľadu čo robia v kostole pri bohoslužbe, ale

aké iné služby vo verejnom záujme poskytujú. Bolo to úžasné poznanie nielen pre nás, ale aj pre nich, pretože aj im chýbala vlastná reflexia toho, čo ešte popri bohoslužbách robia.

Problémom Slovenska je nedostatok osvietených a mienkotvorných ľudí, vládcov, politikov, ako aj absencia hodnôt a politických strán, s ktorými by sa občan vedel identifikovať. Chýbajú nám silné politické strany, ktoré hľadajú riešenia, nie sú utilitárne, nefungujú na základe predstáv oligarchov či populistických predstaviteľov správy moci verejnej. Čo má robiť zúfalý volič? Podhubie, ktoré tvorí občana, je veľmi silné, len občania nemajú na aký „vlak“ naskočiť.

O POLITICKEJ ETIKE, ODSTRAŇOVANÍ BARIÉR A HODNOTOVÝCH REFORMÁCH

MICHAL HAVRAN: Počuli sme, čo môžu robiť občania, čo môže robiť tretí sektor, ale čo môže robiť štát pre to, aby sa sám nezvrhol?

VLADO LEDECKÝ: Politici by mali dodržiavať elementárne zásady. Predseda vlády nemôže v deň, keď sa dávajú ocenenia Rómom, povedať, že Rómovia sú paraziti. Politici by mali odstraňovať bariéry a budovať súdržnosť. Súdržnosť je zárukou úspechu, prosperity a ďalšieho rozvoja. Vždy spozorniem, keď je politik v úzkych a začne spoločnosť deliť na „my a oni“. To je opakom súdržnosti. Čím viac rozdeľuje, tým viac je v úzkych a ťahá spoločnosť dole.

MICHAL HAVRAN: Moderný štát neútočí na vlastných občanov, nedelí ich, nepolarizuje ciele krajiny.

JANA PLICHTOVÁ: Moderné spoločnosti sú veľmi pluralitné a rôzne skupiny občanov majú odlišné záujmy. Liberálna demokracia sa hrdí tým, že je schopná rešpektovať záujmy a každému poskytnúť možnosť realizácie. Budovať súdržnú spoločnosť v spoločnosti s modernou a hlavne trhovou ekonomikou je v podstate romantický koncept spravovania. Vláda musí vytvoriť seriózne právny systém, ktorý by garantoval, že je možné sa dovoliť spravodlivosti v zmysle dohodnutých pravidiel. Viac urobiť nemôžeme, ale ak by sa nám to podarilo, predišli by sme mnohých lapsusom, ktoré demokracii nepomáhajú.

MICHAL VAŠEČKA: Logika nástrojov verejnej politiky je jednoduchá. Buď ovplyvňujete správanie – trestáte a odmeňujete, alebo ovplyvňujete prístup, čiže sa snažíte ovplyvniť hodnoty ľudí, procesy a ciele pôsobiť na prostredie. Problémom posledných tridsiatich rokov spravovania štátu je, že sme boli orientovaní na správanie ľudí. Trestali sme a odmeňovali, ale menej sme reformovali procesy cez prístup a hodnoty.

Zamrzli sme vo weberovskom⁵ starom, technokratickom a byrokratickom modeli, ako riadiť spoločnosť. Ale začiatkom deväťdesiatych rokov prišiel „new public management a modern governance“, teda moderné, na inklúziu budované spravovanie, tak ako ho presadzuje Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti. Žiaľ, stále máme nutkanie vracieť sa do starého byrokratického weberovského modelu, lebo on fungoval, ale problémom je, že fungoval v úplne inom prostredí a v úplne iných časoch.

MARTIN GIERTL: Ako meniť hodnotové nastavenia s tými, ktorí robia politiku? To je výzva pre celú spoločnosť, ale vo svojej podstate to nie je zložité. Musíme vytvoriť priestor na širokú spoločenskú diskusiu, v ktorej bude mať verejnosť a občianska spoločnosť svoje miesto. Nie som pesimistický k budúcnosti Slovenska, je to dobrá krajina, ktorá je len opakovane zle riadená a nevyužíva potenciál, ktorý má.

⁵ Max Weber (1864 - 1920) bol nemecký sociológ, ekonóm a politik. Medzi jeho kľúčové diela patrí „Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus“ z roku 1904 (slovensky „Protestantská etika a duch kapitalizmu“) a nedokončené „Wirtschaft und Gesellschaft“ vydané posmrtné roku 1925 (slovensky „Ekonomika a spoločnosť“), v ktorej navrhuje byrokratický model ako jediný správny a racionálny spôsob riadenia spoločnosti. Základné princípy byrokratického modelu spravovania sú: chod a prevádzka inštitúcií je založená na pravidlách, kompetencie úradníkov sú jasne a pevne stanovené, organizačná štruktúra a rozhodovanie sú založené na princípe hierarchie, zamestnanci sú odborne preškolení v pravidlách a procesoch, administratívne pracovníci sú oddelení od vlastníctva, rozhodnutia a pravidlá sú vždy uchovávané v písomnej forme).

Zhovárať sa Michal Havran.

Realizované 6. augusta 2020 vo Vodárenskom múzeu v Bratislave v rámci cyklu panelových diskusií **Choreografie zmeny: V ozvenách reality alebo kam kráčaš Slovensko?**, ktoré zastrelil Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti. Podujatie sa konalo v rámci v rámci záverečnej konferencie s názvom NP PARTI – AFTER PARTI, realizovanej v rámci projektu Podpora partnerstva a dialógu v oblasti participatívnej tvorby verejných politik.

CHOREOGRAFIE ZMENY

Byt' slušným
človekom
celý život
je hrdinstvo

O monológu, kvalite dialógu alebo prečo sa darí rasizmu, extrémizmu a nacionalizmu sme sa rozprávali s Fedorom Gálom – prognostikom, sociológom, vydavateľom, politikom, tribunom Nežnej revolúcie, dokumentaristom, spisovateľom, ale hlavne autorom knižky Cez ploty, ktorá bola dôvodom nášho stretnutia i rozhovoru. Rozhovor o o urazených a ponížených, o elitách, erózii hodnôt, duchu doby, národe, krvi, zodpovednosti a vyrovnanom účte, viedli Norbert Lacko a Barbara Gindlová.

O MATEJOVI, PÚTNIKOV MEDZI PLOTMI, DIALÓGU A MENTORSTVE

NORBERT LACKO: Dôvodom, prečo sme sa stretli, je Fedorova knižka s názvom Cez ploty. Nejde len o knihu, ale aj o krok, ktorý nie je len „cez ploty“, ale istým spôsobom aj „cez čiaru“. Minimálne podľa reakcií mnohých československých intelektuálov na tvoju knihu a na rozhodnutie komunikovať s národným socialistom Matejom. Aký si mal dôvod urobiť tento zvláštny krok, ktorý rozbíja tabu a nahľadáva dogmu, že s fašistami a s istým typom extrémistov sa nevyjednáva, nekomunikuje, nerozpráva?

FEDOR GÁL: Kniha nie je gestom, ani zvláštnym krokom či revolúciou v mojom živote. Komunikáciu považujem za niečo úplne normálne. Osobne nemám rád klišé, že žijeme v bublinách. Ale žijeme. Žijeme v bublinách a zo svojich bublín vychádzame iba za zvláštnych okolností alebo keď sa vyberieme na dovolenku.

Pre mňa je dialóg jedinou cestou, ako rozpoznať spoločenské problémy v ich celistvosti. A keď hovorím, že v ich celistvosti, tak mám na mysli rôzne optiky. Žijeme tu, spolu, ľudia, ktorí majú rôzne viery alebo sú neveriaci, vyznávajú rôzne politické ideológie alebo žiadne, majú rôzne životné príbehy a kariéry. Ak by som sa mal prestať s ľuďmi rozprávať, viesť s nimi dialóg, tak čo viem o živote? Takmer nič. Čo ma trápi, je, že monológ je omnoho bežnejší ako dialóg, že ľudia najradšej počúvajú sami seba. Najradšej hlásajú svoje vlastné pravdy, presadzujú svoju optiku, ako vidia svet a keď do toho vstúpi iný názor a iná pravda, tak vzniká spor a konflikt.

BARBARA GINDLOVÁ: V knižke som našla pekný citát: „Svet budúcnosti, zdá sa mi, bude patriť pútnikom medzi plotmi, hranicami, bariérami, medzi nami a nimi, teda to povestné my a oni, a nemusia to byť rovno fyzické potulky týmto svetom. Niekedy stačí rozhovor, dialóg, komunikácia z očí do očí. Je to poučné. Nehovoriac o tom, že dať niekomu facku za stolom býva väčší problém, než strieľať na diaľku.“ Mne sa veľmi páči práve tá téza pútnikov, presunov do tých iných realít, do iných príbehov a životov. Knižka Cez ploty je jedným z nich. Ako si Mateja našiel?

FEDOR GÁL: Matej si našiel mňa. Jedného krásneho dňa mi prišiel e-mail. Veľmi krutý, surový, hulvátsky e-mail, ale rozosmialo ma jeho finále, post scriptum, kde mi Matej napísal, či by som nebol taký láskavý a nezašiel do pivnice, kde majú Židia ukryté svoje poklady a nevybral nejaké peniaze a nezaplatil mu štúdium, na ktoré on nemá. Zdalo sa mi, že ten chalan je súčasne drzý a zároveň zvedavý.

Chcelo sa mi odpovedať. Dnes je to už desať rokov! Desať rokov permanentnej výmeny e-mailov. Desať rokov konfrontácie názorov a nakoniec aj stretnutí. Matej prišiel na tri mesiace do Prahy. Chodievali sme spolu do krčmy. Raz podľa jeho výberu, raz podľa môjho. Debatovali sme veľmi intenzívne a posledný rozhovor sme cez e-mail viedli včera v noci. Dialóg knihou neskončil. Pokračuje ďalej a je to skvelé.

NORBERT LACKO: Vráťme sa ku knihe a k forme dialógu. Bol prvotný zámer dialógu pedagogický? Pristupoval si k Matejovi i k forme dialógu z pedagogickej a mentorskej stránky?

FEDOR GÁL: Tento pocit si mal? Pretože to nie je pravda. Bude to znieť hlúpo, lebo niekedy ma ľudia považujú za takého, ako sa mi to nepáči, ale ja zo srdca nemám rád kázne. Zo srdca nemám rád ľudí, ktorí mentorujú. Ľudí, ktorí predstúpia pred verejnosť a hlásajú pravdy. Pretože si myslím, že tých právd je veľa. Mentorovanie nikam nevedie. Kazateľstvo mi ide totálne na nervy. Chcel som vedieť, čo znamená byť nacistom. Čo znamená priznávať sa k ideológii, ktorá mojich prarodičov, najbližších ľudí a rodičov hnala do plynových komôr, do vagónov, do transportov, do koncentrákov. Ja som sa v jednom takomto koncentráku narodil. Chcel som vedieť, čo majú tí ľudia v hlavách, v srdciach, čo ich motivuje, z čoho vychádzajú. To bola moja ambícia číslo jeden. Ale mal som ešte aj ambíciu číslo dva. Moja viera spočíva v tom, že dialóg pre mňa nie je samoúčelný.

Verím tomu, že ľudia, ktorí naozaj vedú dialóg, sú na jeho konci iní. Musím povedať, že po desiatich rokoch dialógu s Matejom sme obaja iní. Obaja iní. On je iný. Ja som iný. Ale ani náhodou si nechcem pripustiť, že on je iný, pretože hovoril so mnou. Sme iní, pretože sme spolu komunikovali, že sme sa spolu rozprávali ako rovnocenní partneri. Nebol som múdry dedo, čo mu káže. Rovnocenní partneri. V niektorých fázach nášho dialógu som mal pocit, že on hrá prím, pretože má neuveriteľné vedomosti, napríklad o II. svetovej vojne. Neuveriteľné!

Keď hovorím, že nás to vyplulo iných, tak súčasne musím povedať, že neviem, či to je len tým, o čom sme hovorili. Možno je to aj tým, že Matej mal vtedy devätnásť a dnes má o desať rokov viac. Medzitým bol gastarbeiterom v Londýne, gastarbeiterom v Holandsku a dnes žije v Bulharsku. Naučil sa tri jazyky, načítal veľa kníh. Ale aj to, čo človek v živote načíta, je iba malé promile z toho, čo je pre jeho život dôležité. Pre jeho život je dôležité to, čo skúsil. To, čo prežil. To, čo z toho prežitého reflektoval a nad čím premýšľal. A keď hovorím, že reflektoval a premýšľal, tak túto vlastnosť si na svojom partnerovi v dialógu cením najviac.

BARBARA GINDLOVÁ: Všetko sa začalo niekedy v roku 2008. Matej mal vtedy devätnásť rokov. Narodil sa v Košiciach. Bol sympatizantom Demokratickej strany, neskôr OKS. Čítal Domino fórum, potom časopis Týždeň, aby nakoniec uviazol v ideológii fašizmu a vyznávaní národného socializmu. Paradoxne, napriek jeho vyjadreniam a postojom, s ktorými nemusíme súhlasiť, nám nie je nesympatický. Je to chlapec, ktorého vďaka knihe vieme „pocítiť“, prečo hovorí to, čo hovorí, hlavne keď hovorí o krehkých pilieroch svojho života. A aj preto, že na pozadí výmeny je ambícia a snaha porozumieť „druhej strane“. Matej je zaujímavý spoluhráč. Knižka je mimoriadna pre vrstvu a rozmer intimity, ktoré v sebe má. Mimoriadna v odhaľovaní vašich temnejších a svetlejších stránok. V debate o tom, čo práve robíte, čím žijete, čo vám v živote chýba, čo vás bolí, čo plánujete. Mimoriadna vo vedomom formulovaní vzájomných priznaní o veciach, ktoré sú zdanlivo obyčajné a bežné, ale veľa o vás oboch prezradia.

FEDOR GÁL: Teraz určite zabudnem minimálne jednu dôležitú vec, ktorá mala byť súčasne odpoveďou aj na to, čo si hovorila. Skúsím to. Prvá vec – Matej sa na začiatku definoval ako nacistu, ako nacionálny socialista. Ale, je treba rozlišovať dva typy ľudí, ktorí sa hlásia k tejto ideológii a k akejkoľvek ideológii, ale k tejto obzvlášť. Ten prvý typ sú ľudia, ktorým chýba zakotvenie, istota, vnútorné presvedčenie a stávajú sa iba bojovníkmi o zástavu niekoho iného, ktorý ich prázdno vyplní a dá zmysel ich životu zvonka. Ideológiou, cieľmi, rituálmi, symbolmi, akciami...

Matej sa k svojej ideológii prepracoval od mladého nadšenca pravicovej politiky až k zrelému nacionálnemu socialistovi. Najväčší problém som mal s tým, aby som pochopil, čo takýto obrat v ľudskom živote dokáže spôsobiť. Ja netvrdím, že mám pravdu, ale prvá vec, ktorá je významná pre tento typ ľudí, je, že považujú „krv“ za univerzálne platidlo. Krv dávam schválne do úvodzoviek. Môže to byť konflikt, ťažký spor, ale hovorme tomu „krv“. Pretože to, za čo sa neplatí tým najdrahším a najcennejším, nemá hodnotu. V dejinách je práve „krv“ symbolom. Na rozdiel od Mateja si myslím, že byť slušným človekom celý život je hrdinstvo.

Byť slušným človekom celý život je hrdinstvo. Byť dobrým fotrom, dobrým dedom, dobrým kolegom, dobrým kamošom je hrdinstvo. Hrdinstvom, kde „krv netečie“.

Druhá vec – rozdiel medzi Matejom a mnou je v tom, že pre neho sa nacionalizmus rovná pôda a krv. O krvi sme hovorili. A teraz hovorme o tej „pôde“.

Ja nechápem, prečo si Matej myslí, že na pôde, ktorú on považuje za slovenskú, sme my Židia votrelci. Moji rodičia, prarodičia a praprarodičia dokonca túto pôdu obrábali. Keby Matej išiel trošku ďalej do histórie, zistil by, že tu nebolo po Slovákoch ani pary. Pôda a krv. Zem obývame my – ľudia. Akékoľvek delenie ľudí je zdrojom marazmu a konfliktov, hoci tieto konflikty prežívame každý deň.

Tretí rozdiel spočíva v tom, že Matej tvrdí, že človek, ktorý nevie čo je vlasť a národ, je deviant a niečo podstatné mu v živote chýba. Môj pohľad na vec je, že mojou vlasťou je duch doby, v ktorej žijem. Aj keby som stokrát chcel túto vlasť opustiť, tak to skrátka nedokážem.

Duch doby, v ktorej žijem, je mojou vlasťou. Národ je pre mňa kultúrny konštrukt, ktorého tmelom je reč, kultúra a tradícia.

Pred tristo, dvesto, stopäťdesiatimi rokmi, keby ste boli hrdí na to, že ste súčasťou slovenského národa, tak by na vás pozerali, že ste spadli z Mesiaca, lebo nič také neexistovalo. Národ je kultúrny konštrukt. Vymysleli si ho ľudia.

Každý národ je pestrý, heterogénny. Žijú v ňom hajzli a slušní ľudia. Zločinci a čestní. Mám byť pyšný na to, že som práve tu strávil štyridsaťpäť rokov svojho života? Ak by som ja mal byť hrdý na to, že zdieľam túto krajinu s ľuďmi ako je Robert Fico, kedysi Slotka alebo Vladimír Mečiar, tak necítim hrdosť. Keby sa ma niekto opýtal, kde sa chcem narodiť, tak pravdepodobne poviem, že v Kalifornii. Je tam nádherné počasie, výborné víno, ale nemal som na výber.

Som Slovákom. Aj napriek tomu, že už štvrtstoročie žijem v Čechách, som stále Slovákom. Zo všetkých troch jazykov, ktorými dokážem komunikovať, to najlepšie dokážem v slovenčine. Svoje prvé lásky, prvých kamošov som mal tu. Ten priestor, ktorý nosím v srdci a v hlave, je Bratislava, kde som vyrastal. To je moja národná príslušnosť, ale aby som z toho robil svätú vec, to by mi nenapadlo ani vo sne.

O URAZENÝCH A PONÍŽENÝCH

BARBARA GINDLOVÁ: Prečo u jednotlivcov, v celých rodinách, v rôznych komunitách a spoločenstvách či celých krajinách a svetadieloch mocnie príslušnosť ku krvi a k pôde? Prečo tento mentálny pohyb v refrénoch mocnejšieho vlastenectva, nacionalizmu a fašizmu ovládol Slovensko a Európu?

NORBERT LACKO: Budme konkrétnejší. Ty si sociológ, profesionál. Zaujíma ma tvoj pohľad sociológa na Mateja. Ako si sám pre seba interpretuješ Matejov obrat k princípom národnému socializmu, ideológii fašizmu a jeho inklinácii k „pôde a krvi“?

FEDOR GÁL: Budem málo hovoriť ako sociológ, ale odpoviem ti ako človek, ktorý je po sedemdesiatke a má masívnu životnú skúsenosť. Matej pochopil

jednu vec, ktorá je strašne dôležitá. Konkrétne, že žijeme vo svete, kde je strašne veľa ľudí, použijem Dostojevského pojem, „urazených a ponížených“. Urazených a ponížených! A z tohto backgroundu vyrastá istý typ revolty a taktiež časť voličov Mariána Kotlebu na Slovensku alebo Tomia Okamuru v Čechách.

Teraz nie je dôležité, aby sme povedali či právom alebo neprávom. Mnohí právom. Majú pocit, že sú lúzri. Majú pocit, že v spoločnosti, o ktorej my hovoríme, že je demokratická, prosperujúca, újinná, sú oni na vedľajšej koľaji. A tento pocit, že sú na vedľajšej koľaji, ich ženie k antisystémovým a neštandardným politickým ideológiám. Antiestablišmentové cítenie je pre ľudí Matejovho typu zásadné. Ten pocit vedie ich ruku, keď sa ocitnú pred urnou, ale ani náhodou ich všetkých nepovažujem za fašistov.

Druhá vec je, že to, čo my vnímame ako atmosféru v spoločnosti, do značnej miery odráža charakter elit. Keď hovorím o elitách, nemám na mysli iba top politikov. Ani zďaleka. Mám na mysli všetkých ľudí, ktorí majú z titulu svojho vzdelania, profesie alebo životnej dráhy právo prednášať, učiť, robiť kultúru, vedu, umenie, písať do novin a hovoriť v televízii. Títo ľudia artikulujú verejnú mienku. Keď sa dnes konfrontujeme s tým, že sme rozdelená spoločnosť, že sme spoločnosť v kríze, že sme svedkami erózie hodnôt, ktoré sú našimi koreňmi, tak by som povedal: za toto môžete vy, ktorí máte šancu, možnosť a poslanie, aby ste formovali verejnú mienku.

Povedal som dve veci: veľa ľudí má pocit, že sú ponížení a urazení. Množstvo ľudí sa nechá viesť, manipulovať a obľnúť elitami. Ale potom je ešte jedna vec, tretia a posledná. To zvieracie v nás. Základné zvieracie inštinkty sú kmeňové inštinkty. Aby kmeň prežil, potreboval v podstate dve základné veci. Obživu na dosah ruky a alfa samca. Potreboval lídra, ktorý im poskytuje pocit istoty. Úzkosť a strach sú prirodzené ľudské inštinkty. Kmeň potreboval zdieľanie istých hodnôt, istého teritória, istého spôsobu života, aby sa nerozsypal pri prvom probléme, pri prvom strete s iným prostredím.

Čiže, ak dnes mnohí naši spoluobčania prejavujú averziu a averzné správanie voči inakosti, lásku a gravitáciu k alfa samcom, sú za tým prirodzené ľudské inštinkty. Úzkosť a strach. Aby som nešiel hlboko do histórie, Vladimír Mečiar bol alfa samec ako vyšitý. A rozdávať si to so základnými ľudskými pudmi je nesmierne ťažké. Jediné, v čo môžeme dúfať, je kultúrna evolúcia. Človek sa vznikom kultúry a kultúrnou evolúciou začal oddeľovať od svojho živočíšneho základu.

Keby som mal byť optimistom, tak poviem, že kráčame po špirále hore. Keby som mal byť realistom, tak poviem, že sme práve dokráčali k vrcholu a už nás nečaká nič iné, iba stagnácia a pád.

Keby som mal byť optimistom, tak poviem, že kráčajme po špirále hore. Keby som mal byť realista, tak poviem, že sme práve dokráčali k vrcholu a už nás nečaká nič iné, iba stagnácia a pád. Pád nie je žiadnou katastrofou. Nikdy v dejinách sa nestalo, aby civilizácia, ktorá po svojom vzostupe zanikla, nezanechala po sebe nejaké stopy. Antika, Rím skrátka zanechali stopy. A keby sme stopy po sebe nezanechali, tak sa nič nedeje, lebo príroda bude žiť aj bez ľudí.

BARBARA GINDLOVÁ: Otvárame obrovskú tému.

FEDOR GÁL: Asi inú, ako ste chceli počuť.

O ELITÁCH, ERÓZII HODNÔT, PRIMÁRNEJ ZODPOVEDNOSTI A VYROVNANOM ÚČTE

BARBARA GINDLOVÁ: V poriadku, ale vráťme sa k téme ponížených, urazených a vykorenených. K téme ľudí bez hlasu. Ľudí, ktorí sa v tomto časopriestore cítia stratení a bez možnosti mať reálny dosah na to, či ich život bude lepší alebo horší. Sám Matej ti kladie tú istú otázku, keď hovorí: „A čo s ľuďmi, ktorí sa nevedia vyrovnáť so spoločenskými zmenami? Tak čo, je to ich problém, že sa s tým nedokážu vyrovnáť?“ Do akej miery je to úloha elít? Tých elít, ktoré sú dnes v kríze a len sa tvária, predstierajú a deklarujú, že reprezentujú hlas občana, ľudí, obvyčajného človeka, ale o jeho reálnych strachoch, úzkostiach a bolestiach, ale aj malých radoostiach či drobnom šťastí nevedia nič. Elity nezaujímajú príbehy a životy, ktoré sa odohrávajú niekde na periférii spoločenského záujmu, niekde na východe Slovenska v dedinke, o ktorej ani nevedia, že existuje. Čo s tým?

FEDOR GÁL: Je ti jasné, že pomaly kráčajme ku kandidatúre na Nobelovu cenu. Keby som to vedel, tak je to v pohode.

BARBARA GINDLOVÁ: Čo sa dá reálne urobiť, aby elity zaujímal hlas ponížených, urazených a vykorenených?

FEDOR GÁL: Tak po prvé: nespoliehať sa na niekoho iného. Môžeme ukazovať prstom na elity, pretože im bola do rúk zverená obrovská zodpovednosť, ale môžem ukázať prstom aj na teba, aj na teba, pretože vám bola zverená obrovská zodpovednosť za vlastné životy, za životy vašich rodín, za životy vašich detí a vnúčat a to je primárna zodpovednosť. Primárna! Ja dokonca tvrdím, že človek, ktorý nezvládol túto elementárnu zodpovednosť voči svojej rodine, voči svojim deťom a najbližším, nemá čo v špičkovej politike hľadať. Nemá!

Politická dráha alebo dráha obecných celebrití priťahuje práve ľudí, ktorí nemajú vyrovnaný účet sami so sebou. Toto som povedal, môžeme ísť ďalej.

Politická dráha alebo dráha obecných celebrití priťahuje ľudí, ktorí nemajú vyrovnaný účet sami so sebou.

O OBČIANSKEJ SPOLOČNOSTI A PROFESIONÁLNYCH OBČANOCH

BARBARA GINDLOVÁ: A čo občianska spoločnosť? Má záujem o hlas ponížených, urazených a vykorenených?

FEDOR GÁL: Zo záhadných dôvodov si občiansku spoločnosť spájame s nevládnymi alebo neziskovými organizáciami. To je iba fragment občianskej spoločnosti. Iba desať percent týchto inštitúcií žije z prostriedkov, ktoré im dáva štát alebo Európska únia. Desať percent. Oni síce navonok v televízii, v rádiu, v novinách vyzerajú, ako keby boli hovorcami občianskej spoločnosti, ale stále je to desať percent. Desať percent!

Úplne zásadný zmysel pre existenciu občianskej spoločnosti má, a teraz do bude znieť ako strašná fráza a strašné kliše, občan. Ty. Ja. Aktívny občan. Človek, ktorému nie je jedno, čo sa deje na jeho ulici, v jeho bezprostrednom okolí, v jeho meste a urobí niečo pre ľudí, ktorí to potrebujú, sú na to odkázaní, bez toho, aby musel nosiť na prsiach menovku, že je z takej alebo onakej nadácie. Navyše, existuje niečo, čo mi ide dosť na nervy, ale nedá sa s tým nič robiť. Vznikla skupina ľudí, ktorých by som nazval profesionálnymi občanmi. Profesionálni občania sú ľudia, ktorí pracujú pre takzvaný občiansky sektor, ale nepracovali by, keby nemali prostriedky na existenciu svojich nadácií a platenie svojich pracovníkov, svojich kancelárií a svojich telefónov. Mnohí sú neuveriteľne užitoční, ale niekedy zháňanie prostriedkov na vlastnú réžiu spotrebuje väčšinu ich energie a času. Tento typ profesionálneho občianstva škodí tomu, čo si ja predstavujem pod občianskou spoločnosťou.

Občianska spoločnosť je predovšetkým o aktívnych občanoch, ktorí niečo spravia bez ohľadu na to, či to je zdroj ich obživy, či ich niekto pochváli alebo im dá vyznamenanie. Chopia sa veci a problému, pretože cítia a vedia, že to je potrebné. Občianska spoločnosť stojí na občanoch a až potom na inštitúciách občianskej spoločnosti.

To, čo nám chýba, je normálny občan, ktorý cíti potrebu pomáhať aj bez toho, aby za to dostal nejaké ocenenie a peniaze. A ešte je tu vzťah medzi štátom a inštitúciami občianskej spoločnosti. Využívanie i zneužívanie občianskej spoločnosti štátom a profesionalizácia občianskej spoločnosti predstavujú tenké

hranice, na ktoré treba stále myslieť. Poviem k tomu dve veci. Prvá – štát tieto inštitúcie využíva, často aj zneužíva. Necháva ich pôsobiť v oblastiach, ktoré vrchovate spadajú do jeho kompetencie! A keď sa im náhodou nedarí, tak ich začne štát ostrakizovať a dehonestovať. Ich dehonestácia a ostrakizácia niekedy nadobúda také absurdné rozmery, akých sme svedkami napríklad dnes v Maďarsku. Chudák Soros, v osemdesiatich ôsmich rokoch svojho života má možno problém s omnoho základnejšími vecami, ako myslieť na to, kto financuje iniciatívu Za slušné Slovensko.

O DEMOKRACII, DYNAMIKE ZMIEN A ŠPIRÁLE POPULIZMU

BARBARA GINDLOVÁ: Zaznieva, že demokracia je to najlepšie, čo máme, ale zlyháva. Hovoríme o reprezentatívnej demokracii, ktorá si volí svojich predstaviteľov a posúva ich v hierarchii štruktúr moci vyššie. Ale rovnako to funguje aj v občianskom sektore. Profesionalizácia občianskej spoločnosti a jej inštitucionalizácia smeruje k tomu, že časť občanov, časť tém, časť problémov sa zastreší občianskym združením či nadáciou. Združenie sa po určitom čase zapojí do ešte väčšej siete občianskych združení, ktoré riešia rovnakú alebo podobnú tému. Hľadajú sa spoločné menovatele, dochádza k redefinícii problémov a riešení v prospech väčšieho celku, silnejšieho a legitímnejšieho hlasu. Vzniká nový inštitút reprezentatívnosti, ktorý vstupuje do hry a „reprezentuje“ hlas občanov. Žiaľ, rovnako sa stáva, že hlas, ktorý má zo strany politikov alebo zo strany zástupcov inštitúcií občianskej spoločnosti zastupovať občana, na konci dňa nezodpovedá hlasu reality a potrebám obyčajných ľudí. Prečo?

FEDOR GÁL: Jasné, viem kam smeruješ. Základná ilúzia mnohých ľudí spočíva v tom, že si myslia, že demokracia je stav spoločnosti. To je blbosť. Demokracia je cesta. Koniec je v nedohľadne a cesta je hrozne komplikovaná. Má množstvo zákrut a slepých uličiek. My sme na ceste. My sme demokratická spoločnosť, ktorá je v procese evolúcie, teda na ceste.

Základná ilúzia mnohých ľudí spočíva v tom, že si myslia, že demokracia je stav spoločnosti. To je blbosť. Demokracia je cesta. Koniec je v nedohľadne a cesta je hrozne komplikovaná.

Napamäti treba mať neustále dve veci. Konflikty, ktoré prežívame, ktorých sa aktívne zúčastňujeme, ktoré vnímame okolo seba, aj keď sa ich aktívne nezúčastňujeme, sú organickou súčasťou spoločenského vývoja a dynamiky. Bezkonfliktná spoločnosť je buď mŕtva alebo totalitná. Ešte v tých prvých novembrových dialógoch som povedal: „Oblúbte si problémy“. Naštval som

asi sedemdesiatosem percent divákov televízie. Samozrejme som nemyslel na rakovinu alebo rozvod, ale na spoločenské problémy. Tie sú skrátka výzva. Veľká výzva!

Druhá vec, ktorú odhalila cesta demokratického vývoja, je, že existujú ľudia, a nie je ich málo, ktorí potrebujú, aby ich niekto riadil zvonka. Zvonka. Ukazoval im cestu. A toto je hnojisko, na ktorom sa veľmi darí populistickým lídrom. Oni zneužívajú a využívajú problémy, s ktorými sa stretávame na ceste a na to, aby hovorili: „Táto demokracia nestojí za nič, tento typ zastupiteľskej demokracie nestojí za nič, tento režim, ktorý vás doviedol k tomuto, k tomuto a k tomuto problému, nestojí za nič.“ Je pre nich symptomatické, že pri tom používajú argumentáciu problémami, ktoré sú vymyslené ad hoc. Vyhrať voľby na Slovensku, v Maďarsku, v Čechách alebo v Poľsku s témou migračnej krízy je hračka. Nikoho už nezaujíma, že migrantov by ste na Slovensku spočítali na dvoch rukách. Dvanásť, osemnásť udelených azylov? Dostávame sa k tomu, že ľudia sú náchylní týmto populistickým rečiam podľahnúť a uveriť.

NORBERT LACKO: Pomer ľudí, ktorí potrebujú byť riadení a pomer ľudí, ktorí sa cítia byť ponížení a urazení narastá. Na Slovensku žijú početné skupiny ľudí, ktoré sú na tom zle, cítia sa udupaní, žijú bez nádeje a bez budúcnosti. Téma nepriateľov – migrantov, Rómov, homosexuálov, cudzincov – je nesmierne živnou pôdou aj preto, lebo nie sú vypočutí. Nemajú hlas. A ešte v nich niekto živí pocit, že na ich úkor je zvyhodňovaná nejaká iná skupina. To je jeden z dôvodov, prečo sú tieto typy populistických politikov a politických stratégií veľmi úspešné...

FEDOR GÁL: Všetci vieme, že keď niekto nevie vyžiť z toho, čo dostáva, a vynakladá značnú energiu na to, aby uživil svoju rodinu a seba, tak sa cíti ponížený právom. Ale urazení a ponížení neprávom sú tiež masívna časť populácie. Pozrieš naľavo a vidíš, že on má mercedes. Pozrieš napravo a vidíš, že on zarába 60 000 korún mesačne. Zlostí ťa to. Porovnávanie a komparácia. Závist je veľmi efektívna ľudská emócia.

O LIMITOCH A SLEPÝCH ULIČKÁCH DIALÓGU

NORBERT LACKO: Hovoríme o dialógu. Dialóg bol vždy v genetickom kóde Novembra 89. Aj v našom rozhovore sa objavuje ako alternatíva voči mentorstvu, predsudkom či arogantnej politickej reprezentácii atď. Ale vždy, keď sme sa rozprávali o dialógu, išlo o dialóg medzi nami a mocou, medzi nami a establishmentom, medzi nami a inštitúciami. Mnohí sa cítíme sklamaní, lebo dialóg prestal fungovať alebo nefunguje tak, ako by sme chceli. Ale súčasne sa otvára úplne nová téma – dialóg s „urazenými a poníženými“.

FEDOR GÁL: Bude to znieť hlúpo, čo poviem, ale je to moja viera. Moja viera je, že tento typ dialógu „cez ploty“, je jednoducho cesta z marazmu, cesta z mnohých problémov. Ale od tej doby, čo som publikoval knihu rozhovorov s Matejom, som zachytil strašne veľa negatívnych reakcií. Nie z druhej strany plota, ale od svojich najbližších ľudí. Naozaj najbližších.

BARBARA GINDLOVÁ: Daj príklad.

FEDOR GÁL: Mišo Kaščák je môj kamoš, Peter Zajac je môj kamoš, ale keď som začal viesť dialóg s Matejom, tak mi povedali, že som sa zbláznil. S fašistami sa proste nehovorí. To je moja skúsenosť číslo jeden. Skúsenosť číslo dva je, že keď sa už schyľovalo k vydaniu slovenskej verzie knihy, tak som poprosil Mateja, aby sa porozprával s kamarátmi na svojej strane plota. Povedali mu, že so Židákmi sa nehovorí.

Bariéry, ploty, drôty, ktoré prekonávajú ľudia so záujmom o dialóg, sú skrátka nabité elektrickým prúdom. Ale, ak to má byť dôvodom, aby som rezignoval na dialóg, tak potom sme odsúdení k večnému konfliktu. S kým je podľa teba dialóg najťažší? Čo myslíš, s kým?

BARBARA GINDLOVÁ: Sami so sebou?

FEDOR GÁL: Nie. S najbližšími. S najbližšími! Najťažší dialóg mám skutočne s manželkou a svojimi vlastnými deťmi. Niekedy mám pocit, že v porovnaní s tým, čo absolvujem doma, je rozhovor s Matejom ako lízať med. To, čomu hovoríme dialóg, nie je iba to, čo si na seba pokrikujeme a rozprávame cez ploty, ale je to súčasť našej bežnej, každodennej schopnosti žiť.

BARBARA GINDLOVÁ: Vlastnosti dialógu, jeho intenzita a príchuť súvisí s tým, aký príbeh človek žije. Sú ľudia, ktorí žijú príbehy, v ktorých už nemajú chuť ani čas viesť dialóg. Sú rezignovaní a skeptickí. Nevidia dôvod pozrieť sa cez plot, nieto ešte spoza plota viesť dialóg. Radšej si stvorí realitu, ktorá za tým plotom je a zo „suseda“, v refréne populistickej rétoriky politikov, vyrobí potenciálneho nepriateľa. Hovorím hlavne o tých ľuďoch, ktorí sa môžu cítiť stratení, unavení a ponížení...

FEDOR GÁL: Majú toho plné zuby.

BARBARA GINDLOVÁ: Majú toho plné zuby?

FEDOR GÁL: Majú toho plné zuby! Vo chvíli, keď je ohrozený môj život, moja dôstojnosť a životy mojich blízkych, tak končí dialóg. Zatínam päsť a idem do toho. Idem do boja.

NORBERT LACKO: Kedy a kde podľa teba končí dialóg?

FEDOR GÁL: Doteraz sme hovorili o dialógu ako o nejakej méte. Úprimne si treba povedať, že existujú limity, za ktorými dialóg neexistuje. Limity! Keď Židov hádzali do vagónov a posielali do Osvienčimu, tak aký dialóg? Aký dialóg!? Kto sa pýtal!? Tí ľudia z transportov možno chceli niekomu povedať, že ja som dobrý občan, ale kto im dal šancu?

Vymenujem tri-štyri limity, kde dialóg končí a nie je možný. Fanatici sú ľudia, s ktorými dialóg možný nie je. Sú absolútne presvedčení o tom, že na tomto svete existuje jedna jediná pravda a to je tá ich. Mám v obrovskej úcte náboženstvá, ako aj politické presvedčenie, ale som osobne presvedčený, že fanatici sa grupujú z ľudí veriacich. Ale ľudia, ktorí sú presvedčení o svojej pravde, či už náboženskej alebo ideologickej a v mene svojej pravdy, presvedčenia alebo svojich záujmov – hmotných, obyčajných, mocenských – sú schopní použiť násilie, sú za hranicami možností dialógu. Demarkačná línia vedie tam, kde sa z náboženskej alebo politickej viery stáva zbraň.

A ešte jedna dôležitá vec. Existuje duševné rozpoloženie, ktoré niektorých ľudí diskvalifikuje z dialógu i z politiky. Som presvedčený o tom, že keby som chcel byť bagrista v Bratislave, tak najskôr musím ísť k doktorovi, aby ma vyšetril a až potom mi personálne oddelenie potvrdí, že u nich môžem pracovať. Politici nemusia ísť k psychológovi ani k psychiatrovi, aby definovali svoju spôsobilosť slúžiť národu, vlasti alebo krajine. Nechodia. A je medzi nimi narušených ľudí, koľko len chceš.

Keď som vyslovil nahlas, že tieto duševné rozpoloženia, hovorme tomu psychopatia a sociopatia, by mali týchto ľudí vylúčiť, pretože už nie sú schopní rovnocenne viesť dialóg, tak mi napísala jedna dievčina, ktorá trpí bipolárnou poruchou. Stretli sme sa v Prahe, mal som s ňou intenzívny rozhovor a pochopil som, že som zaťal mimo svoje ihrisko. Ak má niekto bipolárnu poruchu, nie je to diskvalifikačný znak. Tak, ako nie je mojím diskvalifikačným znakom, že mám takýto nos. Proste, záleží na úplne iných veciach.

A ešte je tu jedna bariéra, keď sa dialóg zmení na marketingovú hru. Odmietol som diskusiu, na ktorú ma nedávno pozývali v Prahe. Chceli mi „dať za stôl“ takých ľudí, ako je Prchal, ktorý robil verejnú kampaň pre Babiša, alebo Ovčáčka, ktorý robí hovorcu Miloša Zemana. Hovorím to úprimne a na záznam, že ho považujem za škodcu českej politiky a zlého prezidenta. Ale prečo som odmietol? Ľudia, ktorí sú presvedčení o tom, že „number one“ v ich živote je osobný profit a osobná kariéra, s vami dialóg nikdy nepovedú, hoci sú duševne zdraví, nie sú fašisti, nacisti ani komunisti. Oni považujú za hodnotu číslo jeden objem svojej vlastnej peňaženky a to, čo majú na tanieri. Keď je niekto marketingový mág, tak ma „dokope k smrti“ v priamom prenose za pätnásť minút. Prečo by som sa do toho púšťal? Náš dialóg by bola iba hra. A ja by som v tej hre určite prehral.

O AKTÍVNYCH OBČANOCH, GENERAČNEJ OBMENE, ILÚZIÁCH, OMYLOCH A ZODPOVEDNOSTI

BARBARA GINDLOVÁ: Nekorektný politický marketing je veľkým problémom doby, v ktorej momentálne žijeme, ale prevrátim list. V čom vidíš skutočnú silu občianskej spoločnosti? Z môjho pohľadu byť aktívnym občanom znamená meniť svet, v ktorom žijem, k lepšiemu. Je jedno, či na úrovni domu, v ktorom žijem, mojej ulice, mestskej štvrte, môjho mesta, regiónu, krajiny alebo sveta. Občianska spoločnosť sa na Slovensku hlási o slovo. Vidíme veľké vzopätie a energiu, ktorá momentálne komunikuje z námestí. Problémom je, že tá energia sa nemá o koho oprieť. Občianska spoločnosť nemá komu svoje požiadavky vložiť do rúk, pretože problémom slovenskej politiky v súčasnosti je, že tu nie je funkčná opozícia a reálna politická sila, ktorú by občianska spoločnosť mohla podporiť.

FEDOR GÁL: To je také jednoduché povedať, že tu nie je funkčná opozícia. Čo ty robíš pre to, aby tu bola? To, čo sa odohralo na Slovensku od marca 2018, je zázrak. Smutné je, že muselo dôjsť k dvojnásobnej vražde, aby občianske vzopätie eskalovalo. Stalo sa tak po druhýkrát v moderných dejinách Slovenska. Prvý bol november 1989.

BARBARA GINDLOVÁ: Ešte tu boli voľby do samosprávnych krajov, teda voľby na županov vyšších územných celkov.

FEDOR GÁL: To, čo sa od marca 2018 deje, nie je zázrak, ale séria zázrakov. Pripustíme, že napätie sa hromadilo. „Papiňák“ už bol prepchatý a tá hnusná vražda bola rozbuškou. Ale v deň, keď sa zhromaždili desaťtisíce ľudí na Námestí SNP, bolo sociológom, ktorí sa venujú sociológií sociálnych hnutí a sociálnych problémov, jasné, že životy veľkých sociálnych vzopätí majú svoju konštantnú krivku. Už v ten deň bolo jasné, že dôjde ku kulminácii, stagnácii a pádu. Kľúčová otázka, ktorá stojí pred slovenskými ľuďmi, znie: A čo teraz? Čo teraz? Bez vízie a bez plánu nebude nič. Ľudia by mali vidieť ďalej, ako k budúcemu piatku a budúcej demonštrácii. Moja otázka znie, či vidia ďalej a či vedia, čo chcú.

Teraz by sa mala nahromadená občianska energia a vzopätie rozpadnúť do troch prúdov. Jeden prúd je, že ľudia by mali vstúpiť do štandardnej politiky. Mali by vziať na seba politickú zodpovednosť za to, čo chcú. Druhý prúd je, že ľudia by mali zakladať ďalšie a ďalšie mimovládne, neziskové organizácie a občianske združenia, aby pomáhali svojim blízkym. Ale najpodstatnejšia vec je, aby čas vzopätia vygeneroval takzvaných aktívnych občanov. Nechcem byť politikom, nechcem byť pracovníkom nadácie alebo mimovládky, ale chcem byť aktívnym občanom. Ak by sa to podarilo, bola by to veľká vec! Najpodstatnejšia vec je, aby čas vzopätia vygeneroval takzvaných aktívnych

občanov. Nechcem byť politikom, nechcem byť pracovníkom nadácie alebo mimovládky, ale chcem byť aktívnym občanom. Ak by sa to podarilo, bola by to veľká vec!

Spomeniem ešte jeden aspekt, ktorý moji kamaráti rovnakého veku ako ja neradi počujú. Na Slovensku dochádza k zvláštnemu súbehu udalostí a súčasne generačnej obmene. Ale generačná obmena by mala mať istú gráciu. Nečakať, kým ma niekto pošle do kýbľa, ale odísť. Odísť tak, že to, čo viem, čo sa na mňa nalepilo, čomu verím a čo si myslím – teda akási životná múdrosť, bude predaná do rúk ďalších. Tu to máš a bež ďalej. Nevieš, či k tomu reálne dochádza. Ale keď sa to nestane, môže sa stať, že potenciál občianskeho vzopätia bude premrhaný. Premrhaný! Pretože „špilmachri“ sú pripravení.

My sme v Novembri 1989 urobili jednu zásadnú chybu. Nie my, ale ľudia ako ja. Mysleli sme si, že je vyhraté, a že keď sa zmenila ústava, bola škrtnutá vedúca úloha komunistckej strany, boli slobodné voľby – máme vyhraté a môžeme ísť, kam nás srdce ťahá. Robiť vedu, umenie, ktoré sme predtým robiť nemohli. Vykašľali sme sa na politiku, pretože bola pre nás „špinavá“. A keď sme sa na to vykašľali my, tak sa prihlásili iní, ktorí politiku chápali po svojom. Bože môj, blbosť! Blbosť! Politika je zodpovedná práca. Je to služba ľuďom.

BARBARA GINDLOVÁ: Mali sme diskusiu so starostami a ich záverečný odkaz bol obdobný: ak chcete, aby sa niečo zmenilo, musíte zobrať zodpovednosť na seba a vstúpiť do politiky. Odpoveď z pléna bola, že my do politiky ísť nechceme, nedôverujeme inštitúciám a neveríme politikom. Politika je špinavá hra, ktorá nás zomelie ako mlynček na mäso. Odpoveď zo strany starostov bola jednoznačná: treba to skúsiť. Zčať diskutovať, kontrolovať, konfrontovať, proste vstúpiť do verejného života. Ale mám ešte poslednú otázku – aké je tvoje pranie pre občiansku spoločnosť na Slovensku?

FEDOR GÁL: To, čo sa udialo za posledné mesiace, prekonallo všetky moje očakávania. Moje pranie je, aby to nebola epizóda. S heslom „Za slušné Slovensko“, to je ako s heslom Václava Havla, že „pravda a láska musí zvíťaziť nad ľžou a nenávisťou“. Sú to slogany.

Slovensko nikdy nebude slušné, ani pravda a láska nikdy nezvíťazia nad ľžou a nenávisťou, ale vzdať to je zločin. Vzdať to je zločin!

A toto je výborná bodka.

Rozhovor pripravili: Barbara Gindlová a Norbert Lacko.

Realizované 17. mája 2018 v Bratislave v rámci cyklu panelových diskusií **Choreografie zmeny: V ozvenách reality, alebo kam kráčaš Slovensko?**, ktoré zastrelil Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti.

experto

Pavol Celuch

regionálny politik, dlhoročný starosta obce Sveržov (od roku 1994), poslanec Prešovského samosprávneho kraja (PSK), od roku 2002 je člen Rady ZMOS (Združenie miest a obcí Slovenska). V roku 2017 sa stal prezidentom Dobrovoľnej požiarnej ochrany SR, kde predtým roky pôsobil. Stál aj pri založení prvej spoločnej úradovne, ktorá zahŕňala viac ako 80 obcí z okresu Bardejov a od roku 2001 spoločnú úradovňu viedol. Jeho prioritami pri rozvoji prešovského regiónu sú cestovný ruch a infraštruktúra, aktívne pôsobil v Komisii regionálneho rozvoja a cestovného ruchu PSK. Nadšený športovec, ktoré svoje športové snaženie komentuje slovami: *Keby som mal byť čestným kapitánom nášho futbalového tímu, bolo by to odo mňa nečestné.* Kedysi však bol výborným lyžiarom.

Laura Dittel

riaditeľka Karpatskej nadácie, ktorej poslaním je viesť ľudí a organizácie k zodpovednosti za seba, komunitu, región a budúcnosť najmä podporou aktívneho občianstva, vzdelávania a rozvojových programov v komunitách. Do roku 2019 pôsobila vo výkonnom výbore The Eastern Partnership Civil Society Forum – platforme, ktorá združuje organizácie občianskej spoločnosti v šiestich krajinách Východného Partnerstva a Európskej únie. Študovala na Fakulte verejnej správy Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, kde sa zamerala predovšetkým na regionálno-rozvojové témy a na spoločenskú zodpovednosť firiem v podmienkach východného Slovenska. V rokoch 2014 a 2015 získala ako jediná zo Slovenska Fulbrightove štipendium (Hubert Humphrey Fellowship), v rámci ktorého absolvovala rok na prestížnej Maxwell School for Citizenship and Public Affairs v Syrakúzach (USA, New York) so zameraním na riadenie mimovládnych organizácií, prácu medzinárodných mimovládnych organizácií a riešenie konfliktov. Je členkou Rady vlády pre mimovládne neziskové organizácie, bola a je súčasťou rôznych správnych a poradných rád a venuje sa aktívnemu občianstvu a mobilizácii ľudí k vyššej osobnej zodpovednosti za budúcnosť.

Elena Gallová Kriglerová

sociologička, procesná analytička, expertka v oblasti politiky marginalizovaných skupín v kontexte národného projektu ÚSV SR ROS Podpora partnerstva a dialógu v oblasti participatívnej tvorby verejných politík. V roku 2005 spoluzakladateľka Centra pre výskum etnicity a kultúry. Od roku 2012 v ňom pôsobí ako riaditeľka. Kultúrna integrácia menšín a migrantov, prístup detí z prostredia menšín k vzdelávaniu a interetnické vzťahy sú témami, ktorými sa zaoberá najčastejšie. V spolupráci s rôznymi samosprávami sa venuje aj téme integrácie migrantov na lokálnej úrovni a participácii menšín na tvorbe verejných politík. V minulosti realizovala viacero výskumných projektov zameraných na situáciu Rómov a migrantov na Slovensku. Je autorkou a spoluautorkou mnohých publikácií venovaných uvedeným témam, napr. Hlas menšín, Svidník – mesto pre všetkých či Metodika zapájania zraniteľných skupín a iných. S Alenou Holka Chudžíkovou pripravili publikáciu Nespojená krajina, ktorá je reflexiou pohybov, stagnácií a krokov späť a zároveň úvahou nad potrebnými zmenami, ktoré by nám pomohli fungovať ako jedno spoločenstvo, ako krajina, ktorá je tu pre všetkých.

Fedor Gál

slovenský politik, sociológ, prognostik a podnikateľ, žijúci v Česku. Narodil sa v koncentračnom tábore v Terezíne. Diaľkovo vyštudoval Chemickotechnologickú fakultu Slovenskej vysokej školy technickej. Je kandidátom sociologických vied, doktorom ekonomických vied a docentom sociológie na Univerzite Karlovej v Prahe. Pracoval ako robotník, zmenový majster a technolog v chemických fabrikách, neskôr ako vedec. Pred rokom 1989 pôsobil na Oddelení teórie a prognóz vedy pri Výpočtovom stredisku SAV. Bol členom redakčného kolektívu Bratislava nahlas (1987). Počas Nežnej revolúcie 1989 bol spoluzakladateľom Verejnosti proti násiliu, neskôr sa stal predsedom tohto hnutia a poradcom vlády. Po odchode z politiky sa presťahoval do Prahy, kde učil na univerzite a podnikal. V roku 1995 založil so synom v Prahe knižné vydavateľstvo G plus G. Pôsobil v mnohých nadáciách, medzi nimi v Nadácii Milana Šimečku. Nakrútil niekoľko dokumentárnych filmov a stál pri zrode Vrba – Wetzel Memorialu. Je autorom a spoluautorom mnohých kníh ako napríklad Spoločnosť vo svetle sociológie (1986), Svet vedy a poznávania (1988), Prognóza vedeckého vývoja (1990), Násilie (1994), Hodnoty pre budúcnosť (1996), 1 + 1 (2004) a Cesta do Indie (2005). Samostatne napísal tieto diela Možnosť a skutočnosť (1990), Z prvej ruky (1991), O inakosti (1998), Vízie a ilúzie (2000) a Ľudský údel (2004). Zaujímavým počínom je knižne spracovaný dialóg s mladým slovenským národným socialistom Matejom, ktorý bol vydaný pod názvom Cez ploty.

Martin Giertl

právník, splnomocnenec, Prešporák. Po absolvovaní technického (stavebného) vzdelania pracoval ako prevádzkar Mestského kultúrneho zariadenia a profesionálny hasič – záchranár v Československých aerolíniách. Následne po niekoľkých opakovaných pokusoch bol prijatý na denné štúdium práva na Právnickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, ktoré úspešne ukončil v roku 1993. Po ukončení štúdia nastúpil na Ministerstvo zahraničných vecí SR, odbor ľudských práv a v roku 1994 nastúpil na výkon civilnej služby do novovzniknutého Strediska pre ľudské práva. Po polroku sa stal zamestnancom Nadácie Charty 77, kde pôsobil ako právnik nepretržite 20 rokov. Absolvoval štipendijné pobyty v Montreale (CAN), Washingtone (USA) a na University of Oxford (UK). Zúčastnil sa prestížneho programu Vlády USA Building of Civil Society. Je spoludržiteľom ocenenia EU-US Civil Society Awards for Democracy. Ako právnik zastupoval jednotlivcov v konaniach voči orgánom verejnej správy a moci, ako aj poskytoval poradenstvo a pomoc aktívnym občanom a mimovládnym organizáciám. Od novembra 2014 je menovaným splnomocnencom vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti.

Barbara Gindlová

odborná garantka národného projektu ÚSV SR ROS Podpora partnerstva a dialógu v oblasti participatívnej tvorby verejných politík. Pôvodom divadelná teoretička, ktorá divadelné javisko vymenila za mapu Slovenska. Študovala divadelnú vedu na VŠMU a sociológiu na FFUK Bratislava, ktorej štúdium neukončila. Pokračovala medzinárodným štúdiom pohybového divadla a rezidenciou v Studiu Kaple pod vedením Ctibora Turbu. Viac ako osem rokov pracovala ako dramaturgička v Divadle Astorka-Korzo'90, Trnavskom divadle a nezávislých produkciách alternatívnej scény. Pôsobila ako projektový manažér v Slovenskej výtvarnej únii, kde spolupracovala na domácich i zahraničných výtvarných projektoch, výstavách a sympóziách. Od roku 2004 do roku 2012 pracovala pre Európsku kultúrnu spoločnosť a ďalšie mimovládne organizácie, v ktorých sa profesionálne venovala projektovému manažmentu. Namiesto divadelných hier a umeleckých projektov začala písať „divadelné hry“ pre obce, mestá a regióny Slovenska. V rokoch 2012 – 2014 pracovala pre Združenie miest a obcí Slovenska, kde bola poverená prípravou a realizáciou projektov z rôznych finančných zdrojov, ako aj riadením národného projektu, zameraného na budovanie kapacít v miestnej územnej samospráve. V roku 2017

ohlásila prestup do ekosystému štátnej správy, kde pre Ministerstvo vnútra SR a konkrétne Úrad splnomocnenca vlády SR pre rozvoj občianskej spoločnosti realizuje národný projekt zameraný na podporu zapájania verejnosti do tvorby verejných politík. Paralelne pôsobí ako nezávislá expertka, metodička a lektorka ďalšieho vzdelávania pre oblasť rozvoja komunit a regiónov. Je spoluzakladateľkou a predsedníčkou Združenia prvého mája. Má rada bedmintonové variácie na kurtoch, kulinárske expedície v kuchyni, fotografovanie, cestovateľské presuny do inej reality a návraty do rómskych osád v obciach Raslavice a Marhaň.

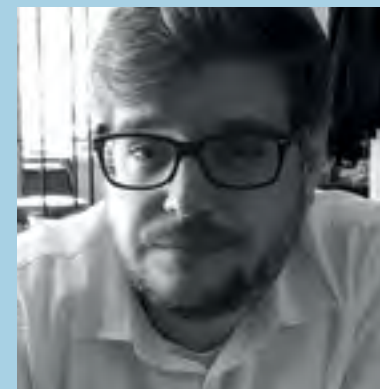
Michal Havran

teológ, publicista, prozaik a scenárista. Po štúdiu klasických jazykov a teológie na Filozofickej fakulte UK v Bratislave ukončil svoje teologické vzdelanie na Univerzite Marca Blocha v Štrasburgu, kde prežil jedenásť rokov. Je doktorandom na parížskej Ecole Pratique Des Hautes Etudes. Ako novinár spolupracoval s periodikami Pravda, Sme či Formát a s agentúrami Associated Press a TASR. Je zakladateľom a šéfredaktorom internetového portálu jetotak.sk. Vedeť vlastnú diskusnú reláciu na Rádiu Devín i Modrý salón, ktorý je projektom Slovenského národného divadla. Je držiteľom prestížnej novinárskej ceny. Samostatne knižne debutoval výberom z textov a esejí publikovaných v denníku SME Besnota (2015), roku 2017 vydal eseje Obesíme ťa a román Analfabet, ktorý sa dostal do finálovej desiatky literárnej ceny Anasoft litera 2017. Spolu s Marošom Hečkom knižne vydal roku 2013 román o mediálnej manipulácii Kandidát, ktorý bol úspešne sfilmovaný. Od roku 2014 moderuje reláciu Večera s Havranom na RTVS.

Roman Hofreiter

sociológ. Vedúci Katedry sociálnych štúdií a etnológie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Vyštudoval sociológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Vo svojej dizertačnej práci sa zaoberal sociálnymi súvislosťami rozvoja finančného trhu na Slovensku. Bol výskumníkom na projekte Slovenská spoločnosť v medzinárodnom komparatívnom výskume: pred a počas krízy. Spolupracoval na projekte Podpora účasti mládeže a sociálnej angažovanosti: Príležitosti a výzvy pre „konfliktných“ mladých ľudí v Európe. Hlavnou témou projektu bol návrat slovenských študentov zo zahraničných štúdií a analýza tendencií mladých ľudí ako prekonať prekážky na ceste k zmene a rekonštrukcii svojej krajiny.

Stanislav Horník

---

foto: Rastislav Očenáš

dlhoročný regionálny politik. V posledných komunálnych voľbách už tretíkrát za sebou získal ako primátor dôveru občanov mesta Hriňová, kde predtým pôsobil ako prednosta mestského úradu. V roku 2013 a 2017 bol zvolený za poslanca Zastupiteľstva Banskobystrického samosprávneho kraja za okres Detva. Roky pôsobil aj v slovenskom školstve, konkrétne ako učiteľ na základnej škole v Hriňovej. V rokoch 2013 – 2016 pôsobil aj ako člen Kongresu miestnych a regionálnych samospráv pri Rade Európy v Štrasburgu za SR. Ako člen Správnej rady OZ Podpoľanie, zakladajúci člen Koordinačnej rady Biosférickej rezervácie Poľana a člen predstavenstva Oblastnej organizácie cestovného ruchu Turistický Novohrad a Podpoľanie sa venuje zachovaniu a využitiu prírodných krás svojho regiónu pre rozvoj podnikania a tradičného obhospodarovania.

Libuše Jarcovjáková

česká fotografka a stredoškolská pedagogička. Vyučuje na Vyššej odbornej škole grafickej v Prahe. Asociácia profesionálnych fotografov Českej republiky jej v roku 2018 cenu udelila cenu Osobnosť českej fotografie za rok 2017. Na prelome rokov 2016 a 2017 vydala knihu Čierne roky a v roku 2019 knihu Evokatív (2020). Rovnomenný názov mala aj jej rozsiahla výstava na fotografickom festivale v Arles vo Francúzsku, ktorá bola zaradená medzi najlepšie fotografické výstavy roka. Jej knižky a výstavy sú intímnymi denníkmi jej vlastného nespútaného života, ako aj života menších v 70. a 80. rokoch, v krajine zviazanej komunizmom. Z čiernobielych fotografií Rómov, Vietnamcov, alebo pražských komunít homosexuálov dýcha každodennosť v obnaženej podobe. Rovnomenný názov mala aj jej rozsiahla výstava na fotografickom festivale v Arles vo Francúzsku (Rencontres d'Arles), ktorá bola zaradená v rebríčku Britského denníka Guardian za najlepšiu fotografickú výstavu roka 2019.

Daniel Klimovský

---

vedúci tímu analytikov zodpovedných za zber údajov z výstupov pilotných projektov národného projektu ÚSV SR ROS Podpora partnerstva a dialógu v oblasti participatívnej tvorby verejných politík. Docent na Katedre politológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Magisterské štúdium ukončil v odbore verejná správa v roku 2003 a začal pracovať

ako asistent na Katedre sociálnych vied Fakulty verejnej správy Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. V rámci doktorandského štúdia pôsobil dva roky na Universität Bayreuth v Nemecku. Doktorandské štúdium ukončil v roku 2009 v odbore teória politiky a začal pracovať ako odborný asistent na Katedre regionálneho rozvoja a manažmentu Ekonomickej fakulty Technickej univerzity v Košiciach. V období rokov 2013 – 2015 absolvoval výskumný „post-doc“ pobyt na Katedre politológie Filozofickej fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v Českej republike. Od roku 2014 odborný asistent na Ústav verejnej politiky Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave. Jeho výskumné a vzdelávacie aktivity sú zamerané na verejnú správu a politické fenomény spojené so subnárodnými úrovňami. Spolupracuje s rôznymi inštitúciami: Rada Európy, NISPAcee, Regional Studies Association, Social Watch, Nadácia otvorenej spoločnosti Slovensko, vláda SR, ZMOS atď.

Bruno Konečný

---

expert na komunálnu politiku, poradca primátora hlavného mesta Bratislava. Od apríla 2017 do januára 2019 pôsobil ako odborný konzultant, metodik a expert na participatívnu tvorbu verejných politík národného projektu ÚSV SR ROS Podpora partnerstva a dialógu v oblasti participatívnej tvorby verejných politík. Magisterské štúdium ukončil v odbore sociálna práca na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v roku 2003. V roku 2009 vyštudoval právo na Právnickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Nadobudnuté študijné vedomosti z oblasti sociálnej práce aplikoval v praxi na pozícii asistenta generálnej riaditeľky sekcie stratégie a koordinácie Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR (MPSVaR SR) ako hlavný štátny radca na MPSVaR SR venujúci sa rodinným dávkam pre migrujúcich pracovníkov. V roku 2009 pracoval ako asistent poslankyne Národnej rady Slovenskej republiky. Skúsenosti v oblasti komunálnej politiky získaval na pozícii špecialistu sekcie legislatívy v ZMOS, neskôr ako riaditeľ legislatívnej sekcie a člen externých konzultačných platforiem ZMOS-u: Výbor pre výskum, vzdelávanie a výchovu v oblasti ľudských práv a rozvojového vzdelávania, Riadiaci výbor pre migráciu a integráciu cudzincov, Komisia pre hodnotenie pracovných činností a iné. Autor a spoluautor publikácií, napr. Otvorená komunálna politika, Dáta o rodovej rovnosti v Slovenskej realite.

Zuzana Kumanová

---

etnografka a historička, zaoberajúca sa vo svojom výskume kultúrou a dejinami Rómov. Vyštudovala Filozofickú fakultu na Univerzite Komenského v Bratislave, dlhodobo pôsobila v neziskovom sektore, stála pri zrode občianskeho združenia In Minorita, ktoré dodnes vedie a ktoré sa venuje téme rómskeho holocaustu. Za posledné roky sa združeniu podarilo osadiť sedem pamätníkov pripomínajúcich rómske obeť druhej svetovej vojny. Pri príležitosti 26. výročia vzniku Slovenskej republiky ju prezident ocenil Pribinovým krížom I. triedy za mimoriadne zásluhy o sociálny rozvoj Slovenskej republiky v oblasti etnografie a histórie. V roku 2010 vstúpila do ekosystému štátnej správy a na expertnej úrovni spolupracovala s Úradom splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity, Úradom splnomocnenca pre národnostné menšiny, ako aj Úradom splnomocnenca pre podporu najmenej rozvinutých okresov.

Norbert Lacko

---

vysokoškolský pedagóg, teoretik kultúry a vizuálneho umenia, kurátor, propagátor kultúry v regiónoch, jaskyniar. Vyštudoval filozofiu a slovenský jazyk na Prešovskej univerzite, bol externým doktorandom na Vysokej škole výtvarných umení v Bratislave, kde obhájil dizertačnou prácou Pokantovské a pohegelovské estetiky v prvej polovici 20. storočia. Je autorom mnohých odborných recenzií knižných publikácií a výstav. Okrem kultúry a umenia sa centrom jeho záujmu stali nové trendy vo vzdelávaní v previazaní na rozvoj a podporu digitálnych zručností v miestnej územnej samospráve, kde pôsobil ako lektor a autor viacerých vzdelávacích programov, napr. Informačné systémy pre verejnú správu, Manažment riadeného dištančného e-learningového vzdelávania prostredníctvom internetu. Lektorský pôsobil aj vo Virtuálnej akadémii ďalšieho a celoživotného vzdelávania BSK pre verejnú správu a vo Virtuálnej akadémii ďalšieho a celoživotného vzdelávania Ministerstva kultúry SR. Jeho vzťah k podpore kultúry v regiónoch a k rozvoju regiónov dokumentuje realizácia cyklu výstav Rožňavské radiály, ako aj pozícia lektora v projekte Sunshine (Del Kham) zameraného na ďalšie vzdelávanie marginalizovaných rómskych komunit v regióne Sekčov – Topľa.

Vladimír Ledecký

štátny tajomník Ministerstva investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie (MIRRI SR), kde je jeho agendou riadenie investícií a regionálny rozvoj. Absolvoval Katedru sociálnych vied na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre. Úspešný regionálny politik, dlhoročný starosta obce Spišský Hrhov (1998 – 2020). Po opakovaných pobytoch v zahraničí a po úspechoch v privátnom sektore sa zamerával na komunálnu politiku a regionálny rozvoj. Počas jeho pôsobenia na poste starostu sa zdvojnásobil počet obyvateľov obce, obec má vlastnú koncepciu rozvoja, ktorá pokrýva celú škálu činností obce ako aj mikroregiónu a prevádzkuje jedinečný model obecného sociálneho podniku. Obec je na národnej i európskej úrovni považovaná za pozitívny príklad integrácie Rómov a regionálneho rozvoja. Získal mnohé ocenenia – Mimoriadnu cenu v súťaži Dedina roka, Starosta roka, Ocenenie svetovej banky za komplexné riešenie problému minorít, Cenu EÚ za rómsku inklúziu, Cenu European Enterprise Awards. Prostredníctvom spoločnosti AVLEON sa venoval tvorbe plánov sociálneho a hospodárskeho rozvoja pre obce Klčov, Domaňovce, Dravce, Doľany, Studenec, Hruštín, Zakamenné, Novotň a iné. Pripravil a realizoval projekt Model vzájomnej prepojenosti akčných skupín nezamestnaných na Spiši v oblasti cestovného ruchu (Phare), Model rozvoja a aktivácie ľudských zdrojov prostredníctvom systému aktívnej činnosti (Fond sociálneho rozvoja), EQUAL – Šanca odsúdeným a ďalšie. Bol expertom Splnomocnenca vlády SR pre najmenej rozvinuté okresy, bol expertom tímu na podporu najmenej rozvinutých okresov ich rozvojového potenciálu a zabezpečení (2016 – 2018).

Klára Orgovánová

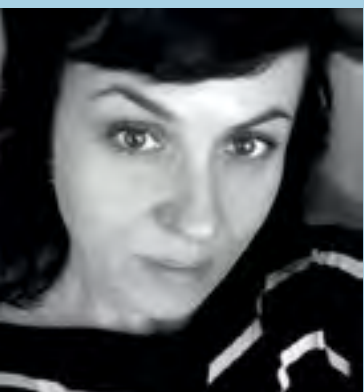
riaditeľka Rómskeho inštitútu, ktorého cieľom je podpora inkluzívnych aktivít najmä vo vzťahu k marginalizovaným rómskym komunitám. V rokoch 2001 – 2007 bola splnomocnenkyňou vlády SR pre rómske komunity. V roku 1991 založila Nadáciu pre rómske dieťa a v roku 1995 Nadáciu InfoRoma. V rokoch 1991 – 1993 pôsobila na Úrade vlády SR na Sekcii pre národnosti a ľudské práva ako poradkyňa pre národnosti a v rokoch 1993 – 2001 ako programová riaditeľka Nadácie otvorenej spoločnosti v Bratislave. Vyštudovala psychológiu a v rokoch 1983 – 1990 pôsobila ako atestovaná klinická psychologička v psychiatrickej liečebni v Prešove. Bola členkou Medzinárodného výboru pre práva menšín v Londýne, pôsobí v Rómskom poradnom výbore pri organizácii Projekt etnických vzťahov v Princetone a ako konzultantka pre viaceré medzinárodné organizácie.

Peter Paľa

ekonóm, riaditeľ Centra pre regionálny rozvoj okresu Bardejov, bývalý prednosta obce Raslavice, projektový manažér zodpovedný za prípravu a implementáciu projektov podporovaných zo štrukturálnych fondov. Predseda občianskeho združenia Sekčov – Topľa, ktorej cieľom je rozvoj regiónu. Miestna akčná skupina je členom Tematickej pracovnej skupiny (TPS) Leader/CLLD pre MAS v Prešovskom kraji, ktorú koordinuje Regionálna Anténa Národnej siete rozvoja vidieka SR. Projekty na podporu rozvoja regiónu boli zamerané na environmentálne témy, rozvoj infraštruktúry, rozvoj ľudských zdrojov, cezhraničnú spoluprácu, zachovávanie kultúrnych hodnôt či podporu regionálneho školstva.

Dagmar Plančárová

zástupkyňa verejnej správy – regionálnej samosprávy (na Košickom samosprávnom kraji), kde pôsobila na viacerých pozíciách: ako referentka pre neverejných poskytovateľov sociálnych služieb, ako vedúca referátu pre integráciu sociálne vylúčených komunít, kde koordinovala činnosť komunitných centier a partnerstiev, ako vedúca referátu európskych programov a europrojektov. Pôsobila aj na Ministerstve financií ako finančný manažér EÚ fondov – program SAPARD. Má zmysel pre tímovú prácu, ktorú pravidelne posilňuje v kolektívnych športoch ako sú bedminton a volejbal.

Jana Plichtová

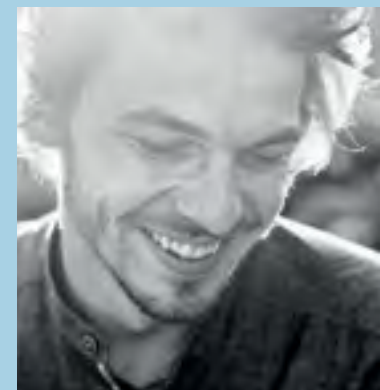

vedúca výskumu analytickej časti národného projektu ÚSV ROS Podpora partnerstva a dialógu v oblasti participatívnej tvorby verejných politík. Sociálna psychologička, profesorka na Fakulte ekonomických a sociálnych vied Univerzity Komenského v Bratislave. V 70. rokoch jej učaroval film a ona filmovým tvorcom. Prvý raz ju obsadil do filmu Sladké hry minulého leta podľa predlohy Guya de Maupassanta režisér Juraj Herz. Nasledovali ďalšie filmy a seriály (Petrolejové lampy, Straty a nálezy, Parta hic, Sesternica Beta). Hereckú kariéru ukončila v roku 1985 filmami Slané cukríky a Iná láska. V rokoch 1973 až 1990 pracovala v Ústave experimentálnej psychológie Slovenskej akadémie vied (SAV), v rokoch 1990 až 2015 pôsobila v Kabinete výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, v rokoch 1990 až 1992 bola jeho riaditeľkou. V rokoch 1992 až 1994 pracovala na Katedre psychológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity a v rokoch

1995 až 2017 na Katedre psychológie Filozofickej fakulty UK. Stážovala na Univerzite v Stirlingu, London School of Economics and Political Sciences, spolupracovala s Maďarskou akadémiou vied, s Maison des Sciences de l'homme v Paríži a s Masarykovou univerzitou. Jej kniha o alebo, alebo o sémantickej pamäti bola Najkrajšou knihou roka 1993. Od roku 2017 je pracovníčkou Ústavu aplikovanej psychológie Fakulty sociálnych a ekonomických vied UK, kde sa venuje kognitívnej psychológii, sociologickej sociálnej psychológii, kultúrnej psychológii, psychológii menšín, sociálnej neurovede, participácii a verejnej správe.

Ján Púček

spisovateľ, scenárista, občiansky a kultúrny aktivista. Vyštudoval dramaturgiu a scenáristiku na Filmovej a televíznej fakulte VŠMU v Bratislave (2013). Publikoval v Dotykoch, Romboide, Fragmente a v Slovenskom rozhlase. Ako scenárista a režisér sa podieľal na vzniku viacerých dokumentárnych, animovaných a hraných študentských filmov. Od roku 2013 je členom redakčnej rady a redaktorom literárnej a kultúrnej revue Fragment. Knižne debutoval zbierkou poviedok Kameň v kameni (2012), v ktorej dominuje téma rodinnej histórie. Na minulosť a historické dedičstvo sa zameriava aj kniha krátkych próz Okná do polí (2013) a román Uchom ihly (2015). Jeho ostatnou vydanou knihou je Med pamäti (2018). Okrem prozaickej tvorby sa venuje scenáristike, rozhlasovej a novinárskej publicistike. Pracuje ako redaktor a editor vydavateľstva Absynt. Aktívne sa podieľa na činnosti kultúrneho centra Diera do sveta v Lip-tovskom Mikuláši.

Michal Smetanka

hudobník, muzikológ, pedagóg. Je absolventom Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach Pedagogickej fakulty v Prešove, neskôr Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej Univerzity. Pracoval ako pedagóg v oblasti reedukácie, hudobný pedagóg a muzikoterapeut. Od roku 1997 aktívne pôsobí v oblasti neziskového sektoru v organizáciách venujúcich sa ľudovej kultúre, etnografii a rómskej problematike. Od roku 2000 pôsobí v treťom sektore profesionálne. Je bývalým riaditeľom mimovládnej organizácie Človek v tísi, pobočka Slovensko. Je členom Ashoka International, Regionálneho rozvojového partnerstva a OZ Spiš – združenia pre obnovu a rozvoj regiónu. Venuje sa etnomuzikológii, kompozícii, výrobe hudobných nástrojov a hudobnej interpretácii. Založil a prevádzkuje unikátne Múzeum ľudových nástrojov v Brutovciach, ktoré navštívila aj japonská princezná.

foto: Maňo Štrauch

Anton Šulík

slovenský divadelný a filmový režisér. Divadelnú a rozhlasovú réžiu absolvoval na VŠMU v Bratislave. V štúdiu pokračoval na Akadémii dramatických umení Ludvíka Solského v Krakove. V deväťdesiatych rokoch pracoval ako riaditeľ žilinského Mestského divadla a v rokoch 2012 – 2019 pôsobil ako riaditeľ Mestského divadla v Žiline. Trinásť rokov pôsobil ako poslanec miestneho mestského zastupiteľstva v meste Žilina (1998 – 2012). Od roku 1999 – 2000 viedol oddelenie zábavy a hudby v Slovenskej televízii. Od augusta 2020 je programovým riaditeľom RTVS. Jeho postoje a projekty ho radia medzi prirodzených agentov zmeny a celoživotných občianskych aktivistov, ktorí presadzujú princípy zdravého rozumu a obhajujú pozície „ľudí bez hlasu“, či ľudí vytlačených na okraj záujmu väčšinovej spoločnosti. Je nielen ambasádorom tých, ktorí potrebujú pomoc, ale silným partnerom pre tých, ktorí z presvedčenia a hlbokého záujmu nastavujú riešenia a hľadajú vhodné opatrenia pre systémovú zmenu a novú kultúru spravovania vecí verejných. Jeho najzmyslupnejším životným projektom je jeho adoptovaná rómska dcéra Simona.

Michal Vašečka

sociológ, odborne sa zameriava na etnické, rasové a migračné štúdiá, ako aj otázky populizmu, extrémizmu a občianskej spoločnosti. Je programovým riaditeľom Bratislava Policy Institute od roku 2017, v pozícii docenta pôsobí od roku 2015 na Bratislava International School of Liberal Arts (BISLA) a na Fakulte masmédií Paneurópskej vysokej školy v Bratislave od roku 2018 ako prodekan pre vedu a výskum. V minulosti pôsobil na Fakulte sociálnych štúdií Masarykovej Univerzity v Brne a na Fakulte sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave. Akademicky pôsobil ako visiting professor na New School University v New Yorku (1996 – 1997), na University of London (1998), na Georgetown University vo Washingtone DC (2008 – 2009), na University of Michigan v Ann Arbor (2015), ako ISGAP Scholar-In-Residence na Oxford University (2016) a na Lac Courte Oreilles Ojibwa College vo Wisconsin (2019). Je zakladateľom a bývalým riaditeľom Centra pre výskum etnicity a kultúry (CVEK). V rokoch 1998 – 2005 pôsobil v think-tanku Inštitút pre verejné otázky (IVO) v pozícii programového riaditeľa, zaoberal sa analýzou transformačného procesu s dôrazom na analýzu menšinovej problematiky a štúdium občianskej spoločnosti. Bol konzultantom Svetovej banky, v od roku 2012 pôsobí ako zástupca Slovenskej republiky

v European Commission Against Racism and Intolerance (ECRI) pri Rade Európy v Strasbourgu. Bol podpredsedom medzivládneho Výboru na elimináciu rasizmu, antisemitizmu, xenofóbie a všetkých foriem intolerancie (VRAX), ako aj predsedom Rady Fulbrightovej Komisie na Slovensku. Je členom Poradného výboru European Centre for Minority Issues vo Flensburgu, prezidentom Prezídia Platformy na podporu zdravia marginalizovaných skupín a predsedom Redakčnej rady Denníka N. Bol členom Poradného výboru Aspen Review Central Europe, od roku 2016 je členom jeho Redakčnej rady. Je členom Správnej rady Karpatskej nadácie, bol členom Správnej rady Willy Decisu v Krakove. V roku 2018 sa stal laureátom Ceny ministra spravodlivosti SR za výnimočný prínos v oblasti ľudských práv.

O NÁRODNOM PROJEKTE PARTICIPÁCIA

Všetky informácie
o priebehu a výstupoch
národného projektu
nájdete na:

Národný projekt sa realizoval ako jedna komplexná aktivita, ktorej názov korešponduje s názvom predkladaného projektu: Podpora partnerstva a dialógu v oblasti participatívnej tvorby verejných politík. Projekt sa vydal dvoma smermi – praktickým a teoretickým:

- podaktivita 1/ praktická časť: pilotná schéma participatívnej tvorby verejných politík,
- podaktivita 2/ teoretická časť: analyticko-metodicko-legislatívna podpora zavádzania participatívnej tvorby verejných politík do praxe.

Stavbu originálnej dvojpodlažnej budovy použijeme ako metaforou realizácie projektu. Dve hlavné podaktivity predstavovali dve samostatné a pritom vzájomne prepojené poschodia toho istého domu. Na prízemí sa rozložila pilotná schéma participatívnej tvorby verejných politík, ktorá zastrešila realizáciu dvanástich pilotných projektov zapájania verejnosti do tvorby verejných politík. Predstavovala „živé laboratórium participatívnych procesov v prostredí verejnej správy“.

Analytickým tímom expertov utáboreným na prvom poschodí ponúkala priestor na realizáciu výskumných aktivít v interiéroch projektového domu, ako aj exteriéroch, vo svete mimo pilotnej schémy. Analytické expedície, prieskumy neznámych teritórií verejnej správy a metodické prvovýstupy postavené na širokom zbere a postupnom vyhodnocovaní procesov a dát reprezentovali „teoretickú časť“ projektu, zameranú na rozšírenie poznatkov o stave a možnostiach zapájania verejnosti v reálnom živote verejnej správy, ako aj na prípravu vzdelávacieho programu na podporu participácie pre zamestnancov ministerstiev, vyšších územných celkov, miest a obcí.

Dvanásť izieb na prízemí zaplnili jednotlivé pilotné projekty a príbehy participatívnej tvorby verejných politík na rôznych úrovniach verejnej správy. Každá z izieb sa stala javiskom, na ktorom sa odohrával originálny dej partnerstva a dialógu medzi mimovládou organizáciou a subjektom verejnej správy. Spoločným menovateľom bola tvorba konkrétnej verejnej politiky so zapojením verejnosti, zavádzanie a testovanie nových prístupov a mechanizmov participácie.

Hlavnými postavami príbehu sa stali nielen spolupracujúce organizácie a ich odborní garanti, ale aj široká plejáda ďalších postáv, reprezentujúcich zainteresovaných aktérov a aktívnych občanov, ktorí spolu hľadali riešenia problémov v rôznych oblastiach: dlhodobá starostlivosť, podpora práce s mládežou, environmentálne vzdelávanie, otvorené dáta, mikroregionálny rozvoj, odpadové hospodárstvo, prístupnosť a bezbariérovosť miest, plánovanie verejných priestorov, udržateľná mobilita, zavádzanie participatívnych rozpočtov a inklúzia zraniteľných skupín.

TOTO NIE JE KONIEC, JE TO LEN ZAČIATOK...

Úrad splnomocnenca vlády SR zodpovedá za dve základné agendy: „Iniciatívu pre otvorené vládnutie“ a „Konceptiu rozvoja občianskej spoločnosti na Slovensku“. Každá má v rozvoji občianskej spoločnosti svoje špecifické poslanie. Spoločným zadaním je vytvorenie priestoru a určenie pravidiel hry, ktoré zabezpečia zvýšenie informovanosti a dostupnosť informácií, ako aj zapojenie verejnosti do tvorby verejných politík, tak aby pre štát bola verejnosť partnerom a rovnocenným účastníkom participatívneho procesu. Obrazne povedané, aby vzniklo prvoligové ihrisko, kde sú jasné a dodržiavané pravidlá, kde má každý šancu využívať svoje schopnosti a možnosti na dosiahnutie spoločného cieľa.

Keď sa vláda SR rozhodla, že vytvorí operačný program Efektívna verejná správa, bolo logické, že sa úrad do programu prostredníctvom národného projektu, ktorého nosnou témou bola participácia, zapojil. Participáciu považujem za najdôležitejší prvok pre zefektívnenie verejnej správy. Úrad bol aktívny aj pri tvorbe operačného programu. Dali sme si za cieľ, aby národný projekt obsahoval celé Slovensko a jednotlivé úrovne verejnej správy a aby súčasne zohľadňoval spoločenskú objednávku, ktorá určila priority a témy dvanástich pilotných projektov participatívnej tvorby verejných politík.

Realizácia pilotnej schémy potvrdila jej zmysel. Veľkým prínosom bolo, že vybrané projekty zrkadlili potreby a problémy Slovenska. Ďalším pozitívom je, že boli zahrnuté všetky úrovne verejnej správy od štátu cez samosprávne kraje, mikroregióny, mestá a malé obce.

Získali sme cenné skúsenosti – dobré aj zlé, čo je nesmierne dôležité, lebo mnohokrát príklady zlej praxe nás posúvajú ďalej ako tie dobré. Najväčším benefitom bol princíp partnerstva, dialógu a spolupráce mimovládnych organizácií a subjektov verejnej správy, ktorý participáciu posunul o krok ďalej. Participácia ako prirodzený spôsob komunikácie a tvorby verejných politík bola kľúčovou esenciou pilotných projektov. Prínosom je aj to, že vieme týchto dvanásť príkladov multiplikovať na celé Slovensko. Realizácia národného projektu priniesla poznanie, že Slovensko v spolupráci verejnej správy a neziskového sektora nevyhnutne potrebuje pokračovať.

Potvrdením, že sa národnému projektu podarilo naštartovať dialóg a spoluprácu medzi verejnými inštitúciami a tretím sektorom, je, že pri príprave pokračovania národného projektu úrad zaevidoval enormný záujem subjektov štátnej správy, ale aj miestnej a regionálnej samosprávy, zapojiť sa do pokračovania projektu a otvoriť ďalšiu kapitolu zapájania verejnosti na Slovensku.

Martin Giertl, splnomocnenec vlády Slovenskej republiky
pre rozvoj občianskej spoločnosti

CHOREOGRAFIE ZMENY
v ozvenách reality, alebo kam kráčaš Slovensko?

Vydalo: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky/Úrad splnomocnenca vlády SR
pre rozvoj občianskej spoločnosti

Texty vznikli spracovaním diskusií, ktoré sa pod názvom Choreografie zmeny konali
v rokoch 2017 – 2020 v rámci národného projektu Podpora partnerstva a dialógu
v oblasti participatívnej tvorby verejných politík vo viacerých mestách na Slovensku:
v Banskej Štiavnici, v Bardejove, v Bratislave, v Liptovskom Mikuláši a v Košiciach.

Editorka: Barbara Gindlová

Účastníkmi diskusií boli: Pavol Celuch, Laura Dittel, Elena Gallová Kriglerová,
Fedor Gál, Martin Giertl, Barbara Gindlová, Roman Hofreiter, Stanislav Horník,
Libuše Jarcovjáčková, Daniel Klimovský, Bruno Konečný, Zuzana Kumanová,
Klára Orgovánová, Peter Paľa, Dagmar Plančárová, Jana Plichtová, Ján Púček,
Michal Smetanka, Anton Šulík

Text úvodu: Radoslav Kovács

Jazyková korektúra: Alexandra Tomeková a Radoslav Kovács

Obálka a grafický dizajn: Zuzana Chmelová

Bratislava 2020

Publikácia je súčasťou národného projektu Podpora partnerstva
a dialógu v oblasti participatívnej tvorby verejných politík,
ktorý je podporený z Európskeho sociálneho fondu prostredníctvom
operačného programu Efektívna verejná správa.

ISBN 978-80-89051-58-8

Zdieľaním a šírením informácií z tejto publikácie podporíte participatívnu
tvorbu verejných politík a rozvoj občianskej spoločnosti. Ďakujeme.

Všetky publikácie
knižnej edície Participácia
Úradu splnomocnenca vlády SR
pre rozvoj občianskej
spoločnosti nájdete na:

